

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह तेस्रो

सत्रको पाठ्यांश सङ्केत ६०९ र ६१० को

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी

नवराज नेम्बाङ

दर्शनाचार्य तह

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७९

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तहका विद्यार्थी श्री नवराज नेम्बाङले 'लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक' शीर्षकको शोधप्रबन्ध मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७९/०१/१९

.....

प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य कार्यक्रम तेस्रो सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को प्रयोजनका लागि शोधार्थी श्री नवराज नेम्बाङले प्रस्तुत गर्नुभएको 'लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक' शीर्षकको शोधप्रबन्ध स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे
(विभागीय प्रमुख)
२. प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल
(शोधनिर्देशक)
३. सह.प्रा.डा. भरत कुमार भट्टराई
(आन्तरिक परीक्षक)
४. प्रा.डा. महादेव अवस्थी
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७९/०२/१९

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको दर्शनाचार्य तह, तेस्रो सत्रको पाठ्यांश सङ्केत ६०९ र ६१० को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको 'लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक' शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मैले नेपाली समालोचनामा संरचनावादी समालोचनाका प्रवर्तक विशिष्ट विद्वान् आदरणीय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको प्राज्ञिक सल्लाह तथा कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस्ता विशिष्ट विद्वान्का निर्देशनमा शोधकार्य गर्न पाउँदा मलाई गौरवबोध भएको छ । यो शोधप्रबन्ध तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न कठिनाइहरूसँग जुध्ने प्रेरणा प्रदान गर्दै सही मार्गनिर्देशन गरेर शोधकार्य सम्पन्न गर्न उत्प्रेरित गर्नुभएकोमा आदरणीय गुरुज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार पार्ने सन्दर्भमा बेलाबखत आवश्यक सहयोग र सुभाष प्रदान गर्नुहुने दर्शनाचार्य तह, नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधप्रबन्ध तयार पार्ने क्रममा उत्प्रेरणा दिनुहुने बुबा नरेशकुमार नेम्बाङ, आमा नैना कुमारी नेम्बाङ र भाइ शम्भुराज नेम्बाङ, बहिनी पवित्र नेम्बाङ (शेर्मा) तथा श्रीमती मनिता राई नेम्बाङप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधकार्यका लागि सामग्री सङ्कलनमा सहजीकरण गरिदिनु हुने आफन्त तथा स्रोतव्यक्तिहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा हार्दिक सहयोग गर्नुहुने मेरा साथीहरु डिकबहादुर राई, टेकबहादुर राई र पदम राईप्रति म आभारी छु । शोध प्रबन्धलाई टड्कन र भावार्थ गरेर सहयोग गर्नुहुने गुरु पूर्ण चेम्जोङलाई विशेष धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधप्रबन्धलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

.....
नवराज नेम्बाङ

शैक्षिक सत्र : २०७४/२०७५

क्रमाङ्क १०

दर्शनाचार्य तह

विषयसूची

शोधनिर्देशकको सिफारिस	क
स्वीकृतिपत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

१.१	विषयपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	३
१.३	शोधको उद्देश्य	३
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.५	शोधको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	९
१.६	शोधको सीमाङ्कन	१०
१.७	शोधविधि	१०
१.७.१	सामग्री सङ्कलन विधि	१०
१.७.२	सामग्री विश्लेषण विधि	११
१.८	शोधको रूपरेखा	११

दोस्रो परिच्छेद : मिथकको सैद्धान्तिक परिचय

२.१	विषयपरिचय	१२
२.२	मिथकको व्युत्पत्तिगत अर्थ	१३
२.३	मिथकको परिभाषा	१६
२.४	मिथकको उत्पत्ति	१८
२.४.१	वायुमण्डलीय सिद्धान्त	२०
२.४.२	भौतिकवादी सिद्धान्त	२१
२.४.३	अनुष्ठान वा कर्मकाण्डीय सिद्धान्त	२२
२.४.४	ऐतिहासिक सिद्धान्त	२२
२.४.५	नैतिक सिद्धान्त	२२
२.४.६	रहस्यवादी सिद्धान्त	२३
२.५	मिथकको वर्गीकरण	२३

२.५.१. सृष्टिसम्बन्धी मिथक	२६
२.५.२ उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक	२७
२.५.३ प्रणयसम्बन्धी मिथक	२७
२.५.४ प्रलय र विनाशसम्बन्धी मिथक	२७
२.५.५ सामाजिक आदर्श र मूल्यमान्यतासम्बन्धी मिथक	२८
२.५.६ सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी मिथक	२८
२.५.७ प्राकृतिक मिथक	२८
२.५.८ प्रकाशसँग सम्बन्धित मिथक	२९
२.६. मिथकका प्रमुख विशेषताहरू	२९
२.६.१ अलौकिकता	३०
२.६.२ विश्वसनीयता	३०
२.६.३ अज्ञातता	३०
२.६.४ रहस्यात्मकता	३१
२.६.५ यथार्थ	३१
२.६.६ प्रतीकात्मकता	३१
२.६.७ वैचारिकता	३२
२.७ निष्कर्ष	३२

तेस्रो परिच्छेद : हाक्पारे गीतको परिचय र वर्गीकरण

३.१ विषयपरिचय	३३
३.२ हाक्पारे गीतको परिचय	३३
३.३ हाक्पारे गीतको नामकरण	३५
३.४ हाक्पारे गीतको प्रयोगहुने अवसर	३८
३.५ हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र र प्रयोगकर्ता	४३
३.६ लिम्बू जाति र क्षेत्र	४३
३.७ लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको वर्गीकरण	४५
३.८ निष्कर्ष	५१

चौथो परिच्छेद : हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग

४.१	विषयपरिचय	५२
४.२	पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोग	५२
४.३	मानिसको सृष्टिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोग	५९
४.४	सिमेरिड माङगेना (शिर उठाउनु) सँग सम्बन्धित मिथकीय प्रयोग	६६
४.५	नयाँ घर प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोग	६९
४.६	विवाह कार्यमा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोग	७३
४.७	फूल जगाउने गीतको मिथकीय प्रयोग	७५
४.८	उकाली खुइखुइ हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोग	७६
४.९	गाई चर्यो चरन हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोग	७७
४.१०	निष्कर्ष	७७

पाँचौँ परिच्छेद : हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोजन

५.१	विषयपरिचय	७८
५.२	पृथ्वीसम्बन्धी हाक्पारेको मिथकीय प्रयोजन	७८
५.३	मानिसको सृष्टिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोजन	८४
५.४	सिमेरिड माङगेना (शिर उठाउनु) सँग सम्बन्धित मिथकीय प्रयोजन	८६
५.५	नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोजन	८८
५.६	विवाह कार्यमा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोजन	९०
५.७	फूल जगाउने गीतको मिथकीय प्रयोजन	९२
५.८	उकाली खुइखुइ हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन	९३
५.९	गाई चर्यो चरन हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन	९४
५.१०	निष्कर्ष	९५

छैटौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

६.१	सारांश	९६
६.२	निष्कर्ष	९९

परिशिष्ट

परिशिष्ट क :	हाक्पारे गीतको सङ्कलन	१०४
परिशिष्ट ख :	स्रोत व्यक्तिको नामावली	१५१
सन्दर्भ सामग्रीसूची		१५२

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

अरुण नदीको पूर्वी विशेषतः पहाडी जिल्लामा आदिम कालदेखि बसोबास गर्ने किराँतको एक समुदाय लिम्बू जाति हो । लिम्बू जातिको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुममा भने लिम्बू शब्दको प्रयोग नभई याक्थुम्बा शब्दको प्रयोग लिम्बूलाई चिनाउन गरेको देखिन्छ । लिम्बू शब्दको शाब्दिक अर्थ लि = धनु र आबु = हान्ने अर्थात् लि+आबु=धनु हान्ने अर्थ हुन्छ । यसरी धनु हान्ने धनुर्धारीसमूहलाई नै लिम्बू जाति भन्न थालिएको हो । लिम्बू जाति प्रकृतिपूजक जाति हो । लिम्बूहरूले प्रकृतिका जल, जमिन, वायु, आकाश, अग्नि पञ्चतत्त्वलाई वर्षको दुई पटक उँधौली र उभौलीमा पूजा गर्ने गर्दछन् । नयाँ बाली लगाउनु र बाली पाकेपछि प्रकृतिलाई पूजाअर्चना गर्दा मात्र शुभ मङ्गल हुने विश्वास किराँत समुदायमा रहिआएको छ । किराँतीअन्तर्गत अनेक जातिहरू पर्दछन् । ती जातिसँग लिम्बू जातिको आस्था, विश्वास, खानपान, रहनसहन मिल्ने गर्दछ ।

नेपाल एकीकरण हुनुअघि लिम्बूवान राज्य हुँदा दश लिम्बू सत्र थुममा शासन व्यवस्था थियो । यो जातिको विविध थर भए तापनि कर्मकाण्ड, रीतिथिति संस्कारमा दश लिम्बू सत्र थुमको खासै भिन्नता नभएको देखिन्छ । २०७८ सालको जनगणनाअनुसार जनसङ्ख्याका १२५ जातिमध्ये तेह्रौँ स्थानमा लिम्बू जाति रहेको छ । भाषामा भने केही क्षेत्रीय भेद रहेको पाइन्छ । तापनि बोधगम्य हुनु मानक भाषा एउटै स्वीकार्य बन्नु हो भन्ने बुझिन्छ । भाषा र संस्कृतिमा सम्पन्न लिम्बू जातिको सिजङ्गा लिपिको छुट्टै पहिचान छ । यो लिपिमा विद्यालय र विश्वविद्यालय तहसम्म अध्ययन, अध्यापनसमेत हुने गरेको पाइन्छ ।

यस जातिको आफ्नै संस्कार, संस्कृति, मूल्य, मान्यता, धार्मिक आस्था, विश्वास आदि पुस्तौँपुस्ता हस्तान्तरण भई लोकसम्पदाका रूपमा रहिआएको छ । लोकसंस्कृतिको संवाहक हाक्पारे गीतले लिम्बू जातिको रीतिरिवाज र मौलिक परम्परालाई जगेर्ना गरेको छ । हाक्पारे लिम्बू जातिले लामो स्वर तानेर गाउने लोकभाका हो । यो सृष्टिसम्बद्ध विषय र घटना अभिव्यक्त गर्न सवाल जवाफका रूपमा प्रायः युवायुवतीभन्दा वृद्धवृद्धाले मुन्धुम वाचन शैलीमा गाउने गीत हो । सुखात्मक र दुःखात्मक अनुभूतिले भरिएका शब्द र भाकाका

कारण यो गीत मर्मस्पर्शी र प्रभावकारी हुन्छ । त्यसैले भावनात्मकता र लयात्मकता यसको विशेषता हो । यो भाका मेची अञ्चल र कोसी अञ्चलका पहाडी जिल्लाका गाउँबस्तीमा सदाकालिक रूपमा सामूहिक वा व्यक्तिगत रूपमा गाउने गरिन्छ तर हाल आएर लिम्बू जातिको बसाइँसराइको कारणले त्यस अञ्चलका पहाडी जिल्लाबाहेक तराई मधेसदेखि सीमापारि भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ र लिम्बू जातिको बहुसङ्ख्यक जनसंख्या रहेका अन्य देशहरूमा समेत हाक्पारे गाउने गरेको पाइन्छ ।

हाडपारे शब्द राजवाणी र अधि बालकसँग गीत गाउँदै कसले कुरा गऱ्यो (आन्देन अडक्वानु साम्लोनु) हातपारे अपभ्रंश भएर हाक्पारे शब्दको निर्माण भएको देखिन्छ । यो गीत विषयगत हुन्छ, सन्तान वरदानको आराधना, फुडवाचाडमा या फूल जगाउन (तरुनीतन्नेरीको शिर उठाउन), दुलाहादुलहीलाई आशिष प्रदान गर्न, मरिमराउ हुँदा (इनु तुम्खेवा) शोकलहरी गाउन, तडसिङ्ग मुन्धुमको हरेक खण्डखण्डको मुन्धुम वाचनको अन्त्यको सङ्केत आदिमा हाक्पारे भाका प्रयोग गरी गाइन्छ । .

हाक्पारे मौखिक गायन मात्र नभएर मुन्धुम गायनको एक आदर्श भाका पनि हो । यसको प्रारम्भमा गीतमै हाक्पारे गाउने अनुमति (तुम्याडहाड) पञ्च भलादमी, श्रोतासँग लिने र अन्त्यमा गीतमै उनीहरूसँग बिदा माग्ने गरिन्छ । यसमा गायनको क्रममा बिचबिचमा वा पङ्क्तिको विश्राममा ओरिल्लो भनी स्वर तान्दा सामूहिक रूपले लामो स्वर तान्ने गरिन्छ ।

हाक्पारे गायनको अन्य अवस्थामा मूल गायकगायिकाले मात्र शब्दशब्द उच्चारण गरी गाउने चलन छ । यसरी गाउँदा बिचबिचमा स्रोताले, ओसगनु, हो नै भनी संयुक्त स्वर तानेर गायकलाई हौसला दिने पनि चलन छ । प्रचलनमा रहेका हाक्पारे साम्लोमा ९ देखि ११, १२ अक्षरसम्मका हरफ हुने गर्दछ तर लयमा भने एकरूपता भएको पाइन्छ ।

पश्चिमी समालोचनाको परम्परामा मिथकीय समालोचनाको सुरुआत बीसौं शताब्दीको तेस्रो दशकदेखि प्रारम्भ भएको हो । मिथक अङ्ग्रेजी शब्द मिथको नेपाली रूपान्तरण हो । यो ग्रीक शब्दबाट आएको हो । यसको अर्थ अज्ञात सृष्टि वा उत्पत्तिको कथन, विचार कथा वा मिथक भन्ने हुन्छ । अङ्ग्रेजी शब्द मिथ, हिन्दीमा मिथक रूपान्तरण हुँदै नेपालीमा पनि मिथक शब्दकै रूपमा प्रचलित भएको देखिन्छ । मिथक समाजमा अटल आस्था र विश्वासका साथ प्राचीन समयदेखि जीवन्त बन्दै अस्तित्वमा रहेको पाइन्छ ।

हाक्पारे नेपाली लोकसाहित्यको अमूल्य सम्पदा हो । यसमा मानवीय इच्छा, आकाङ्क्षा, कुण्ठा, निराशा, उत्साह, उमङ्ग अभिव्यक्त भएको हुने हुँदा यो विश्वमा शाश्वत र सर्वव्यापी प्रकृतिको हुन्छ । यस्ता मानवीय शाश्वत पक्षहरू आजको वर्तमान समयमा समेत त्यत्तिकै विश्वासयोग्य र सान्दर्भिक देखिन्छ । यिनै मानवीय, गैरमानवीय व्यवहार र मूल्य मान्यताको विश्लेषण हाक्पारे गीतमा मिथकीय स्रोत र स्वरूप निर्धारण गर्नका लागि यस शोधप्रबन्धमा गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

हाक्पारे पूर्वी पहाडी जिल्लामा प्रचलित सदाकालिक लोकभाका हो । यसले किराँत लिम्बू जातिको परापूर्वकालदेखि मूल्यमान्यताका रूपमा जीवित रहेको जन्मपूर्व र मृत्युपश्चात्का लोकविश्वास र संस्कार, संस्कृतिलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ । त्यस्तै मानवको सृष्टि, विकास र जीवनदर्शनलाई समेत यसले लोकविश्वासका रूपमा स्वीकार्य गरेको देखिन्छ । यस शोधमा लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक केकस्तो रहेको छ भन्ने अध्ययन, अनुसन्धान गर्नु नै प्रस्तुत शोधका समस्याहरू हुनेछन् । ती निम्नानुसार बुँदागत रूपमा निम्नानुसार रहेका छन् :

- (१) हाक्पारे गीतलाई केकति प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ?
- (२) हाक्पारे गीतमा मिथकको केकस्तो प्रयोग पाइन्छ ?
- (३) हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोजन केकस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त मिथकको अध्ययन, विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नु यस शोधको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस शोधको प्राज्ञिक समस्याको समाधानका लागि निम्नानुसारका उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- (१) हाक्पारे गीतका प्रकार निरूपण गर्नु,
- (२) हाक्पारे गीतमा प्रयोग भएको मिथकको पहिचान गर्नु,
- (३) हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त मिथकको प्रयोजन निरूपण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

हाक्पारे गीत लिम्बू जातिको अत्यन्त चर्चित आदिम भाका हो । यस गीतको विधातात्विक अध्ययन अनेक प्रकारले भएको पाइन्छ तर यसको मिथकीय अध्ययन भएको पाइँदैन । यस गीतका बारेमा हालसम्म समालोचना भइरहे तापनि प्रस्तुत शोधपत्रमा हाक्पारे गीतमा रहेको मिथक विषयमा विद्वान्हरूको विभिन्न टीकाटिप्पणी समावेश गरिएको छ ।

बैरागी काइँलाले *तडसिङ तक्मा मुन्धुम* (२०५२) भन्ने पुस्तकमा किराँत लिम्बू जातिका लागि मुन्धुम जीवनको आधार हो, यसमा लिम्बू जातिको सामाजिक, सांस्कृतिक वा नैतिक, धार्मिक आस्था अनेक मिथक गाथाका रूपमा अभिव्यक्त भएको हुन्छ भनेका छन् । मुन्धुमी ज्ञान लोकविश्वास र परम्पराका माध्यमद्वारा एक पुस्तादेखि अर्को पुस्तामा कथावाचन र गायनको रूपमा अस्तित्वमा रहेको हुन्छ । यसमा मुन्धुम र मिथकका विषयमा चर्चा भएको र हाक्पारे भाकामा रहेका मिथकका लागि उपयोगी देखिन्छ अनि हाक्पारेमा सृष्टिसम्बद्ध मिथक, सांस्कृतिक मूल्यमान्यता र विश्वास चित्रण भएको हुन्छ ।

मुन्धुममा पृथ्वीको जल, जमिन तथा मानिसको सृष्टिको आख्यान, विवाहको परम्परा र नयाँ घरमा प्रवेश गर्दाको मिथकीय आख्यान आउने गर्दछ । लिम्बू जातिको जीवन पद्धतिको आधार नै मुन्धुम हो । मुन्धुमको वर्णित विषय कर्मकाण्ड र संस्कार, संस्कृतिका मूल्यमान्यतामा आधारित हुन्छ । यस पुस्तकले हाक्पारे गीतमा आउने विषयवस्तु गायनका मार्फत प्रस्तुत हुने भएकाले प्रस्तुत शोधकार्यका लागि मिथकीय प्रयोग र मिथकीय प्रयोजन गर्न सहयोग मिलेको छ ।

हाडवासाड याक्थुडवाले *हाक्पाच्या* (२०५८) पुस्तकमा हाक्पारे गीतमा मूलतः मुन्धुमी ज्ञानका कुराहरू सवाल जवाफका रूपमा गाइने गरिन्छ र यो सन्तान वरदानको आराधना र दुलहादुलहीलाई आशीर्वाद दिन समूहमा गाउने गरिन्छ भनी चिनाएका छन् । मुन्धुममा वर्णन गरिएका सृष्टिसम्बन्धी तथा अन्य मौलिक सामूहिक चिन्तन गीतद्वारा उपस्थित जनसमुदायसामु प्रस्तुत गरिन्छ । यस गीतको सांस्कृतिक उपयोगिता सन्तान वरदानको आराधना र दुलहादुलहीलाई आशीर्वाद दिन भनी उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथकको अध्ययनमा केन्द्रित नरहे तापनि यस शोधकार्यका लागि हाक्पारे गीतको चिनारी दिन उपयोगी रहेको छ ।

चन्द्रकुमार शेर्माले *यालाक्मा मुन्धुम* (२०५९) पुस्तकमा आमुन्नेसामुन्ने बसेर जुवारीमै दोहोरी गाउने चलनलाई नै साम्लोवा वा प्रचलित नाम हाक्पारे साम्लो भनिन्छ भनेका छन् । उनले साम्लो प्रायः युवायुवतीभन्दा वृद्धवृद्धाहरू जसले मुन्धुमशास्त्र र पुराण जस्तै भन्ने, गाउने, आशीर्वाद लिने, दिने चलनमा यो गीतको महत्त्व हुने बताएका छन् । उनले दियो, कलश, भेटी पैसा, रक्सीको बोतल आमनेसामने राखेर प्रायः युवायुवतीभन्दा वृद्धवृद्धाले, विवाह, शिर उठाउँदा आशीर्वाद दिन हाक्पारे गाउने गरिन्छ भनी चिनाएका छन् । मुन्धुमका विविध विषय र प्रसङ्ग हाक्पारेमा आउने भएकाले पुराणजस्तै लामो आख्यानका रूपमा हाक्पारेलाई मानिएको छ । यस अध्ययनले लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक अध्ययन नसमेटे पनि हाक्पारेमा आउने सन्दर्भ र विषयको जानकारी दिन आंशिक सहयोग मिलेको छ ।

मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलद्वारा लिखित *लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य* (२०६३) नामक पुस्तकमा लोकगीतको सैद्धान्तिक चर्चा गर्दै यसको वर्गीकरणका आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली लोकगीतहरू मध्ये हाक्पारे गीतको परिचय समेत चर्चा गरिएको छ । यहाँ लोकगीत सबैभन्दा प्राचीन विधा हो र यसको प्रारम्भ मानिसले वाणीको प्रयोग गर्न थालेदेखि नै भएको उल्लेख गरेका छन् । यसमा लोकगीतको वर्गीकरणका दशवटा आधारहरूलाई क्षेत्रगत आधारमा हिमाली, पहाडी, तराई, पूर्वेली, डोटेली, पाल्पाली, स्याङ्जाली, धनकुटेली, तेह्रथुमेली आदि भनी चिनाएका छन् । यहाँ जातीय आधारमा लोकगीतलाई, नेवारीगीत, राईगीत, थारुगीत तामाङसेलो, शेर्पागीत, वादीगीत, दमाईगीत, दुरागीत, गन्धर्वगीत, राईगीत लिम्बूगीत भनी वर्गीकरण गरेका छन् । नेपाली लोकगीत आकारको आधारमा छोटो विषयवस्तुका र कतिपय अत्यन्त लामो विषयवस्तुमा आधारित रहेका चर्चा गरेका छन् । हाक्पारे गीतलाई समयका आधारमा समसामयिक र सदाकालीन लोकगीत भनी उल्लेख गरिएको छ । यहाँ हाक्पारे गीतलाई सदाकालिक रूपमा चिनाउँदै हाक्पारे शैलीमा मुन्धुमको पनि वाचन गरिने जानकारी दिएका छन् । यो अध्ययन लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक केन्द्रित नरहे तापनि प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सैद्धान्तिक पक्षको जानकारी दिन सहयोग मिलेको छ ।

जमुना राईले *किराँत क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अध्ययन* (२०६३) शोधपत्रमा नेपालको पूर्व किराँत क्षेत्रमा राई, लिम्बू र याख्खा जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको परिचय

दिंदै यसको वर्गीकरण गरिएको छ । यहाँ हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र, प्रयोगकर्ताका साथै गीतको प्रवृत्तिको विश्लेषण गरिएको छ । यो गीत हाटबजार मेलापात, चाडपर्वका साथै कुनै अवसरमा भेटघाट हुँदा विशेषः गरेर वृद्धहरुले कर्मकाण्ड पूरा गर्न र युवा युवतीहरुले मनोरञ्जनका लागि गाउने गर्दछन् । राई र याख्खा जातिले गाउने हाक्पारे गीतमा भन्दा लिम्बू जातिले गाउने हाक्पारे गीतमा कर्मकाण्ड र संस्कारका पक्ष प्रबल रूपमा आउने गरेको उल्लेख गरिएको छ । यहाँ हाक्पारे गीतको वर्गीकरणका तीन आधारहरुलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसलाई सहभागिताको आधारमा एकल र जुहारी, आकारका आधारमा लघु र लघुत्तम त्यस्तै विषयवस्तुका आधारमा विविध पङ्क्तिपुञ्ज भनी उल्लेख गरिएको छ । राई र लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीतको प्रयोग अनेक कर्मकाण्ड र विविध अवसरमा हुने गर्दछ र याख्खा जातिमा तुलनात्मक रूपमा कम प्रयोग हुने बताइएको छ । यहाँ हाक्पारे गीतलाई सामूहिक चिन्तन अभिव्यक्त गर्ने कारुणिक भाकाका रूपमा उल्लेख छ । यो अध्ययन लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथकमा केन्द्रित नरहे पनि यसले किराँत क्षेत्रको हाक्पारे गीतको विश्लेषण गरेको हुनाले प्रस्तुत शोधकार्यका लागि हाक्पारे गीतको सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

येहाड लावतीले *आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय* (२०६५) नामक पुस्तकमा यो गीत विषयगत रूपमा गाउने गरिन्छ, दुलहादुलहीलाई आशीर्वाद दिन, मराउ पराउमा शुद्धशान्ति गर्न र धार्मिक अनुष्ठान गर्न गाउने गरिन्छ भनी सामान्य चर्चा मात्र गरेका छन् । यस अध्ययनमा हाक्पारे गीतको उपयोग विवाहमा दुलहादुलहीलाई आशीर्वाद दिन, मृतकको परिवारलाई सुध्याइपछि अबउप्रान्त यो घरमा अशुभ नहोस् भनी कामना गर्न तथा धार्मिक अनुष्ठान गर्नका निम्ति हुने मानिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक अध्ययनमा केन्द्रित नरहे पनि यसले यस शोधकार्यका लागि हाक्पारे गीतको विश्लेषण गर्न सामान्य सहयोग मिलेको छ ।

गोविन्दबहादुर तुम्बाहाडले *लिम्बू जातिको चिनारी* (२०६८) पुस्तकमा हाक्पारे गीत दुई पक्षबिच लामो स्वर तानेर गाइने विशेषतः सृष्टिसित सम्बद्ध गीत हो भनी बताएका छन् । यिनमा सृष्टिसम्बद्ध जलचर, थलचर प्राणीको सृष्टिका साथै यो भौतिक जगत्को उत्पत्तिका रोचक र रहस्यमय तथ्य प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन हाक्पारे गीतको

विश्लेषणका लागि पूर्ण नभए तापनि हाक्पारेको व्यावहारिक प्रयोजन बुझ्न उपयोगी भएकाले शोधप्रबन्धको सहयोगी सामग्रीका रूपमा लिइएको छ ।

अमर तुम्याहाडले 'ख्याली पालाम र हाक्पारे प्रयोगको अवस्था र उपादेयता' शीर्षकमा *लाइक जर्नल* (८/५/२०७२) मा प्रकाशित लेखमा हाक्पारे मुन्धुम सम्प्रेषित गर्ने गीतको माध्यम हो भनेका छन् । प्रस्तुत लेखमा हाक्पारे गीतको सामान्य चर्चा रहेको छ । हाक्पारे गीतमा मुन्धुम कसरी सम्प्रेषित भएको हुन्छ र कुन प्रयोजनका निम्ति प्रयोग भएको छ भन्ने विषयमा जानकारी दिइएको छ । मुन्धुममा ब्रह्माण्डको सृष्टि, जीवजन्तुको उत्पत्ति र विकास, मानव र प्रकृतिबीचको सम्बन्धको कथन गरिएको छ । त्यसैले मुन्धुमको सारतत्त्व नै हाक्पारेमा आउने हुँदा मिथकीय सन्दर्भ अत्यावश्यक हुन्छ । यस अध्ययनबाट हाक्पारे गीतको उपादेयताका विषयमा जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग मिलेको छ ।

सेन्छेन हाड हरि हुक्पाचडवाडले *सङ्क्षिप्त हाक्पारे गीत* (२०७४) पुस्तकमा हाक्पारे गाउँदा छन्दबद्ध शब्दमा लय तानेर गाउने गरिन्छ र यो सृष्टिको वर्णन, इतिहासमा घटित घटनाहरू, उत्सव, चाडपर्व, दुःखसुख अनेकन् कार्यमा गाइन्छ भनेर चर्चा गरेका छन् । यो कृतिले हाक्पारे गीतको प्रयोग के-कस्ता अवस्थामा हुने गर्दछ भन्ने चिनारी दिएको देखिन्छ । लिम्बू जातिका संस्कृतिहरूमा सङ्गीत, गीतका विधाहरू अनेक छन् । गीतहरूमा लिम्बू हाक्पारे गीतको अत्यन्तै मौलिक महत्त्व रहेको देखिन्छ । यहाँ हाक्पारे गीत चाडपर्व, विवाह, उत्सव, जन्मपछि न्वारान, नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा, मृत्यु भएपछि सुध्याइँ सकिएपछि, गर्भवतीको सुस्वास्थ्यका लागि पेटपूजा गर्दा, तीनराते तडसिङ अनुष्ठान गर्दा गाइने अवसरको जानकारी दिइएको छ । उनले हाक्पारे सर्वप्रथम ए बाट प्रारम्भ गरेर शब्दहरूलाई लामो लयमा जब वाक्य टुङ्गिन्छ, तब ओ भनेर अन्य बस्नेहरूले समर्थन जनाउन हाक्पारे गीतको एक अध्याय सकिएपछि ओ रिल्लो भन्ने गरेको पाइन्छ भनी चिनाएका छन् । प्रस्तुत शोधप्रबन्धका लागि हाक्पारे गीतको मिथकीय अध्ययन गरी सैद्धान्तिक अवधारणा निरूपण गर्न उपर्युक्त अध्ययनको विशिष्ट सहयोग मिलेको छ ।

प्रकाश आङदेम्बेले 'यी ३ पुस्तक', *नयाँ पत्रिका* (४/४/२०७६) लेखमा लिम्बू जातिले गाउने हाक्पारे गीतमापनिजीवन बैराग्यको लय छ । जीवन बैराग्यको लय भन्नु मृत्यु चिन्तन हो । मृत्यु चिन्तन लिनु भन्नु जीवनको समग्रतामा जागेर प्रत्येक पलमा बाँच्नु भन्ने अर्थका रूपमा चिनाएका छन् । हाक्पारे गीतले सम्प्रेषण गर्ने भाव भनेको जीवनको

क्षण भङ्गुर अवस्थाको चित्रण हो । प्रत्येक क्षण बाँच्नुको संघर्ष र पीडाको अभिव्यक्ति हाक्पारे गीतमा रहेको भनेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन हाक्पारेको परिचयका निम्ति उपयोगी रहेको छ ।

भुमा लिम्बूले 'सृष्टि व्युँझाउने आवाज', कान्तिपुर (१०/२०७६) मा हाक्पारे लिम्बू समुदायको प्राचीन सङ्गीत परम्परा हो भनेकी छिन् । मुजोक्लुङ साजोक्लुङ सृष्टिदेखि सभ्यतामा चलिआएको समाजभित्र रहेका सबै कुराहरू हाक्पारेमा समेटिएको हुन्छ । हाक्पारे साम्लो आदिम घुमन्ते फिरन्ते युग, करिब ५ देखि १० हजार वर्ष अघिबाट नै डुल्दैघुम्दै गाउन सुरु भएको हो । त्यसवेला घर बनाएर बस्ने चलन आइ नसकेकाले ओढार, भिरपाखा, खोलानाला, डाँडा र हाक्पारातेम्बे (समथर मैदान) मा समेत बसेर गाउन थालियो भनी ऐतिहासिक आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ । पाँचथर जोड्ने तम्बरपारि पाँचथरमा हाक्पारा गाउँ छ । तल खोलालाई हाक्पाराघाट भनेर चिनिन्छ । त्यो ठाउँमा हाक्पारे गाउँदा अति मिठो सुनिने भएर नै हाक्पारा नाम रहन गएको भनाइ प्रस्तुत गरिएको छ । उनले हाक्पारे गीतलाई समसामयिक परिस्थितिअनुसार गाइने प्राचीन लोकगीत हो, यो जीवनको हरेक महत्त्वपूर्ण कर्मकाण्डपछि गाइयो भने मात्र सांस्कारिक विधि पूरा हुन्छ भनी चिनाएकी छिन् । यो हाक्पारे मिथकको अध्ययनमा केन्द्रित नभए तापनि यसले प्रस्तुत शोधप्रबन्धका लागि सैद्धान्तिक पक्षको जानकारी दिन सहयोग गरेको छ ।

चैतन्य सुब्बाले 'हाक्पारे गीतसम्बन्धी कार्यपत्र', कान्तिपुर (२५/९/२०७५) मा हाक्पारे गीत लिम्बू जातिको सङ्गीत परम्पराको एक विशिष्ट विधा हो भनी उल्लेख गरेका छन् । उनले यस लेखमा स्वर शैली, सुरताल, स्वर लालित्य, स्वरमा ध्वनिको आरोह-अवरोह, दुरुह शब्दको प्रयोग, शब्दचयन, वाक्यरचनाले हाक्पारे गीतमा विशिष्ट प्रकारको साङ्गीतिक विशेषता रहेको चर्चा गरेका छन् । भाव सम्प्रेषण, अबोधगम्य लयात्मक शब्दावली पनि गीतमा आएको देखिन्छ । यसको प्रस्तुतीकरण तल्लो स्वरबाट सुरु भएर बिस्तारै स्वरको तिखोपन उत्कर्षमा पुगेर स्वर मोहकता प्रदान गर्ने हुन्छ भनेका छन् । यस अध्ययनले लिम्बू जातिको प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथकको अध्ययन नगरेको भए तापनि हाक्पारे गीतको सैद्धान्तिक पक्षको चर्चा गरेको हुनाले प्रस्तुत शोधकार्यका लागि हाक्पारेको वैशिष्ट्य स्पष्ट पार्न र हाक्पारेको मिथकीय प्रयोग र प्रयोजन स्पष्ट गर्न सहयोग मिलेको छ ।

लोकसाहित्यको विशिष्ट विधा लोकगीत हो । श्रुति परम्परामा जीवित रहेको लोकसाहित्य हाम्रो अमूल्य सम्पत्ति हो । हजारौं हजार वर्षको जीवन र जगत्बाट प्राप्त अनुभव र अनुभूति पछिल्ला समयमा महत्त्वपूर्ण जीवनदर्शन बन्न पुग्दछ । हाक्पारे गीतले कर्मकाण्डका बहुआयामिक पक्षलाई समेटेको हुन्छ । मानिसको जन्मपूर्व संस्कारदेखि मृत्युपश्चात्का कार्यमा समेत हाक्पारे गाइने गरिन्छ । हाक्पारे गाउनु लिम्बू जातिमा ऐच्छिक कार्य नभएर अनिवार्य कार्य हुने गर्दछ ।

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतसम्बन्धी विचार तथा अभिव्यक्ति मौलिक र सार्वभौम रूपमा पूर्वकार्यको समीक्षा अध्येता लेखकहरूले दिएका देखिन्छन् । प्रायः हाक्पारे गीतको उपयोगिता र विशेषतामा सबै विद्वान्को मत एउटै देखिन्छ तर लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको मिथकीय अध्ययनमा केन्द्रित रहेका छैनन् । त्यसैले लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको मिथकीय अध्ययन गर्न हाक्पारे गीतको सङ्कलन गरी तिनको मिथकीय दृष्टिकोणबाट अध्ययन, अनुसन्धान हुन आवश्यक भएकाले यो शोधकार्य गरिएको हो ।

यसरी विभिन्न सन्दर्भमा हाक्पारे गीतका बारेमा विद्वान् लेखक, समालोचकहरूले चर्चापरिचर्चा गरे तापनि सिङ्गो रूपमा यस गीतको मिथकीय अध्ययन हुन बाँकी रहेकाले यहाँ हाक्पारे गीतमा मिथकीयताबारेमा समग्र अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.५ शोधको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको खोजअनुसन्धान गरी गीतमा रहेको मिथकलाई प्रस्तुत गर्नु नै प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व रहेको छ । नेपालको पूर्वी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने लिम्बू जातिको संस्कार, संस्कृतिका बारेमा विभिन्न पक्षको अध्ययन र अनुसन्धान भए तापनि हाक्पारे गीतको मिथकीय अध्ययन भएको पाइँदैन । त्यसैले यो शोधकार्य गर्नु औचित्यपूर्ण र उपयोगी रहेको छ । लोकगीत समाजको दर्पण हो । यसले लोकजीवनका जीवनदर्शनलाई समेटेको हुन्छ । हाक्पारे गीत पुर्खाहरूले भावी सन्ततिका लागि दिएको नासो हो तर हाल यसको संरक्षणमा कमी भई लोपोन्मुख हुने अवस्था रहेको छ । त्यसैले हाक्पारे गीतको सङ्कलन गरी भावी पुस्ताका लागि सुरक्षित गर्नु आवश्यक छ । यस अध्ययनले लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे र त्यसमा रहेको मिथकीय स्वरूप पहिल्याउन चाहने सबै अध्येताहरूलाई लाभान्वित गरेर नेपाली साहित्यको अनुसन्धान

प्रक्रियामा समेत टेवा पुर्‍याउने भएकाले यसको विशिष्ट महत्त्व रहने कुरा स्वतः स्पष्ट हुन्छ ।

१.६ शोधको सीमाङ्कन

लोकसाहित्यको अभिन्न अङ्ग हाक्पारे गीत सामूहिक चिन्तन अभिव्यक्त गर्ने माध्यम हो । यसमा लिम्बू जातिको सघन बस्तीमा प्रचलनमा रहेका हाक्पारेहरू लिम्बू मातृभाषा र नेपाली भाषामा सङ्कलन गरिएका छन् । प्रस्तुत शोधकार्यमा लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अभिप्रायको अध्ययन, हाक्पारेको समाजशास्त्रीय अध्ययन तथा हाक्पारे गीतको लय र शैलीको अध्ययनजस्ता पक्षबाट पनि अध्ययन गर्न सकिने भए पनि लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारेको मिथकीय अध्ययनमा मात्र सीमित रहेर शोधकार्य गरिएको छ ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यको अन्तिम निष्कर्षमा पुग्नका साथै शोधप्रबन्ध सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको सङ्कलन र विश्लेषणका निम्ति प्रयोग गरिएको शोधविधिको छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा तल चर्चा गरिएको छ ।

१.७.१ सामग्रीसङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यको अन्तिम निष्कर्षमा पुग्नका लागि निम्नानुसार सामग्रीसङ्कलन कार्य गर्दा सङ्कलित सामग्रीलाई उल्लिखित विधिको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालयीय विधिबाट प्राप्त भएका विभिन्न विद्वान् लेखकहरूका पुस्तक, लेखमा हाक्पारे गीतका सैद्धान्तिक विषयका लागि सामग्रीसङ्कलन गरिएको छ । लिम्बू भाषा र नेपाली भाषा दुवैमा प्रचलित हाक्पारे गीतको सङ्कलन क्षेत्रीय कार्यबाट गरिएको छ । क्षेत्रीय अध्ययन गर्नका लागि स्थलगत रूपमा भापा, मोरङ, इलाम र पाँचथर जिल्लाका विभिन्न ठाउँमा गई स्रोतव्यक्तिहरूबाट प्राथमिक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीत स्रोतव्यक्तिहरूबाट प्रतिनिधिमूलक ढङ्गले सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा आख्यानान्तरक र आख्यानरहित जम्मा १० वटा गीतलाई मात्र मिथकीय रूपमा विश्लेषण गर्न छनोट गरिएको छ ।

१.७.२ सामग्रीविश्लेषण विधि

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको मिथकीय अध्ययन लोकसाहित्यिक मान्यता र मिथकीय सिद्धान्तका आधारमा गरिने हुनाले निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । स्थापित सिद्धान्तको आधारमा अध्ययनको आधार तयार पारिएको भए तापनि गीत विश्लेषण सन्दर्भमा भने आगमनात्मक विधिको समेत प्रयोग गरिएको छ । लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा धर्म, संस्कार, संस्कृति समेटिएको हुन्छ । यसमा आदिम समयका पुर्खाहरूका आस्था, मूल्यमान्यता मिथक बनेर आएका हुन्छन् । हाक्पारेको वर्ण्य विषय नै सारतत्त्व हो । हाक्पारे गीतमा मुन्धुमका विषय केन्द्रीय कथ्य भई आएकाले यो आख्यानसम्बद्ध मिथकीय स्वरूपमा हुने गर्दछ । गीतमा मिथकीय प्रयोग के कसरी भएको छ र गीतमा आएका शब्दको मिथकीय प्रयोजन के रहेको छ भन्ने अर्थमा हाक्पारेको विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८ शोधको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई सुसङ्गठित र व्यवस्थित गर्नका लागि निम्नानुसारका छ वटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : मिथकको सैद्धान्तिक परिचय

तेस्रो परिच्छेद : हाक्पारे गीतको परिचय र वर्गीकरण

चौथो परिच्छेद : हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग

पाँचौँ परिच्छेद : हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोजन

छैटौँ परिच्छेद : सारांश र निष्कर्ष

परिशिष्ट : हाक्पारे गीतको सङ्कलन

स्रोत व्यक्तिहरूको नामावली

सन्दर्भ सामग्रीसूची

दोस्रो परिच्छेद

मिथकको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ विषयपरिचय

मिथक आदिम मानिसको सामूहिक जातीय चेतनाको स्रोत हो । त्यसैले यसमा आख्यानोत्पत्तिक आद्यविम्बको प्रयोग भएको हुन्छ । आदिम मानवले स्थापित गरेका ब्रह्माण्डको उत्पत्ति, सृष्टिसम्बन्धी मान्यता, प्रकृति, मानिस र अन्य प्राणीहरूको उत्पत्तिसम्बन्धी रहस्य, मूल्य, मान्यताका रूपमा मिथकमा आएको हुन्छ । प्राचीन मानवका आदिकालदेखि जीवन्त रहेका मूर्त वा अमूर्त जातीय इतिहासको खोज, अर्को जाति, संस्कार, संस्कृतिभन्दा पृथक् राख्ने प्रयास र आफ्नो जाति, कुलवंशको आत्मरक्षाका लागि अपनाउने धार्मिक कर्मकाण्डको परम्परा मिथकमा आनुवंशिक रूपमा हस्तान्तरण भएको हुन्छ । मिथकको स्वरूप काल्पनिक, अवास्तविक, अमूर्तजस्तो देखिए तापनि यसले कुनै पनि धर्मावलम्बी, जाति र समुदायको जीवन र जगत्सम्बन्धी आस्था, विश्वास समेटेको हुन्छ ।

मिथकसम्बन्धी चिन्तन छैटौँ शताब्दीदेखि नै ग्रीसेली परम्परामा प्रारम्भ गरेको देखिन्छ । होमरले मिथक शब्दको प्रयोग आख्यानको रूपमा नगरी वर्णनात्मक वार्तालापका रूपमा गरेका छन् भने पछिल्ला समयमा यसको प्रयोग मनोवैज्ञानिक सत्यलाई प्रस्तुत गर्ने आख्यानका सन्दर्भमा हुने गरेको पाइन्छ । एरिस्टोटलले मिथकलाई आश्चर्यको सिर्जना मान्दै मिथकप्रेमीहरूलाई एक प्रकारका दार्शनिक मानेका छन् (बराल, २०६५, पृ. १७५) ।

मध्यकालमा युरोपेली विद्वानले पुराकथा वा मिथलाई सत्यको प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति मान्दै सत्यको व्याख्या गरेका थिए तर पनि युरोपमा पुनर्जागरण र ज्ञानविज्ञानको विकास र औद्योगिक क्रान्तिको सुरुआतसँगै पुराकथा वा मिथलाई आदिम मानवको अतिरञ्जनापूर्ण र अविश्वसनीय काल्पनिकता ठान्ने प्रवृत्ति बढ्दै आएको हो ।

युरोपमा अठारौँ शताब्दीको दोस्रो दशकमा पुराकथा (मिथ) का बारेमा गियाम्बाटिस्टा विकोले साहित्य र मानवको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा नयाँ व्याख्या प्रस्तुत गरेका छन् । जर्मन दार्शनिक समालोचक कवि जे.जे. हर्डर (१७४४-१८०३) ले मिथ वा पुराकथाका सन्दर्भबाट साहित्य पश्चिममा विज्ञानको प्रगति र अधिक विकास हुनाले भावनाले स्रोत सुक्न थालेको महसुस भएपछि बौद्धिकता र वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोणको सट्टा भावनात्मकता र काल्पनिकताको

चिन्तनको आवश्यकता एवम् भाषालाई हेर्ने र मानवको अध्ययन गर्ने कार्य गरेका छन् । त्यस्तै इम्यानुअल कान्ट (१७२४-१८०४) ले पनि साहित्यमा मिथ प्रयोगको महत्त्व दर्साएका छन् (शर्मा र लुइटेल्, २०६१, पृ. १९७) ।

पश्चिमेली विज्ञानको उन्नति र विकासले मानवीय मूल्य र मान्यता तथा मानवीय संवेदना ह्रास भई सङ्कटमा परेपछि मिथकको महत्त्व अत्यावश्यक रहेको पाइन्छ । पश्चिमी समालोचनाको परम्परामा मिथकीय समालोचनाको प्रारम्भ बीसौँ शताब्दीको तेस्रो दशकबाट सुरुआत भएको पाइन्छ । मिथकीय समालोचनाको विकास र उन्नतिको पथमा मानवशास्त्री र मनोवैज्ञानिकहरूको योगदान महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

मिथकीय समालोचनाका प्रेरणास्रोतहरू कान्टको देशकालको समन्विति सिद्धान्त र नित्सेको अतिमानवको कल्पना वा ईश्वरको मृत्युको घोषणा र महामानवको परिकल्पना जस्ता दार्शनिक स्थापनाहरू हुन् भन्ने विद्वान्हरूको मत रहेको छ (पोखरेल, २०५५, पृ. १०९) । यस समालोचना प्रणालीमा फ्रायडको स्वप्न सिद्धान्त र युङको आद्यविम्ब, जर्ज फ्राजरको The Golden Bough र नथ्रोप फ्राईको गहिरो प्रभाव परेको पाइन्छ ।

आदिम मानिसका मूल्यमान्यता, आस्था, विश्वास मिथ्या वा मनगढन्ते होइनन् । यो वर्तमान समयमा समेत कालजयी अटल आस्थाको धरोहर तथा मानवजातिकै अमूल्य प्राचीन सम्पदा हो भन्ने मर्मबोध भई मिथकको खोजी साहित्य र लोकसाहित्यमा समालोचकीय विन्दुबाट प्रारम्भ भएको हो । लोकसाहित्य परापूर्वकालदेखि मौखिक रूपमा हस्तान्तरण भई पुस्तौँपुस्ता जीवित रहेको जनसाहित्य हो । यसमा प्राचीन कालदेखिका सृष्टिसम्बन्धी, ईश्वरसम्बन्धी तथा अनेक मानवीय वा अमानवीय लौकिक तथा अलौकिक आस्था, विश्वास मिथकका स्वरूपमा रहेको हुन्छ ।

मिथकसम्बन्धी विचारविमर्श तथा सैद्धान्तिक प्रतिष्ठापन पश्चिमी साहित्यिक परम्परामा इ.पू.देखि भएको पाइन्छ । पूर्वीय जगत्मा प्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदमा सृष्टि, उत्पत्तिसम्बन्धी कथा पाइन्छ ।

२.२ मिथकको व्युत्पत्तिगत अर्थ

मिथक अङ्ग्रेजी भाषाको मिथको समानार्थी शब्द भन्ने बुझिन्छ । यसको उत्पत्ति युनानी भाषाको माइथस शब्दबाट भएको हो । युनानी माइथस शब्दको अर्थ आप्तवचन

अथवा अतर्क्य कथन भन्ने हुन्छ । वस्तुतः मिथक भनेको यस्तो कथन हो जसमा विश्वास र अभिव्यक्तिको व्याख्या तर्कद्वारा पुष्टि गर्न सकिँदैन । माइथस शब्द सर्वप्रथम युनानी सभ्यतामा प्रागैतिहासिक कथाका लागि प्रयोग भएको थियो । मिथक एक व्युत्पन्न वा निर्मित शब्द हो । यो अङ्ग्रेजी भाषाको मिथ शब्दमा हिन्दी भाषाको 'क' प्रत्यय जोडेर बनेको हो । मिथक शब्द संस्कृत व्याकरणबाट पनि सिद्ध हुँदैन । यो मिथकको मिथसबाट व्युत्पन्न भई सत्य र कल्पनाको माध्यमबाट कल्पित कथा भन्ने बुझिन्छ । मिथकको अनेक ध्वन्यात्मक सम्बन्ध हुन्छ । हिन्दी साहित्यमा मिथकलाई बुझाउन पुरावृत्त, पुराकथा, पुराख्यान, पुराण, पुराणकथा, सृष्टिकथा, कल्पकथा, गाथा आदि जस्ता अनेक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । मिथक भनेको आदिम मानिसका अनुभूतिको असत्य र असाधारण घटनाहरूको आख्यान हो (जैन, सन् २०१८, पृ. ७९९) ।

वीरेन्द्र सिंहका अनुसार मिथक एक अत्यन्त जटिल सांस्कृतिक सत्य हो जसमा मानिस, प्रकृति र इतिहासलाई विविध कोणबाट हेर्न वा विवेचना गर्न सकिन्छ (पुरी, सन् १९८६, पृ. १) ।

अङ्ग्रेजी मिथ आधार पदमा संस्कृतको कृतबोधक 'क' प्रत्यय जोडिएर मिथक शब्दको निर्माण भएको हो । यसको अर्थ प्रत्यक्ष ज्ञान र दुई तत्त्वको परस्पर सम्मिलन भन्ने हुन्छ । लौकिक र अलौकिक तत्त्वका सम्मिश्रणबाट मिथक शब्द बनेको हो । लौकिक तत्त्व प्रत्यक्ष अनुभव र अनुभूति हुन्छ भने अलौकिक तत्त्व अध्यात्म हुन्छ र अनुभूति हुन व्यक्ति मनमा भर पर्दछ । अङ्ग्रेजीमा प्रचलित मिथ शब्दबाट हजारीप्रसाद द्विवेदीले हिन्दीमा मिथक शब्द चलाएका हुन् । नेपाली भाषा साहित्यमा जगदीश शमशेर राणाले मिथक शब्दलाई *नरसिंह अवतार* महाकाव्यमा सर्वप्रथम प्रयोग गरेका हुन् । मिथक सार्वजनिक सपनाको प्रतिस्फलित तथा कलात्मक रूप हो । यसको व्युत्पत्ति अङ्ग्रेजी मिथको ठाउँमा मिथक शब्द भएको मानिन्छ ।

पूर्वीय विद्वान्हरूले मिथक शब्द अङ्ग्रेजी मिथ शब्दको अर्थमा स्थापना गरेका छन् तर केही विद्वान्हरूले मिथक शब्दको व्युत्पत्ति संस्कृत भाषाको संस्कृतिभित्र देखाएका छन् । जस्तै संस्कृत मिथ = रहसि, एकान्त, रहस्य । मिथबाटै समध्वन्यात्मक अर्थात् भाव निकट रहेका मिथ, मिथुन, मैथुन जस्ता अनेक शब्द व्युत्पादन भएका देखिन्छन् । यसको सटीक

भावबोध मन्दिरका काष्ठकला, अनेक भित्ताचित्र अनि पाषाणमूर्ति र धातुमूर्तिहरूबाट लिन सकिन्छ (भट्टराई, २०६८, पृ. ९५) ।

अङ्ग्रेजी मिथ शब्द युनानी भाषाको 'माइथस' बाट व्युत्पन्न भएको हो । यसको अर्थ आप्तवचन, अतर्क्य कथन भन्ने हुन्छ । अङ्ग्रेजी मिथ शब्दको समानार्थी नेपालीमा पुराकथा, पुराणविधा, कल्पकथा, पुराख्यान, आदिम कथा र आद्याख्यान आदि शब्दको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसरी अङ्ग्रेजी मिथ शब्दमा स्वार्थबोधक 'क' प्रत्यय लगाएर त्यसलाई तत्सम संस्कृत शब्दको रूप दिन सकिन्छ (पोखेल, २०५५, पृ. १०९) । नेपालीमा मिथकलाई अङ्ग्रेजी मिथमा 'क' प्रत्यय लगाएर व्युत्पन्न गरिएको शब्दका रूपमा स्वीकारिएको पाइन्छ ।

अङ्ग्रेजीमा प्रचलित ग्रीसेली मिथ शब्दमा संस्कृत 'क' प्रत्यय लागेर मिथक शब्द निर्मित भएको हो । संस्कृतमा मिथ्या वा मिथस (मिथ) शब्द विद्यमान भएकाले पश्चिमी मिथ शब्दले पूर्वमा सहजै स्वागत पाउँछ । यसरी मिथ्याको अर्थ असत्य वा कल्पित हुन्छ, त्यसैले मिथक कल्पित हुने भएकाले शब्द र अर्थका उभयस्तरमा नाता रहेको बुझिन्छ (गौतम, २०५०, पृ. ५९) । मिथक शब्दको व्युत्पत्ति संस्कृत भाषाको संस्कृतिभित्र भएको देखिन्छ । मिथक शब्दको निर्माणमा संस्कृतमूलक ध्वन्यात्मक शब्दको आधारमा सम्भावित व्युत्पत्ति खोजिएको पाइन्छ । संस्कृत रूपहरूको योगबाट मिथक शब्द व्युत्पन्न गर्न सकिए तापनि यसको प्रयोगगत अर्थलाई त्यस व्युत्पत्तिगत शब्दले ठोसपूर्ण बनाउन सक्दैन त्यसैले मिथक शब्दको व्युत्पत्तिका विषयमा मतमतान्तर तथ्यपूर्ण भए पनि यो संस्कृतको मौलिक शब्द होइन भन्ने विद्वान्हरूको मत रहेको छ ।

मिथक शब्दको आधार पद मिथ शब्द हो । यो ग्रीक भाषाको माइथस वा मुथसबाट व्युत्पन्न भएको हो । यसको अर्थ अज्ञात सृष्टि वा उत्पत्तिको कथन, विचारकथा वा मिथक भन्ने हुन्छ । अङ्ग्रेजी शब्द मिथ हिन्दीमा मिथकमा रूपान्तरण हुँदै नेपालीमा पनि मिथक शब्दकै रूपमा प्रचलित भएको देखिन्छ । अब्राम्सका अनुसार अङ्ग्रेजीको मिथ शब्द शास्त्रीय ग्रीकमा कुनै सत्य वा काल्पनिक कथा वा कथानकलाई बुझाउने माइथसबाट उत्पन्न भएको हो (अब्राम्स, सन् १९९३, पृ. १२१) । यसले मिथ शब्दको मूल स्रोत र यसको मूल अर्थको सङ्केत गरेको छ ।

इन्साइक्लोपिडिया ब्रिटानिकाका अनुसार माइथस शब्दबाट मिथ शब्द व्युत्पन्न भएको हो । यसको अर्थ निर्णायक र निचोड राख्ने हुन्छ (सन् १९८४, पृ. ७९३) ।

माइथसको शब्दको अर्थ मुखबाट उच्चारित वाणी भन्ने हुन्छ । युरोपमा अठारौं शताब्दीको दोस्रो दशकमा पुराकथा (मिथ) का बारेमा गियाम्बाटिस्टा विकोले साहित्य र मानवको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा मिथकको वास्तविक अर्थ खोजी गर्ने कार्य गरेका हुन् । उनका अनुसार मिथक सत्य अर्थ प्रकाशित गर्ने लोगोसको समानार्थी रूपमा प्राचीन ग्रीकमा प्रयोग हुन्थ्यो (गड्तीला, २०६८, पृ.२२) ।

मिथक शब्दको ऐतिहासिक विकासक्रममा भएका अध्ययन र प्रभावलाई विश्लेषण गर्दा यसको व्युत्पत्ति मिथक विश्लेषकको आधारमा यो ग्रीक भाषादेखि प्रचलित हुँदै भारत हुँदै नेपालमा भित्रिएको देखिन्छ । मिथक शब्दको धारणा र अर्थ समयक्रममा परिवर्तन हुँदै आएको पाइन्छ ।

२.३ मिथकको परिभाषा

मिथक शब्दको व्यापक अर्थ हुन्छ । त्यसैले मिथक यही हो र यस्तै हुन्छ भनेर अर्थबोध गर्न सकिँदैन । यसको परिभाषा पश्चिमा ग्रीक पौराणिक परम्परादेखि आजसम्म पनि निरन्तर रूपमा भइरहेका छन् । यहाँ केही परिभाषाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ।

एरिस्टोटलले मिथकलाई आश्चर्यको सिर्जना बताएका छन् र मिथकप्रेमीहरूलाई एक प्रकारका दार्शनिक मानेका छन् ।

अनेल डब्लु वाट्सले मिथकलाई कथाहरूको जटिल संयोजन हो भन्दै तीमध्ये कुनै सत्य र कुनै स्वैरकल्पनात्मक हुन्छन् भनी यिनीहरूलाई ब्रह्माण्ड र मानिसका जीवनका भित्री रहस्यलाई प्रदर्शन गर्न मानिसहरूले उपयोग गर्छन् भनेका छन् ।

मनोवैज्ञानिकहरूका विचारमा मिथकहरू मानव व्यवहारलाई बुझ्ने उपयोगी साधन हुन् । सिगमन्ड फ्रायडले मिथकलाई व्यक्तिगत स्वप्न र केही हदसम्म सामूहिक स्वप्नसँग दाँज्दै यसलाई अचेतनमा पुग्ने राजमार्ग मानेका छन् भने अर्का अग्रणी मिथकाचार्य मानिने कार्ल गुस्ताभ जुङले चाहिँ यसले वैयक्तिक अचेतनलाई नभई सामूहिक अचेतनलाई प्रस्तुत गर्छ भनेका छन् । यस्तो हुँदाहुँदै पनि मनोविज्ञानमा सामान्यतः एकल व्यक्तित्वको प्रदर्शन हुन्छ भने मिथकमा मानिसका आशा, मूल्य, दुर्बलता तथा आकाङ्क्षाको सामूहिक प्रक्षेपण हुन्छ भन्ने स्विकारिन्छ । यस अर्थमा मिथकशास्त्रको क्षेत्र मनोविज्ञानको भन्दा फराकिलो देखिन्छ ।

रिचर्ड चेजले *नोटस अन दी स्टडी अफ मिथमा* मिथकका बारेमा विद्वानहरूका विभिन्न विचारहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । विलियन ट्रायले मिथक विज्ञानजस्तै एक पद्धति र क्रमबद्ध अनुभूतिको एक सङ्गठन भनेका छन् । मिथक ठुलो नियन्त्रक विम्ब हो जसले सामान्य जीवनका तथ्यलाई दार्शनिक अर्थ दिने गर्छ, भनी मार्क सोररले परिभाषित गरेका छन् । जोसेफ क्याम्पवेलका भनाइमा मिथक अध्यात्मको एक पद्धति हो र यो प्राकृतिक रहस्यको प्रकाशन हो । त्यस्तै रिचर्ड चेजका शब्दमा मिथक एउटा कथा, एउटा आख्यान अथवा कवितात्मक साहित्य हो ।

*मिथ फिक्सन एन्ड डिस्टलेस्मेन्ट*मा नर्थप फ्राई भन्छन् - कथाको एउटा टाइपको रूपमा मिथक शाब्दिक कलाको एउटा रूप हो, यो कला जगत्सित गाँसिएको छ । मान्छेले विचार गर्ने जगत्को विषयमा विज्ञानले जस्तो यसले छलफल गर्दैन । त्यस्तो जगत्का बारेमा यसले छलफल गर्छ, जसलाई मान्छेले कल्पना गर्छ (सन् १९७६ पृ. १६४) । सामान्यतया: मिथक भनेको अतिप्राकृत घटना र भावनासँग सम्बन्धित पुरातन कथा हो । मिथक मूलतः आदिम मानवका समष्टि मनको सृष्टि हो र त्यसमा चेतनाको अपेक्षा अचेतन प्रक्रियाको प्राधान्य रहेको हुन्छ (गड्तौला, २०६४, पृ. २५) ।

डेविड विडनेका अनुसार धार्मिक कर्मकाण्डसरह मिथकमा जीवनका सार्वभौम एकताको सहजानुभूति वा मानव र प्रकृतिका ऐकात्म्यको भावना निहित रहन्छ । फिलिप हिलराइटका दृष्टिमा मिथक सम्पूर्ण मानवका समग्र अनुभवहरूको अभिव्यक्ति हो । ब्लुक मुरका मतअनुसार मिथक मानवीय ज्ञानकोशका प्रतीकात्मक अभिलेख हुन् ।

ऐरिस कालहरका अनुसार मिथक भनेको सत्य दर्शनका ती सम्पूर्ण रूपहरूको समष्टि नाम हो जसलाई प्रयोग र प्रमाणद्वारा सिद्ध गर्न र अनुभव र तर्कले भेटाउन सकिँदैन । त्यस्तै नित्सेले मिथकलाई असीमतिर उन्मुख भइरहेका सार्वभौम भावना र तिनको विलक्षण रूप भनी परिभाषित गरेका छन् (पोखेल, २०५५, पृ. १०९) । मिथक भनेको आदिम मानिसका अनुभूतिको असत्य र असाधारण घटनाहरूको आख्यान हो । यो अभिव्यक्तिको व्याख्या तर्कद्वारा पुष्टि गर्न सकिँदैन (जैन, सन् २०१८, पृ. ७९९) । यसमा मिथकलाई आदिम मानवका अनुभव र अनुभूतिको काल्पनिक तत्त्वका रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

मिथक एक अत्यन्त जटिल सांस्कृतिक सत्य हो । यसलाई मानिस, प्रकृति र इतिहासका विविध कोणबाट विवेचना गर्न सकिन्छ (सिंह, सन् २००१, पृ. १६) । यहाँ मिथकलाई विविध अर्थमा परिभाषित गर्न सकिने बहुअर्थी शब्दका रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

अभि सुवेदीका अनुसार मिथक एक धारणा पनि हुन सक्छ र एक सार्वकालिक र सार्वभौम मानव संस्कृति र मानव स्वभावसँग सम्बन्धित तत्त्व पनि हुन सक्छ (भट्टराई, २०५१, पृ. ३१) । यो परिभाषामा मिथकलाई व्यापक रूपमा परिभाषित गर्दै मिथक धारणा हो र यसको अर्थ असीमित हुने देखिन्छ भनी प्रस्ट पारिएको छ ।

नेपाली भाषा साहित्यमा मिथक शब्दको सर्वप्रथम प्रयोग गर्ने साहित्यकार जगदीश शमशेर राणाका अनुसार मिथक सार्वजनिक सपनाको प्रतिसम्मिलित तथा कलात्मक रूप हो । यो अतिमानवीय कार्यको प्रतीकात्मक विशिष्ट रूप हो (भट्टराई, २०५१, पृ. २३) । मिथकसम्बन्धी प्रस्तुत परिभाषाले मिथकको काल्पनिक प्रतीकात्मक अर्थको सङ्केत गरेको छ ।

मिथक प्राचीन कथाको प्रयोगका क्षेत्रमा रहेको ब्रह्माण्ड, प्रकृति र समाजको रहस्य चेत हो, जुन समकालीन वास्तविकतालाई व्यक्त गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा रहेको देखिन्छ (गङ्गौली, २०६८, पृ. २३) । मिथकको यो परिभाषाले मिथकको क्षेत्रगत व्यापकतालाई प्रस्ट्याएको छ ।

यी उल्लिखित परिभाषाले मिथकसम्बन्धी अनेक वा बहुल अर्थ प्रदान गरेको छ । मिथक कुनै एउटा मात्र क्षेत्रसँग सम्बन्धित नभएर यसले इतिहास, दर्शन, कला, साहित्य, धर्म, नीति, आध्यात्मिक मूल्य, मान्यता, सामूहिक स्वप्न, विश्वब्रह्माण्डको सृष्टिसम्बन्धी रहस्य, लौकिक, अलौकिक मानवीय चरित्र एवम् लोकविश्वाससम्बन्धी विविध क्षेत्र समाविष्ट गरेको पाइन्छ । मानव सभ्यताको क्रमिक विकाससँगै मिथकको स्वरूपमा परिवर्तन हुँदै यसले मानवीय परिवर्तित सन्दर्भलाई अर्थ तथा परिभाषाहरूमा वहन गरेको देखिन्छ ।

२.४ मिथकको उत्पत्ति

मिथकका रूप अनेक हुन्छन् र यिनका कार्य पनि अनन्त र अत्यधिक हुने गर्दछन् त्यसैले मिथकको क्षेत्र व्यापक हुन्छ र यसको उत्पत्ति किन र कसरी भयो भन्ने जिज्ञासा उत्पन्न हुनु जटिल विषय मानिन्छ । संसारका विभिन्न संस्कृति भएका व्यक्तिहरूले मिथकको

सिर्जना गर्दा एकै प्रकारका तत्त्वहरूलाई आधार बनाएको पाइन्छ । अधिकांश मिथकहरू जन्म वा उत्पत्तिसम्बन्धी विषयबाट प्रारम्भ भएका देखिन्छन् र यिनीहरू ब्रह्माण्डको उत्पत्ति/पृथ्वीको उत्पत्ति, भगवान्को उत्पत्ति तथा पृथ्वीमा मानिस र अन्य प्राणीहरूको उत्पत्तिको रहस्य खोल्न लागिपरेका देखिन्छन् । मिथकलाई मूलतः जातिवाद, मानवशास्त्रीय मनोविश्लेषणात्मक तथा संरचनावादका आधारमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । आधुनिक लोकले विकासवादलाई सृष्टिको उत्पत्ति र विकासको कारक मान्न थालेपछि मिथकप्रतिको विश्वास मानिसमा धेरै हदसम्म घटेको छ र डार्विन तथा न्युटनले विज्ञानलाई नै धर्म बनाई नयाँ मिथकको निर्माण गरी दिएपछि विज्ञानमा विश्वास गर्नेहरूले मिथकलाई प्राचीन मानिसहरूको कल्पनाको परिणति मात्र मान्न थालेका छन् (बराल, २०६५, पृ. १७५) । मिथकको विषयलाई अध्ययन गर्दा यो आदिम मानव सृष्टि र चेतनाजतिकै पुरानो देखिन्छ । क्यारेन आर्मस्ट्रङले मिथकको उत्पत्ति र विकासको चर्चा गर्ने क्रममा इ.पू.२०००० वर्षअघि अथवा पाषाणयुगदेखि मिथकको रचना हुँदै आएको बताएका छन् । उनका अनुसार निन्दरथल मानवले एकआपसमा आफ्ना मृतक साथीहरूका बारेमा कथा भन्ने गरेको र अन्य प्राणीहरूले भन्न नसक्ने मृत्युको बारेमा प्रतिक्रिया व्यक्त गरेको हुनुपर्दछ (आर्मस्ट्रङ इ., सन् २००५, पृ. १) । मानवमा चेतनाको विकास बढ्दै जाँदा आफ्नो वरिपरको वातावरण र आफ्नै जीवन भोगाइका बारेमा परिकल्पनात्मक प्रतिक्रिया सुरु भएको र मिथक निर्माणको प्रारम्भ भएको देखिन्छ (गड्तीला, २०६८, पृ. २५) ।

सभ्यताको विकास सिद्धान्तका समर्थकहरू मिथकलाई विकासशील मान्दछन् । जान डिभिजले ऐतिहासिक स्थितिमा परिवर्तन हुँदा लोकवार्ताका विधाहरूमा परिवर्तन हुन्छ भनेका छन् । वीरगाथा र वीरकाव्यहरूले समाज र संस्कृतिका मिथकहरूको निर्माण गर्दछन् । म्याक्समुलरले मिथ कसरी निर्माण भयो भन्ने विषयमा भाषा, धर्म र पुराणहरूको जन्म एवम् विकासको सिद्धान्त प्रस्तुत गरेका छन् । प्रारम्भिक कालका मानिसले प्रकृतिको व्यवहारलाई नजिकैबाट देख्यो । सूर्यको असाधारण शक्तिबाट प्रभावित भएर मान्छेले परिकल्पना गर्‍यो र कथा बनायो र देवता मानेर पूजा गर्न थाल्यो । यिनका भनाइअनुसार हुरीको प्रचण्ड वेग र असाधारण शक्ति देखेर मानिसले प्रकृतिमा देवताको आरोप गर्‍यो र पुराकथाहरू रचिएका हुन् (बन्धु, २०५८, पृ. २६०) ।

मिथक आदिम मानवहरूको सामूहिक स्वप्न हो । यसको रचना मानव र प्रकृतिका बीच स्पष्ट विभाजन रेखा नछुट्दै भएको हो । मानव र प्रकृति परस्पर सहयोग एवम् सङ्घर्षका सूत्रमा बाँधिएकै समयमा यी दुवै एक सार्वभौम जीवनमा रहेको अवस्थामा मिथकको रचना भएको मानिन्छ (पोखेल, २०५५, पृ.१२२) । प्रकृतिका तत्त्व र घटनाहरूलाई मानवीकृत गर्ने अचेतन प्रक्रियाले मिथकको उत्पत्ति गराएको देखिन्छ । मिथकको उत्पत्ति कौतूहलता, जिज्ञासा, आश्चर्य मिश्रित त्रास तथा आनन्द प्राप्तिको अनुभूतिले भएको देखिन्छ । यथार्थलाई जादुजस्तै चमत्कारपूर्ण पारेर, भावनाले व्याप्त भएर मिथकको सिर्जना भएको पाइन्छ । कर्मकाण्डको आधारमा मिथकको उत्पत्ति भएको हो । मिथकले कर्मकाण्डलाई नल्याएर कर्मकाण्डले नै मिथकलाई ल्याएको मानिएकाले मिथकलाई विद्वान्हरू कर्मकाण्डको वाचिक रूप स्वीकार गर्छन् (गौतम, २०५०, पृ.१२२) । आदिम मानिसको जीवन र जगत्लाई हेर्ने दृष्टिकोण दिग्भ्रमित थियो । मानव सभ्यताको विकास नभएको अवस्थामा ज्ञानविज्ञानको प्रगति शून्यबराबर थियो जसले गर्दा सृष्टि, उत्पत्तिका हरेक क्षेत्रमा मनुष्यको विवेक काल्पनिक प्रकृतिको थियो । काल्पनिकताले रहस्य र कौतूहलताको जन्म गरायो अनि त्यसै कपोलकल्पले मूल्यमान्यताको सिर्जना गर्‍यो र विविध जातीय सांस्कृतिक मिथकहरू परम्परागत रूपमा बढ्दै गए । त्यसैले मिथकको उत्पत्ति समयक्रमले ल्याएको सांस्कृतिक जातीय दस्तावेज हो ।

पूर्वीय पौराणिक परम्परामा पनि पुराणहरूलाई प्राचीन सम्पदाका रूपमा लिइन्छ । यसको उत्पत्ति आदिब्रह्मबाट अनेक ऋषि-महर्षि हुँदै प्रवाहित भएको देखाएर आदिम सामूहिक मनोजगत्कै सृष्टिका रूपमा लिएको देखिन्छ । पूर्वीय मिथकका विविध स्वरूपहरूलाई अध्ययन गर्दा सुरुमा प्राकृतिक परिघटनाबाट नै उत्प्रेरित मिथकहरू पाइन्छन् भने त्यसपछि क्रमशः सामाजिक, सांस्कृतिक, दार्शनिक आदि पक्षको विकाससँगै त्यसै अनुरूपका मिथकहरू निर्माण हुँदै गएको देखिन्छ (गड्तौला, २०६८, पृ.२८) । *इन्साइक्लोपिडिया अफ रिलिजन*मा दिएको मिथक उत्पत्तिसम्बन्धी मान्यतालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

२.४.१ वायुमण्डलीय सिद्धान्त

मिथकको उत्पत्तिमा वायुमण्डलीय सिद्धान्त एउटा प्रमुख सिद्धान्त मानिन्छ । यो सिद्धान्तले मिथक उत्पत्तिको मूल कारण सूर्य, चन्द्र, वायु, बिजुली, मेघ, आकाशलाई

जनाउँछ । यसरी वायुमण्डल, आकाशमण्डल वा नक्षत्रमण्डलकै कारणले आदिम मानवले अनुभूति गरेका प्रभावले नै मिथकको जन्म गरायो भन्ने मान्यता वायुमण्डलीय सिद्धान्तको रहेको देखिन्छ ।

म्याक्समुलरका अनुसार प्रारम्भिक युगको मानवले प्रकृतिको व्यवहारलाई नजिकैबाट देख्यो । सूर्यको असाधारण शक्तिबाट प्रभावित भएर मान्छेले कल्पना गर्‍यो र पौराणिक कथाहरू बनायो अनि देवता मानेर पूजा गर्न थाल्यो (बन्धु, २०५८, पृ. ६०) । आदिम मानवले सूर्यको असाधारण शक्तिको महिमागान गर्‍यो र मानव जीवनको अस्तित्वका निम्ति पृथ्वीवासीका लागि सूर्य वरदान नै भयो र विविध समुदाय र सांस्कृतिक परम्परामा मिथकको मूल स्रोतमा सूर्यको उपस्थिति अनिवार्य रहेको हुन्छ ।

२.४.२ भौतिकवादी सिद्धान्त

मिथकको उत्पत्ति भौतिक मान्यतामा आधारित हुन्छ । यस सिद्धान्तअनुसार आदिम मानिसले पृथ्वी, जल, तेज, वायु, आकाशजस्ता भौतिक पदार्थलाई नै मानवीकरण एवम् दैवीकरणका माध्यमले मिथकको सिर्जना गर्न पुगेको हो । भौतिक सिद्धान्तवादीहरूको चिन्तन प्राचीन ग्रीस परम्परादेखि नै भएको पाइन्छ । थियोजेनस यस सिद्धान्तका आदिपुरुष मानिन्छन् । उनका अनुसार ग्रीसेली देवीदेवताहरू प्रकृतिका मानवीकृत रूप हुन् । उनका विचारमा हेक्यास्टस र अपोलो सूर्यका मानवीकृत रूप हुन् भने हेराय, पोजिडन, आर्टेमिज क्रमशः हावा, पानी र चन्द्रमाका प्रतीक हुन् (स्पेन्स, सन् १९९४, पृ.४१) । पूर्वीय मान्यताअनुसार अग्नि, सूर्य, चन्द्रमा, वायु, वरुण, इन्द्रलाई भौतिक वस्तुको दैवीकृत रूप मानिएको छ (गड्गौला, २०६८, पृ.२९) ।

मिथकको उत्पत्ति प्रकृतिको परिकल्पनाबाट भएको देखिन्छ । आदिमकालमा मानिस प्रकृतिबाट अलग थिएन । पूर्ण रूपमा प्रकृतिमा नै आश्रित थियो । मिथकमा प्रकृति र मानवको अभेद सम्बन्ध देखाइएको हुन्छ । यथार्थको अतिमानवीय प्रतीकीकृत रूप नै मिथक हो (गौतम, २०५८, पृ.१२२) । प्रकृतिको सामञ्जस्य र सङ्घर्षपूर्ण सम्बन्धमा नै मानिसलाई नयाँ-नयाँ प्रेरणा मिथकबाट प्राप्त हुन सकेको हो ।

२.४.३ अनुष्ठान वा कर्मकाण्डीय सिद्धान्त

आदिम मानवका कर्मकाण्डीय चिन्तन र आत्मसात् गरेका मूल्यमान्यता मिथक उत्पत्तिका मूल कारण हुन् भन्ने धारणा यो सिद्धान्तको रहेको छ । यस सिद्धान्तअनुसार आदिम मानिसले सम्पादन गरेका अनुष्ठानबाट प्राप्त अनुभूतिको मूर्त रूप मिथक हो र यसै अनुष्ठानबाट मिथको उत्पत्ति हुने धारणा रहेको पाइन्छ । फ्रेजरका विचारमा जादुटुनाको असफलतामा धर्मको आदिरूप भेटिन्छ । मिथक धर्मको प्रचारवादी पक्ष हुनाले धर्म आउनासाथ प्रायः मिथकको उपस्थिति भइहाल्छ भनेका छन् । त्यस्तै मेलिनोस्की मिथकलाई अल्ल्ही चिन्तन मान्दैनन् । त्यसलाई जादु, धर्म वा चालचलनको सत्यलाई प्रभावित गर्ने तत्त्व ठान्दछन् (गौतम, २०५०, पृ. १२२) । त्यसैले कर्मकाण्डको आधारमा मिथकको उत्पत्ति तथा विकास भएको हो । मिथकलाई अनुष्ठानको अभिव्यक्ति मान्ने विद्वान्हरूमा रोवर्टसन स्मिथ मेलिनोस्की दुर्खाइम, फ्रेजर, म्याक्समुलरलगायत हुन् ।

२.४.४ ऐतिहासिक सिद्धान्त

सृष्टिको प्रारम्भदेखि नै मानवीय अनुभव र अनुभूतिले अनेक मिथकहरूको जन्म गरायो र कालान्तरमा त्यही मिथक नै इतिहाससँग अन्योन्याश्रित भयो । मिथक इतिहास हो भन्ने धारणाको पृष्ठभूमिमा नै मिथकको उत्पत्तिको कारण इतिहासलाई मान्न थालिएको देखिन्छ । मिथकलाई इतिहास मान्ने इतिहासका पिता हेरोडोटस हुन् । प्राचीन युनानी र रोमीको मान्यताअनुसार उच्च शक्ति देखाएर मान्छे देवता हुन सक्छ भन्ने थियो (गौतम, २०५८, पृ. १२२) । हेमेरस मानिस आफ्ना विशिष्ट क्रियाकलापद्वारा देवता बनेको स्विकार्दछन् । यस सिद्धान्तलाई अठारौँ शताब्दीको दोस्रो दशकमा गियाम्बाटिस्टा विकोले पुष्टि गर्दै मिथकहरू कपोलकल्पित, मनगढन्ते वस्तु नभएर आदिम मानवका यथार्थ अनुभूति भएको उल्लेख गरेका छन् (गड्तीला, २०६८, पृ. २९) । यी प्रस्तुत मान्यताका आधारमा मिथकमा ऐतिहासिक पक्षको सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

२.४.५ नैतिक सिद्धान्त

मिथकको उत्पत्तिको कारण नैतिकता पनि हो भन्ने धारणा यो सिद्धान्तको रहेको छ । आदिम मानवले आर्जन गरेका मूल्यमान्यता तथा नैतिक व्यवहारले मिथकको उत्पत्ति गरेको पाइन्छ । यो मान्यता समाज विकास परम्पराको पछिल्लो उपलब्धि हो ।

२.४.६ रहस्यवादी सिद्धान्त

मिथक उत्पत्तिको महत्त्वपूर्ण कारण रहस्य पनि हो । आदिम मानवले अनुभूति गरेका रहस्यमय तथ्य, घटनालाई मिथकका रूपमा हस्तान्तरण गर्नु यो सिद्धान्तको मान्यता हो । मिथकको उत्पत्ति कौतूहलता, जिज्ञासा तथा आश्चर्यमिश्रित त्रासले भएको देखिन्छ । विराट्, अनन्त विश्वलाई देख्दा आदिमानव जिज्ञासाले त्यसलाई बुझ्न अग्रसर भयो (गौतम, २०५८, पृ.१२२) । यस्तो रहस्यमय जिज्ञासाले मिथकको जन्म गरायो ।

२.५ मिथकको वर्गीकरण

मिथक आदिम मानवको प्राचीन मूल दस्तावेज हो । समाज विकासको परम्परामा ज्ञानविज्ञानका क्षेत्रमा परिवर्तन र समाहित हुँदै यो निरन्तर अधि बढेको हुन्छ । मिथकको क्षेत्र व्यापक हुन्छ । त्यसैले यसको व्याख्या अन्तिम हुन सक्दैन र यसको वर्गीकरण गर्नु अत्यन्त कठिनसमेत हुने गर्दछ ।

मिथक संसारका सबै संस्कृतिमा पाइने हुँदा यसको वर्गीकरण गर्ने कार्य स्वयम्मा जटिल हुन्छ तथापि आदिम मानवको सत्यतथ्यको खोजी गर्ने प्रवृत्ति र त्यसलाई व्यक्त गर्ने माध्यम मिथक भएकाले मिथकको खोजी एकै प्रकारको देखिन्छ । संसारमा विविध जाति, समूह, भाषा, संस्कृति र भूगोलका मानिसलाई शाश्वत हुने त्रास, आशा र आवश्यकताको मूल स्रोत एउटै भएकाले पनि मिथकको कथ्यमा केही समान गुणहरू रहेका देखिन्छन् (गड्ढौला, २०६८, पृ. ३१) । विद्वान्हरूले मिथकको व्यापकता र मिथकले वर्णन गर्ने विषयवस्तुका आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् ।

मिथकको विषयलाई आधार बनाएर *एन्साइक्लोपिडिया अफ रिलिजन एन्ड एथिक्स*ले मिथकका १२ भेद गरेको छ (गड्ढौला, २०६८, पृ.३१) । ती निम्नानुसार रहेका छन् :

- (१) प्राकृतिक परिवर्तन र ऋतुपरिवर्तनसम्बन्धी मिथक
- (२) विश्व उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक
- (३) प्राकृतिक तत्त्वसम्बन्धी मिथक
- (४) विशिष्ट प्राकृतिक घटनासम्बन्धी मिथक
- (५) देवताको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक
- (६) पशु र मानवको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक

- (७) रूपान्तरणसम्बन्धी मिथक
- (८) नायक परिवार र राष्ट्रसम्बन्धी मिथक
- (९) सामाजिक संस्थाहरू र आविष्कारसम्बन्धी मिथक
- (१०) स्वर्ग र नर्कसम्बन्धी मिथक
- (११) दानव र राक्षससम्बन्धी मिथक
- (१२) ऐतिहासिक घटनाहरूसँग सम्बन्धित मिथक

प्रस्तुत वर्गीकरणलाई विश्लेषण गर्दा प्रकृति, देवता, सृष्टि, भौतिक र अभौतिक पक्षहरूको रहस्यात्मकतामा केन्द्रित रहेको देखिन्छ। मिथकका प्रकारहरूको सङ्ख्या धेरै हुन सक्दछ। यद्यपि सृष्टिसम्बन्धी, स्थितिसम्बन्धी र प्रलयसम्बन्धी मिथकहरू बहुप्रचलित छन्। मिथकहरूमा प्रकृति मिथक महत्त्वपूर्ण मानिन्छ जसमा पृथ्वी मिथक, आकाश मिथक, सूर्य मिथक, चन्द्र मिथकहरू पर्दछन् (गौतम, २०५८, पृ. १३०)। प्रकृतिले मानिसलाई मिथक निर्माणमा उद्यत गरेकाले जुनसुकै मिथकमा पनि प्राकृतिक तत्त्वको उपस्थिति रहेको हुन्छ।

रामप्रसाद उपाध्यायले मिथकलाई निम्नानुसार ४ प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन्।

- (१) सृष्टिसम्बन्धी मिथक
- (२) प्रलयसम्बन्धी मिथक
- (३) देवदेवीको पूजाआराधनासम्बन्धी मिथक
- (४) प्रकृतिसम्बन्धी मिथक

(उपाध्याय, सन् २००२, पृ. ११५)

सृजना प्रक्रियाका आधारमा मिथकलाई मौलिक मिथक र आनुषङ्गिक मिथक गरी दुई भागमा विभक्त गरिएको छ (भट्टराई, २०५१, पृ. ५)। मौलिक मिथकमा मूल मिथकहरू आउँछन्। यो परम्परागत रूपमा स्थापित, चर्चित र स्वीकृत हुँदै निरन्तर विकास भइरहेको हुन्छ। त्यस्तै आनुषङ्गिक मिथकमा लौकिक काव्यस्रष्टाले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप सिर्जना गरेका नवीनतम मिथकहरू पर्दछन्।

एच. जे. रोजले मिथकलाई निम्नानुसार ३ प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् :

- (१) सृष्टिसम्बन्धी मिथक
- (२) प्रलयसम्बन्धी मिथक

(३) प्रणयसम्बन्धी मिथक

मिथकलाई मौलिक र कविकल्पित गरी २ भागमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । मौलिक मिथकलाई सामूहिक अचेतनको परिणाम मानिन्छ भने कविकल्पित मिथकलाई वैयक्तिक अचेतनका परिणाम भन्ने मानिन्छ (बराल, २०६५, पृ. १७८) । प्राचीन संस्कृत तथा ग्रीसेली रोमेली काव्यपरम्परामा मौलिक मिथकको प्रयोग भएको पाइन्छ भने कविकल्पनामा वैयक्तिक सिर्जना भएका मिथकहरू कल्पित हुन् । किर्केले मिथकको प्रकार वर्गीकरण गर्ने सन्दर्भमा कल्पनात्मक रूपको चर्चा गरेका छन् । प्राकृतिक तथा अन्य विभिन्न पदार्थ (जस्तै : रुख, पहाड, नदी, पशुपक्षी, संस्था आदिको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक यस भेदअन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता मिथकमा नदी, पर्वत, प्राचीन सहर, मठमन्दिर, रुखबिरुवा आदिको उत्पत्तिको कारण बताइएको हुन्छ (बराल, २०६५, पृ.१७८) ।

लेविस स्पेन्सले मिथकको व्यापक क्षेत्रलाई समेटेर वर्गीकरण गरेका छन् । यसको वर्गीकरण गर्नु जटिल विषय हो । लेविस स्पेन्सले मिथकलाई निम्नानुसार १० प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् (गड्तौला, २०६८, पृ. ३२) :

- (१) संसारको सृष्टिसम्बन्धी मिथक
- (२) मानवको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक
- (३) जीवनकलाको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक
- (४) तारासम्बन्धी मिथक
- (५) सूर्य र चन्द्रसम्बन्धी मिथक
- (६) मृत्युसम्बन्धी मिथक .
- (७) अग्निचोरीसम्बन्धी मिथक
- (८) हिराको मिथक
- (९) विधिनिषेधसम्बन्धी मिथक
- (१०) पशुसम्बन्धी मिथक
- (११) लोक लोकान्तरको यात्रासम्बन्धी मिथक
- (१२) संस्कृति र रीतिरिवाजसम्बन्धी मिथक

उल्लिखित विभिन्न विद्वान्हरूले वर्गीकरण गरेका मिथकसम्बन्धी सङ्ख्या र नामकरण भिन्नाभिन्नै छन् । मूलतः सृष्टि, प्रकृति, संस्कृति, देवता, मृत्यु, प्रणय र प्रलयजस्ता सामाजिक विषयलाई केन्द्र बनाएर मिथकको विभाजन गरिएको छ । यिनै मिथकको वर्गीकरणलाई आधार मानेर हाक्पारे गीतको अध्ययन, विश्लेषण यहाँ मिथकीय कोणबाट गरिएको छ । यहाँ मिथक वर्गीकरण गरी विश्लेषण गर्ने आधार मिथकको कथ्य वस्तुलाई मानिएको छ । मिथकको वर्गीकरण सैद्धान्तिक रूपमा निम्नानुसार प्रस्ट्याउन सकिन्छ ।

२.५.१. सृष्टिसम्बन्धी मिथक

मिथक सार्वभौम हुन्छ । संसारका हरेक मिथकमा आदिम शून्य अवस्थाको परिकल्पना र सृष्टिको विकसित चरणको चित्रण भएको पाइन्छ । पुराणमा पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक पाइन्छ । सृष्टिसम्बन्धी मिथक संसारको उत्पत्ति र विकासक्रमसँग सम्बन्धित हुन्छ । नारायण उत्पन्न भएपश्चात् उनले पानी उत्पत्ति गरेको र यसपछि ब्रह्माको उत्पत्ति भई उनले आकाश, धर्ती र अन्य वस्तु उत्पन्न गरी सृष्टि थालेको मिथकमा आदिम सृष्टिको मूल अवस्थामा पुगेर सृष्टिसम्बन्धी उपक्रमलाई वर्णन गरिएको छ । मिथकको मूल प्रतिपाद्य विषय सृष्टि भएको कुरा पुराणको पञ्चलक्षणमा पहिलो लक्षणका रूपमा नै सृष्टिलाई लिनुले पनि पुष्टि गर्दछ (बराल, २०६५, पृ. १७७) । पश्चिमी ग्रीसेली मिथक परम्परामा पनि सृष्टिलाई महत्त्वपूर्ण मिथक मानिएको छ ।

ग्रिक परम्पराअनुसार संसारको आदिम अवस्था शून्य थियो । पश्चिमी मिथकीय मान्यतामा शून्यबाट क्रमशः विकसित भएको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ ।

लिम्बूहरूको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुममा विश्वब्रह्माण्ड र मानिसको सृष्टिसम्बन्धी मिथक छ । सुरुमा केही पनि थिएन शून्य मात्र थियो । सृष्टिकर्ता त्यस युगमा देवराज, अनन्त आकाश, पृथ्वी, वेगवान् वायु, पानी, नदी, चन्द्र, सूर्य, जल, वृक्ष, ढुङ्गा, पर्वत, शिखर, वनस्पति, पार्थिव शरीर, पशुपक्षी केही पनि थिएन । आकाशले व्याप्त शून्य अन्धकार मात्र थियो । सृष्टिकर्ता तागेरानिडवाभूमाडले विश्वब्रह्माण्ड, जीवजन्तु, पशुपक्षी, मानिसको सृष्टि गरे । अँध्यारोमा उज्यालो प्रकट गराए (चेम्जोङ, सन् १९६५, पृ. १) ।

२.५.२ उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक

संसारका उत्पत्तिसम्बन्धी मिथकमा संसार कसरी उत्पत्ति भयो, आगो र पानी कसरी उत्पत्ति भयो, पशुहरू कसरी बने, मानिसको जीवन कसरी उत्पन्न भयो लगायतका विभिन्न मिथकहरूको रोचक र आश्चर्यपूर्ण मान्यताहरू पाइन्छन् ।

उत्पत्तिसम्बन्धी मिथकमा नदी, पर्वत, प्राचीन सहर, मठमन्दिर, रुखबिरुवा आदिको उत्पत्तिको कारण बताइएको हुन्छ । कृष्णले सुदर्शनचक्रले डाँडो काटेर पानी बगाएपछि काठमाडौँ सहर बसेको मिथक प्रचलित छ भने वृन्दाको श्राप परेको कारण विष्णुले पिपल, तुलसी तथा शालिग्राम बन्नुपरेको मिथक पनि प्रचलित छ । सीतादेवीका विभिन्न अङ्गहरू भरेको ठाउँमा गुह्येश्वरी, कामरूप पीठ, वाराणसी पीठ, पोरबन्ध पीठ, कान्यकुब्ज पीठ आदिको स्थापना भएको कथा श्रीस्वस्थानी व्रतकथामा उल्लेख पाइन्छ (बराल, २०६५, पृ. १७८) । लिम्बू जातिको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुममा पनि मानिस, पशुपक्षी, आगो, पानी, वनजङ्गललगायत अन्य वस्तुको उत्पत्तिको विषयमा रोचक प्रसङ्ग उल्लेख पाइन्छ । यसरी प्रत्येक समुदायको आदिम उत्पत्तिसम्बन्धी मूल्यमान्यता मिथकमा प्रस्तुत भएका हुन्छन् ।

२.५.३ प्रणयसम्बन्धी मिथक

प्रणयचेत आदिम मानिसको स्वतःस्फूर्त मानवीय व्यवहार हो । पूर्वीय पौराणिक परम्परामा पनि आदिम समयदेखि देवदेवीका प्रणयगाथा पाइन्छ भने ग्रीसेली परम्परामा पनि प्रणय मिथकहरू रहेका छन् । प्रणयसम्बन्धी मिथकमा देवताको प्रणयलीलादेखि मानवीय प्रणय उल्लेख छ (गड्तौला, २०६८, पृ. १३७) । देवताका प्रेमलीला अनेक प्रकारका हुने सन्दर्भ विभिन्न धार्मिक मिथकहरूमा रहेको पाइन्छ ।

प्रणयसम्बन्धी मिथकहरू देवताहरूका प्रणयविवाहसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यिनीहरूको प्रणय वंशको विकासका लागि भएको मानिन्छ (बराल, २०६५, पृ. १७८) । यसरी प्रणय मिथकले आत्मिक प्रेमको अमरतालाई महत्त्व दिइएको पाइन्छ ।

२.५.४ प्रलय र विनाशसम्बन्धी मिथक

प्रलय सृष्टिको उल्टो प्रक्रिया हो । विश्वब्रह्माण्डको विनाश वा प्रलयलाई व्यक्त गर्ने मिथकहरू यस वर्गमा पर्दछन् । पूर्वीय पौराणिक परम्परामा संसारको प्रलयसम्बन्धी

अनेक मिथकहरू पाइन्छन् । प्रलयसम्बन्धी धारणा संसारभरिकै मिथकमा पाइने हुँदा आदिम मानवले अनुभूत गरेको विनाशसम्बन्धी धारणा नै प्रलयमिथकमा व्यक्त भएको देखिन्छ । प्रलयको महाविनाशमा पनि सृष्टिको नारायण, मुकुन्द, नुह, मनु आदि रहने मानवीय अमर चाहना व्यक्त भएको देखिन्छ ।

२.५.५ सामाजिक आदर्श र मूल्यमान्यतासम्बन्धी मिथक

मिथक विकासको मूल स्थल समाज नै हो त्यसैले सामाजिक मूल्य र मान्यता एवं समाजले स्थापित गरेको आदर्शलाई मिथकमा व्यक्त गरिएको हुन्छ । विशेष गरेर नायक, नायिका, महान् व्यक्तित्व आदिका चरित्रका माध्यमबाट सामाजिक आदर्श र मूल्यमान्यता स्थापित गरेको पाइन्छ । यस्ता सामाजिक आदर्श र मूल्यमान्यता प्रस्तुत गर्ने मिथक यसअन्तर्गत पर्दछन् । पूर्वीय मिथकमा रामसीताको मिथक यसैअन्तर्गत पर्दछ ।

२.५.६ सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी मिथक

मिथकहरू संस्कृतिका संवाहक पनि मानिन्छन् । मिथक र संस्कृतिको सम्बन्ध अविच्छेद्य रहेको देखिन्छ । प्रायः गरेर नायकीय चरित्रहरूले सांस्कृतिक रूपान्तरणको पक्षलाई व्यक्त गरेको हुन्छ । यस प्रकारका मिथकहरूमा समाजका रहनसहन, चालचलन, खानपिन, भेषभूषा आदिको झलक पाइनुका साथै सर्वशक्तिमान् नायकका माध्यमबाट सामाजिक संस्कार पद्धतिमा रूपान्तरण गरिएका घटनाहरू पनि समाविष्ट हुन्छन् (गड्तौला, २०६८, पृ. ३५) ।

२.५.७ प्रकृतिसम्बन्धी मिथक

प्रकृतिको चक्रमा देखिने र मानवलाई चकित वा जिज्ञासु बनाउने विभिन्न प्राकृतिक रूपसँग सम्बन्धित मिथकहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । सूर्योदय, सूर्यास्त, भूकम्प, ग्रहण, दिन-रात, वसन्त-ग्रीष्म आदि प्राकृतिक दृश्यबाट आदिम मानवमा परेको प्रभाव र त्यसको प्रतिक्रियास्वरूप व्यक्त भएका धारणाहरू नै प्राकृतिक मिथकका रूपमा रहेका देखिन्छन् । यसमा भूगोल, खगोलसम्बन्धी धारणा व्यक्त भएको पाइन्छ (भट्टराई, २०५१, पृ. ९६) ।

२.५.८ प्रकाशसम्बन्धी मिथक

सबै धर्ममा सृष्टिको सुरुआत प्रकाशबाट भएको पाइन्छ । प्रकाश भनेको चेतनाको आगमन, अचेतनमाथि चेतनाको उदय हो । सृष्टिको मूल मिथक प्रकाश हो । प्रकाशबिना विश्वब्रह्माण्डको प्रक्रिया बुझ्न सकिँदैन । सृष्टिको मिथकमा प्रकाश वा उज्यालो मात्र दिने ज्योतिबाट अभिप्रेरित नभई यो सकारात्मक सोचबाट उत्पत्ति हुन्छ (जैन, सन् २०१८, पृ.८००) । त्यसैबाट नै सृष्टिमा जीवनको उदय भएको पाइन्छ ।

२.६ मिथकका प्रमुख विशेषताहरू

प्राचीन कालदेखि साहित्यमा मिथक प्रयोग हुँदै आएको छ र आधुनिक युगमा पनि स्तरीय साहित्य रचनाका लागि मिथक उपजीव्य स्रोत भएको देखिन्छ । मिथक प्रौढ, काल्पनिक भए तापनि उच्च अभिव्यक्तिको आधार हो । यो रहस्यमय एवम् अतिमानवीय भएर पनि यथार्थको निकट हुन्छ । त्यसैले सार्वजनिक, सार्वकालिक अस्तित्वका लागि साहित्यमा मिथकीय अभिव्यक्ति अनुपम सिद्ध छ । सबै मिथक सार्वभौम हुँदैनन्, केही मात्र हुन्छन् । प्रत्येक जातिका आफ्ना मिथक हुन्छन् र ती जातीय, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, भौगोलिक, धार्मिक मिथकको नामले वर्गीकृत रूपमा परिचित हुन्छन् । त्यसैले मिथकको अर्थ, अभिप्राय, औचित्य आफ्नै दृष्टिले निर्धारित भएको हुन्छ । परिणामतः मिथकीय मान्यतामा दृष्टिभेद देखिन्छ । मिथक हरेक समुदायको जातीय गौरव तथा परिचायक हुने गर्दछ र यो आदिम तत्त्वका रूपमा हस्तान्तरण भई जीवन्त रहेको हुन्छ ।

मिथक सिर्जना मानव चेतनाको मूल प्रवृत्ति हो (बराल, २०६५, पृ. ७८) । यो आख्यान परम्परामा अलौकिक एवम् अतिमानवीय जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छ । त्यसैले मिथकलाई आदिम मानवका सामूहिक स्वप्न भनिन्छ ।

प्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदमा सृष्टिउत्पत्तिसम्बन्धी कथा बताइएको छ भने प्राचीन समयका अधिकांश सांस्कृतिक समूहले गरेका संस्कृति तथा प्रकृतिसम्बन्धी प्रश्नको जवाफ उनीहरूले निर्माण गरेका मिथकले दिएको पाइन्छ । मानिस कस्तो सांस्कृतिक वातावरणमा हुर्केको छ त्यही अनुरूप मिथकले विशिष्टता प्राप्त गर्दछन् । मिथक सामान्यतः विश्वव्यापी प्रकृतिको हुन्छ । यसैकारण विभिन्न समूहका मिथकमा एउटै प्रकारका अभिप्राय दोहोरिएका पाइन्छन् (भट्टराई, २०६८, पृ. ९६) । मिथकीय समालोचनाको पृष्ठभूमि अठारौं शताब्दीको

दोस्रो दशकमा भए तापनि यसको सैद्धान्तिक समालोचनाको प्रारम्भ भने बीसौं शताब्दीको तेस्रो दशकदेखि भएको हो । यसका विशेषता तथा सैद्धान्तिक मान्यताहरूलाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ ।

२.६.१ अलौकिकता

अलौकिकता मिथकको महत्वपूर्ण विशेषता हो । मिथकको रूप कथात्मक हुन्छ र यसको घटना, पात्र अलौकिक वा अतिमानवीय हुन्छ । प्राचीन मानवले अनुभूति गरेका रहस्यमय घटना, काल्पनिक मूल्यमान्यता साधारण मानवीय क्रियाकलापभन्दा दैविक प्रवृत्तिको हुन्छ । अलौकिकता मानव जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो मान्छेको जीवनका लागि प्रसङ्गपूर्ण हुन्छ (जैन, सन् २०१८, पृ. ७९९) । मिथकमा चरित्र, स्थान र घटनाको अतिमानवीयता रहेको हुन्छ । गैरमानवीय चरित्रमा पनि मानवीय गुण सम्पन्न देखिनु सर्प, घोडा, पक्षीजस्ता पशुजगत्का पात्रहरूमा दिव्यशक्तिले सुशोभित देखिन्छ । स्थानका रूपमा आएका खोला, पहाड, रुख, अन्य प्राकृतिक तत्त्वहरूको गुणसमेत शक्तिशाली मिथकमा भएका प्रवृत्ति हुन् । मानवीय व्यवहारलाई ईश्वरीय, दैवी गुणसम्पन्न देखाउने वैशिष्ट्यसमेत मिथकमा रहेको पाइन्छ ।

२.६.२ विश्वसनीयता

मिथक प्रत्येक समुदायको आदिम सभ्यताको स्रोत हो । यसलाई समाजले मान्यता दिएको हुन्छ र युगौयुग यसले जीवन्तता प्राप्त गरेको हुन्छ । मिथक धार्मिक विश्वाससँग जोडिएको हुन्छ र यो सार्वजनिक सरोकार, कर्मकाण्ड तथा जीवनजगत्को उत्पत्ति र विकाससँग सम्बन्धित हुन्छ । यसलाई खास प्रकारका सांस्कृतिक समूहले विश्वास गर्छन् । कुनै जातिसमूहले संस्कारका रूपमा निर्माण गरेका मूल्यमान्यता वर्षौवर्षपश्चात् लोक आस्थाका प्रतीक बनेर मिथकको निर्माण हुने गर्दछ । मिथक हजारौं वर्षअघि निर्माण भए पनि समुदायमा सधैं विश्वसनीय भइरहने वैशिष्ट्य यसमा हुन्छ ।

२.६.३ अज्ञातता

अज्ञात रचनाकार हुनु मिथकको अर्को प्रमुख विशेषता हो । मिथक सामूहिक मानव जातिको कथा हो साथै अवचेतन मनको सृष्टि पनि हो । यो मानवजातिले मानव विकासक्रमको प्रारम्भिक चरणमा रचना गरेको कथा हो । मिथक जातीय सिर्जना भएकाले

लोकसाहित्यजस्तै यसको परिकल्पना गर्ने व्यक्ति अज्ञात रहन्छ । मिथक परम्परागत आख्यान भएकाले यसको रचनाकार अज्ञात रहेको हुन्छ ।

२.६.४ रहस्यात्मकता

मिथक रहस्यमय हुन्छ । मिथकको उत्पत्ति मानव जीवनको सामाजिक, सांस्कृतिक, रीतिरिवाज, घटना, व्यवहारको रहस्यलाई उद्घाटन गर्ने उद्देश्यले भएको देखिन्छ । त्यसैले मिथक रहस्यमय शक्तिको स्रोत हो ।

समाज विकासको परम्परामा बौद्धिक, तार्किक चेतना हासिल गर्नुअघि भावनात्मक संश्लिष्ट अनुभूतिले धनी मान्छेले गम्भीर आश्चर्यपूर्ण रहस्यात्मक मिथक निर्माण गरी आफ्नो सम्पन्नता देखाउँछ । मिथकमा पृथ्वीको सृष्टिको उत्पत्ति, आगोको उत्पत्ति तथा मान्छेको जन्म, मृत्यु, पुनर्जन्म तथा कर्मकाण्डका विषयलाई रहस्यात्मक रूपमा प्रस्तुत भएका हुन्छन् । मिथकमा अभिव्यक्त भएका घटना, तथ्यहरू अप्रत्यक्ष रूपमा हुने भएकाले यो रहस्यात्मक गुणले युक्त हुन्छ ।

२.६.५ यथार्थ

मिथकले यथार्थ व्यक्त गर्नका लागि काव्य, उपन्यास, कविता, नाटक आदिलाई साधनको रूपमा लिने गर्दछ । यसले जीवनको जटिलतालाई कल्पनाको सहयोगले यथार्थको धरातल वा जिन्दगीको यथार्थसँग जोड्दछ । मिथकले सहजैसँग सत्य अवगत गराउँदछ । जीवन र जगत्लाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दछ ।

२.६.६ प्रतीकात्मकता

मिथकहरू वास्तवमा महान् नियन्त्रण विम्बहरू हुन्, जो लोकको अनुभवलाई दर्शनको दिशा प्रस्तुत गर्दछन् र अभिव्यक्तिलाई प्रथम चरणबाट नै प्रतीकात्मक बनाएका हुन्छन् । भाषा मानिसलाई प्रकृतिले दिइएको अनुपम उपहार हो । भाषाको कारणले गर्दा आज दुनियाँको विकास तीव्र गतिमा भइरहेको छ । भाषा एउटा भाव मात्र नभई भावलाई व्यक्त गर्ने साधन हो । भाषाले यिनै भावलाई व्यक्त गर्नका लागि मिथक, विम्ब, प्रतीकको उपयोग गर्छ ।

२.६.७ वैचारिकता

मिथकलाई कहिलेकाहीँ कल्पना मानिन्छ, तर मिथक कल्पना नभई मिथकले आफ्नो स्वरूप स्पष्ट पार्नका लागि कल्पनाको सहारा लिने गर्दछ। यो सृष्टि, धर्म, नैतिकता, जीवन, मरणजस्ता विषयमा आधारित रहेको देखिन्छ (जैन, सन् २०१८, पृ. ७९९)। लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे भाकामा मुन्धुममा आधारित वैचारिकता प्रस्तुत भएको पाइन्छ।

२.७ निष्कर्ष

लोकसाहित्यमा मिथकको प्रयोग लोकविश्वासका रूपमा प्राचीन कालदेखि हुँदै आएको छ। यसलाई आदिम पुर्खाले जीवनदर्शन ठानेको देखिन्छ। मिथकहरू प्रत्येक जातिमा अभिन्न अङ्ग बनेका हुन्छन्। ती मिथक जातीय, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक मिथकका नामले परिचित भएका छन्।

मिथकको जन्म सामाजिक मूल्यमान्यतामा आधारित हुन्छ। त्यसैले सामूहिक चिन्तनलाई मिथकको मूल स्रोत मानिन्छ। मिथक निर्माणमा पुर्खाहरूको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ। त्यही सामाजिक मूल्यमान्यता नै पछिल्लो समयमा लोकसाहित्यका अनेक विधा भई प्रकट हुने गरेको छ।

तेस्रो परिच्छेद

हाक्पारे गीतको परिचय र वर्गीकरण

३.१ विषयपरिचय

लोकगीत लोकजीवनबाट प्राप्त अनुभूतिहरूको शृङ्खला हो । यो गेयात्मक स्वरूपले आदिम कालदेखि अहिलेसम्म अस्तित्वमा रहेको छ । प्रकृतिको सामीप्यमा मानिसले अनुभव गरेका भावना नै लोकगीत भएर स्थापित भएका हुन् । यसमा लोकचिन्तन, लोकविश्वास मिथकाका रूपमा प्रकट हुने गरेको छ । लोकगीतको अमूल्य सम्पदा हाक्पारे गीत हो । यसले मानव जीवनका समग्र पक्षलाई स्पर्श गरेको छ । मानिसको जन्मअघि र मृत्युपश्चात्का संस्कार र संस्कृति हाक्पारे गीतद्वारा नै सम्पन्न गर्ने गरिएको छ । हाक्पारे गीतको नामकरण, यसको प्रयोगक्षेत्र र वर्गीकरणका आधारहरूको अध्ययन यस परिच्छेदमा गरिएको छ । साथै यसमा हाक्पारेको सैद्धान्तिक परिचयको निरूपण गरिएको छ ।

३.२ हाक्पारे गीतको परिचय

हाक्पारे पूर्वी नेपालको लिम्बू समुदायमा प्रचलित गीति परम्परा हो । यो भाका बाजागाजाविना आफ्नै मनको वह आफूसँगैका साथी र जनसमुदायलाई सुनाउन गाउने गरिन्छ । लिम्बू जातिको जीवन र जगत् हेर्ने दृष्टिकोण फरक छ । लिम्बूका देवतालाई सिन्दूर, फलफूल नभई रातभरि गीत मात्रै गाएर खुसी पार्नुपर्ने धार्मिक जनविश्वास रहेको छ । हाक्पारे गीत मुन्धुमसित सम्बन्धित भएकाले खुसीमा गाएको गीतमा पनि विरह र व्यथा अभिव्यक्त भएको हुन्छ (काइँला, २०७५, पृ.१०) । उल्लिखित परिभाषाले हाक्पारे गीतको प्रयोगको सन्दर्भ तथा प्रयोजनको चिनारी स्पष्ट पारेको छ ।

लिम्बूहरूले गाउने गीतहरूमध्ये हाक्पारे साम्लो लोकप्रिय भाका हो । यो गीत सुखात्मक र दुःखात्मक अनुभूतिले भरिएका शब्दका कारण मर्मस्पर्शी र प्रभावकारी हुन्छ (सुब्बा, २०७४, पृ. ९८) । हाक्पारे भाका विषयगत रूपमा गाउने गरिन्छ । यो धार्मिक कर्मकाण्ड र संस्कारगत कार्यमा गाइने हुँदा मार्मिक र विरहपूर्ण हुन्छ ।

हाक्पारे पूर्वी नेपालमा किराँतहरूमा प्रचलित लोकगीत हो । यो भाका सदाकालिक रूपमा किराँतहरूले आफ्नै मातृभाषा र नेपाली भाषामा एकलै वा समूहमा गाउने गर्दछन् ।

हाक्पारे शैलीमा मुन्धुमको वाचन गरिने र यसको लयसमेत निश्चित हुने पाइन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६३, पृ.१११) ।

हाक्पारे गीत दुई पक्षबीच लामो स्वर तानेर गाउने विशेषतः सृष्टिसित सम्बद्ध गीत हो । दुई पक्ष भन्नाले ती पुरुष-पुरुष, महिला-महिला या महिला-पुरुष पनि हुन सक्छन् । हाक्पारे भाका तडसिङ मुन्धुमको हरेक खण्ड-खण्डको मुन्धुम वाचनको अन्त्यको सङ्केतमा समेत गाइन्छ (तुम्बाहाङ, २०६८, पृ.१६३) । लिम्बू जातिको धार्मिक अनुष्ठानमध्येको महत्त्वपूर्ण मानिने तीन दिन, तीन रात लगातार गरिने तडसिङ अनुष्ठानमा सेवा साम्बाले मुन्धुम वाचन गर्दा हरेक अध्याय समाप्तिपछि मुन्धुमयुक्त हाक्पारे भाका गाएर उपस्थित श्रोताहरूलाई विश्राम लिनुअघि मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रचलन छ ।

आमनेसामने बसेर जुवारीभैँ दोहोरो गाउने चलनलाई नै हाक्पारे साम्लो भनिन्छ । यो गीत प्रायः युवायुवतीभन्दा वृद्धवृद्धाहरूले मुन्धुमशास्त्र र पुराणजस्तै भन्ने, गाउने गर्दछन् र आशीर्वाद लिने, दिने चलन हुनु यसको विशेषता हो (शर्मा, २०७१, पृ.२०) । विशेष गरी दसैं, तिहार, चाडपर्व, मेला, विवाह, अनेक कर्म, व्यवहारमा बुढा, बुढी, मुन्धुम सावा, मुन्धुम सामाहरू थालमा अक्षता, दियो, कलश, रक्सी र केही भेटी पैसासमेत बीचबीच राखेर गाउने परम्परा हाक्पारे भाकामा रही आएको पाइन्छ र यो लिम्बू समुदायको मौलिक पहिचानसमेत हो । हाक्पारे गीतमा गम्भीर विषय रहेको छ । यो भाकाभिन्न सृष्टि, समाज र सभ्यताको कथा अभिव्यक्त भएको हुन्छ (लिम्बू, २०७५, पृ.२१) ।

हाक्पारे मुन्धुम सम्प्रेषित गर्ने गीति माध्यम हो (तुम्बाहाङ, २०७२, पृ.६५) । यो भाकालाई विरह भाव अभिव्यक्त गर्ने लिम्बू विशेषतासहितको गीत भनेर बुझ्न सकिन्छ ।

हाक्पारे गीत मात्रै नभएर ज्ञान प्रसार र सञ्चारको माध्यम हो । यसले ठट्टा, रमाइलो, व्यङ्ग्य, सुख, दुःख, धर्म, पाप, देवी, देवतालगायत ऐतिहासिक, सामाजिक, आध्यात्मिक, दार्शनिक विषयवस्तुको निरूपण गर्छ । अन्तर्पुस्ता ज्ञान हस्तान्तरणका लागि हाक्पारे प्रभावकारी माध्यम हो (सुब्बा, २०५७, पृ.१००) । हाक्पारे मनोरञ्जनको साधन मात्र नभएर ज्ञान उत्पादन र प्रसारको माध्यमसमेत हो ।

उल्लिखित परिचयात्मक वर्णनहरूमा नेपालको पूर्वी क्षेत्रमा किराँत समुदायको लिम्बू जातिमा चर्चित र लोकप्रिय संस्कारगत गीत हाक्पारेको महत्त्व र प्रयोजनको सन्दर्भ प्रस्तुत

भएका छन् । त्यस्तै हाक्पारे गायनको तौरतरिका, हाक्पारेमा सम्बद्ध विषय तथा गीतको प्रयोगकर्ता र गीतको संरचनाको विषयमा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

लिम्बू जातिको मूल धर्मग्रन्थ मुन्धुमलाई आधार बनाएर जीवनजगत्का धर्म, संस्कार, संस्कृतिका अनेक पक्षहरूलाई गायनका माध्यमबाट मूल्यमान्यताका रूपमा स्थापित गर्नु हाक्पारे गीतको विशिष्ट प्राप्ति हो । यो लिम्बू जातिको आदिम सभ्यताको स्रोत हो । यो लिम्बू समाजमा मात्र नभएर समग्र नेपाली लोकसाहित्यमा समेत उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

३.३ हाक्पारे गीतको नामकरण

लोकसाहित्य परम्परागत सभ्यताको संवाहक हो । यसलाई जातीय सभ्यताको परिचायक मानिन्छ । लोकसाहित्यमा आदिम लोकविश्वास, किंवदन्ती अटल आस्था बनेर रहेको हुन्छ । हाक्पारे गीतमा लिम्बू समाजका आदिम मूल्यमान्यता सभ्यताको स्रोत बनेर अस्तित्वमा रहेका हुन्छन् । हाक्पारे शब्द कसरी उद्भव भयो, कसरी नामकरण भयो र लय कसरी उत्पत्ति भयो भन्ने विषयमा विभिन्न धारणाहरू रहेका छन् । यसको उत्पत्ति सम्बन्धमा निश्चित सर्वमान्य मान्यता नभएकाले विद्वान् तथा खोजकर्ताहरूको सन्दर्भपरक मतहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

आदिम युगमा फूलको कमी भयो । फूल खोज्न भनेर साम्बोक्को सामाहाडलावा र फुडयोक्का फुडलाडवा येत्लाडवा र केरेक्वालनामा खोलाको शिखरमा पुगे । खदिना फूलको बिरुवा भेटे र हत्केलामा बोकेर ल्याए । आवारि चुवारि धुस्रोति उम्रोति, मुगाडलिडकाडवारि, केतकुम, सिन्दोलुड मैवा जस्ता विशाल खोला र नदीहरूछेउ फूल रोपे, सारे तर फूल सरेन । मुदक्कुमा सेवा (घुन्सा खोला) मा रोपेपछि मात्र फूलको बिरुवा बल्ल सप्रियो । त्यसपछि पातहरू पलाए, हाँगाहरू बढे, क्षणभरमै फूलको बिरुवाले उत्तरदक्षिण चारैतिर ढाक्यो । फूलको सुवाससँगै अत्यन्त परम सुन्दरी नेत्तिहाडमा फुडतिअन्ना उत्पन्न भइन् । फूलको बास्ना टाढा-टाढासम्म फैलियो । फूलको बास्नाले आकर्षित भएर परम सुन्दरी नेत्तिहाडमा फुडतिअन्ना आवासासदेन हाडबाले विवाहको प्रस्ताव राखे । फुडतिअन्नमाले यदि धर्तीबाट भुइँचालो ल्याउन सक्ने वा आकाशबाट चट्याङ भार्न सकेको खण्डमा मात्र आफूले विवाहको प्रस्ताव स्विकार्ने बताइन् । तर सदेनहाडबाले भुइँचालो पनि ल्याउन सकेन, चट्याङ पनि भार्न सकेन । त्यसपछि नेत्तिहाडमा फुडतिअन्नामाको शिर ढल्यो र अल्पिइन् ।

बतास चलन छोड्यो, खोलामा पानी सुसाउन छोड्यो । ब्रह्माण्ड निष्प्राण भयो । एतलिङ तोरिङकेम्बाले उक्त फूलको बोट ढाले । फूल ओइलाएपछि विरह गाउने भ्याउँकिरीहरू, न्याउली चराहरू निस्किए । साक्केलोकेलो केवाफुड वाले ए ... भन्ने लय लामो तान्दै एकैचोटि ह्वात्तै आवाज (हाक्पारे ध्वनि) निकाले । ए ... भन्ने लय मीठो भाकामा तान्दै र गाउँदै फूल जगाए । यसरी हाक्पारे गायनको सुरुआत भयो (माबुहाङ, २०६९, पृ.१६८) ।

सोधुङहाङ (सोधुङगेन लेप्मुहाङ) की आफ्नी कान्छी छोरी इरेरे इधुक्नामाको देहावसानपछि उनले आकुलव्याकुल भएर विलाप गरे तर प्रजाहरूले भने त्यसलाई आलङ्कारिक रूपमा हाङपारे (राजवाणी आयो) भनी राजाको लयात्मक रोदनलाई गीति लयको रूपमा अनुसरण गरे र कालान्तरमा त्यही हाङपारे शब्द अपभ्रंश भएर हाक्पारे भएको हो (याक्थुङबा, २०५८, पृ. ८१) । प्रस्तुत आख्यान तडदुङमाङथेत्मा (तुङदुङगे) देवताको पूजाआराधनाको प्रसङ्गमा हाक्पारे भाकाको उत्पत्तिसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ ।

मुन्धुमअनुसार प्राचीन लिम्बू राजा येहाङको शासनकालमा हाक्पारे साम्लोको उत्पत्ति भएको हो । जेठा राजा सोदोङहाङकी एक मात्र इधुकहाङमा नामकी परम सुन्दरी छोरी थिइन् । तर कलकलाउँदो उमेरमै तिनको असमायिक निधन भयो । छोरीको मृत्युले राजा शोकविह्वल भयो । राजा आकुलव्याकुल भएर डाको छोडी धुरुधुरु रोयो । शोकमा परेर दरबारका राजा र अन्य प्रजाहरू धेरै दिनसम्म शोकाकुल भए र राजाको धेरै दिनसम्म बोली हरायो । समय बित्दै गएपछि राजाको शोकको घाउ बिसेक हुँदै गयो । राजा कहिले बोल्न भनेर प्रजाहरू प्रतीक्षामा थिए । एकदिन अचानक राजा बोल्थे अनि दरबारमा खुसीको हर्षोल्लास सञ्चार भयो । प्रजाहरूले भन्न थाले हाङ पारे । 'हाङ' भनेको राजा र 'पारे' भनेको बोल्थे । यही हाङ पारे शब्द नै समयक्रममा फेरिई हाक्पारे भएको हो ।

लिम्बूवानको छथर थुममा पर्ने तेह्रथुम जिल्लाको हाक्पारा भन्ने ठाउँमा सबैभन्दा पहिले यो गीत गाइएकाले यसलाई हाक्पारे गीत भनिएको हो (तुम्बाहाङ, २०६८, पृ.१०५) । स्थानको आधारमा हाक्पारे गीतको नामकरण भएको किंवदन्तीसमेत पूर्वी नेपालको लिम्बू समाजमा रहेको पाइन्छ ।

मानव जीवन सागरको मालिक फुडबोक्को फुडदिवाबाकी जीवनसङ्गिनी साम्केलो साम्लोदिवामा दोजिया भइन् र दस महिना पुग्नु चार दिनअघि एक नाबालकलाई जन्म दिइन् । जन्मेको चौथो दिन न्वारान गर्ने भालेको डाकअघि चोसात्लुङमा इमेत्नामा आएर

त्यो बालकको निधारमा भाग्यजोग्य लेखिदिइन् । बालक ९ वर्ष पुग्दा आधा शरीर पक्षघात हुने इमेःप्लामाले बताइन् । शिशु त देउताजस्तै हो । उसले आफूमा भविष्यमा आइपर्ने दुर्भाग्य सङ्कट थाहा पायो । बालकले यो कुरा थाहा पाएपछि दुःखी भएर रातदिन रुन थाल्यो । उसको रुवाइले गाउँबस्ती, डाँडाकाँडा सबै गुञ्जायमान भए । त्यो बालकको रुवाइ यम्भामी पोरोक्मी लोक हुँदै तागेरानिडवाभु माडको आसनसम्म गुन्जिन पुग्यो । अनि तागेरा निडवाफुमाडले भाग्यकी देवी चोसाप्लुडमा इमेःप्लामालाई बोलाएर आसिगो सिया पाडभे ? इक्सा खाम्बेःक्मे ? यो अर्थात् मर्त्यलोकमा के भयो ? एउटा नवजात शिशुले संसार थर्कमान हुने गरी रोइरहेको छ गएर हेर्नुहोस् भनी तागेरानिडवाभुमाडले इमेःप्लामालाई भने इमेःप्लामा मर्त्यलोकमा आएर हेर्दा त उनले भाग्य लेखिदिएको त्यही नवजात शिशु पो आफ्नो भाग्यका बारेमा थाहा पाएर रोइरहेको पाइन् । नवजात शिशु र सुत्केरी आमाको कुरुवा बसेका मानिसहरू र सुत्केरी आमा इमेःप्लामाको शक्तिले सबै मस्त निद्रामा परे । शिशु भने रोइ नै रहेको थियो । इमेःप्लामाले त्यो बालकलाई याडदाड (कोक्रो) मा हल्लाउँदै लोरी गाउँदै बालकलाई सुताउन थालेपछि बिस्तारै त्यो बालक पनि निदायो । निदाएको शिशुकी आमा र कुरुवाहरूले तन्द्रामा इमेःप्लामाको मधुरो विरहलाग्दो लोरी कताकता सुने जस्तो उनीहरूको कानमा थुरिन पुग्यो । बालक मस्त सुतिसकेपछि सबै बिउँभिए । उनीहरू बिउँभिएँदा उज्यालो हुन लागिसकेको थियो । तर चोसात्पिमाड इमेःप्लामाको लोरी गीतले उनीहरू सबैको मन विरहले छपक्कै छोपेको थियो । यही विरहमा उनीहरूले सोधासोध गरे - आन्देन अडक्वानुसाम्लोनु हात पारे अर्थात् अघि बालकसँग गीत गाउँदै कसले कुरा गऱ्यो । यही “हात पारे” शब्द कालान्तरमा अपभ्रंश भएर “हाक्पारे” भयो (तुम्याहाड, २०१४, पृ. २०) ।

आदिम युगमा फूल रोप्ने फुडलाडहाडवा र फुडलोतीमा माइती र चेलीले मुरिडला खारिड फूल रोपे । लेकतिर दाजुले रोपेको फूल ढिलो मात्र फूल फुल्यो भने औलतिर बहिनीले रोपेको फूल छिटो फुल्यो । आफ्नो फूल ढिलो फुलेको कारणले दाजुले बहिनीमाथि डाहा गर्न थाल्यो । दाजुको डाहा र क्रोधको उत्कर्ष बढेर दाजुले बहिनीसँग फूलहरूको बास्ना जुधाउँदा विष उत्पन्न भयो र माइतीचेली दुवै विषले फूलबारीमै हप्तौँ दिनसम्म बेहोस भए । हप्तौँपछि बिउँभिएँदा फूलबारीमा भएका सबै फूलहरू जङ्गली जनावरहरू आई नष्ट गरेका थिए । फूलहरूलाई पहिल्यैको अवस्थामा जगाउन साम्केलो केवाफुडवाले पहिलो पटक ए... भन्ने लय ध्वनि मुखबाट निकाले । उनैले ए ... भनेर लामो ध्वनि लयबद्ध गरी

तानेर गीत गाउँदै फूल जगाए । यहीँबाट हाक्पारे गीतको लय सुरु भयो (मेन्याङबो, २०६२, पृ.१००) ।

मुन्धुम लिम्बू जातिको आदिम दस्तावेज हो र यो लिम्बू जातिको जीवनको आधार हो । हाक्पारेको उत्पत्ति मुन्धुमसँगै भएको तथ्य पाइन्छ । मुन्धुमवाचक मुन्धुम साबायेवा फेदाङमा तथा तुम्याहाङहरूले लिम्बू संस्कारगत अनुष्ठानमा हाक्पारे गीत गाउँछन् । साम्बासरेङ कुलमा तुतुगेनाङ प्रकट भएको हुन्छ । उनीहरूले माङलाई चिन्दैनन् र बेवास्ता गर्छन् । त्यसपछि ककावा (कका खोला) को दोभानमा पाराही ककामाङको रूपमा प्रकट भए । पछिबाट फडफड तेम्बे भन्ने ठाउँमा थान बनाएर तडतुङगे माङथेप्मा अनुष्ठान गरे । कालान्तरमा सिम्बोकाङको माध्यमबाट लिम्बू गाउँबस्तीमा तुङदुङगे साम्माङको प्रादुर्भाव भयो । त्यसपछि घरमा तुङदुङगे थेत्मा थानबाट माङ प्रसादहरू थुन्चेमा राखी सफा कपडाले बेरेर घरभित्र राखिन्छ अनि सामुई नाक्मा मुन्धुम हाक्पारे गीतद्वारा उठान गरिन्छ । त्यसरी साःमुइ नाक्मा मुन्धुम गाथा गाउँदा फेदाङमाले थुन्चेलाई याङदाङ (कोक्रो) को प्रतिरूप मानी हल्लाउँदै हाक्पारे गीत गाउँछन् । यसरी हाक्पारे गीत तुङदुङगे माङ मुन्धुमबाट सुरु भएको मानिन्छ (याक्थुम्बा, २०५८, पृ.८१) ।

३.४ हाक्पारे गीतको प्रयोग हुने अवसर

लोकगीतमा लोकजीवनका दुःख, सुख, आँसु, हाँसो, आशा, निराशा साथै लोक समाजको चालचलन, संस्कार, संस्कृति, मूल्यमान्यताको चित्रण हुन्छ । लोकको संस्कृति स्थानीय रङ्ग र विशेष अवसरसँगै लोकगीतहरूका माध्यमद्वारा समाजमा हस्तान्तरित हुँदै आएका छन् । नेपाली लोकगीतहरू लोकको सम्पदा भएकाले जाति, समुदाय, क्षेत्रअनुसार विभिन्न अवसर तथा धार्मिक अनुष्ठान वा परम्परागत संस्कार, संस्कृतिमा जीवित रहेको हुन्छ । लोकगीतको उत्पत्तिको तथ्य र परम्परागत किंवदन्तीका आधारमा खोज, अनुसन्धान गर्दा लोकगीतका प्रयोग विभिन्न अनुष्ठान र अवसरसँग सम्बद्ध छन् । सदाकालिक रूपमा गाइने हाक्पारे गीत पूर्वी किराँत क्षेत्रको लिम्बू समुदायमा धार्मिक अनुष्ठान र विभिन्न अवसरहरूमा गाउने गरिन्छ । यसको विविध प्रयोगको अवसर र प्रयोग सन्दर्भका विवरणहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

हाक्पारे गीत सन्तान वरदानको आराधना, फुडवाचाङमा तरुनीतन्नेरीको शिर उठाउन, दुलहा-दुलहीप्रति आशिष प्रदान गर्न, तडसिङ मुन्धुमको हरेक खण्ड-खण्डको मुन्धुम

वाचनको अन्त्यको सङ्केत आदिमा प्रयोग गरी गाइन्छ (लिम्बू, २०६८, पृ.१६३) । हाक्पारे भाका प्रयोगका सन्दर्भमा मुन्धुमसाबा तथा साम्बा खाम्बाक रूपलाल याक्थुङ मेरिङ (२०१४) का अनुसार नवजात शिशुको न्वारान गर्दा या शिशुलाई कोक्रोमा सुताएर उपदेशात्मक लोरी गाउँदै कोक्रो हल्लाउँदा, साम्सामा गर्ने फेदाङमा नहुँदा हाक्पारे गाउँदै साम्सामा गर्न र बिहाबारीमा वाचाङमा या फूल जगाउन हाक्पारे भाकाको प्रयोग गरिन्छ (तुम्याहाङ, २०७२, पृ.६६) ।

लिम्बू जातिको सांस्कृतिक र सांस्कारिक श्रुतिपरम्पराहरू लोककथा, लोकगाथा, लोकोक्तिमध्ये हाक्पारे लोकभाका मुन्धुमी (आख्यानान्तात्मक) ढङ्गले सामाजिक, नैतिक, धार्मिक मूल्यमान्यतामा आधारित छ ।

मुन्धुममा उल्लेख भएअनुसार लिम्बू समाजमा गीत गाउने परम्पराको थालनी गर्ने आदिपुरुष सामकेलो-केलो केवाफुङवालाई मान्ने गरिन्छ । कालान्तरमा लिम्बू समाजमा विभिन्न परिवेश र अवस्थामा गाउनका लागि माङघ, मुन्धुम, तुवा, खाहुन, नुवात्माकेसामपोलाम, ख्याली हाक्पारे जस्ता भाकाहरू विकास भएका हुन् (तुम्याहाङ, २०६८, पृ.१६३) ।

लिम्बू जातिको प्रत्येक संस्कारसँग मुन्धुम जोडिएको हुन्छ । यो मुन्धुममा गर्भवती सेवक्लुङ पक्वानामा भिरमा लडेर सेहे बनेर उसले गाउँबस्तीका गर्भवती आइमाईहरूलाई दुःख दिएको चर्चा छ । यस्ता अकालमा मरेका पितृहरूबाट बच्न त्यस्ता पितृहरूको स्तुति गाएर खुसी बनाएर उनीहरूको बाटो छेक्नुपर्छ र मानव चोलाको संरक्षण गर्नुपर्छ । यो कार्यमा मुख्य गरी थेबासाम, हाङगेमुक्मासाम, कात्पोबासामहरूलाई स्तुति गाएर सन्तान माग्ने कार्य हुन्छ । फेदाङमाले विधिविधान पुर्‍याएर हाक्पारे भाकामा नै पूजा समाप्त भएपछि गर्भिणी महिलाको रक्षाका लागि शिर उठाउने र मोच मार्ने र आशीर्वाद दिने कार्य गर्दछन् ।

लिम्बू जातिको छोरा जन्मिएको चार दिनमा र छोरी तीन दिनमा न्वारान (प्याङदाङ फोङ्मा) गर्ने प्रचलन छ । प्याङदाङ फोङ्माको शाब्दिक अर्थ कोक्रो भुन्ड्याउनु भन्ने हुन्छ । यो रीतसँगै सुत्केरी चोख्याउने र बच्चाको नामकरण गर्ने जन्मसंस्कार विधि (हिदोवा साक्थिम) पनि सम्पन्न गरिन्छ ।

लिम्बू जाति परापूर्वकालदेखि नै बच्चा र गर्भिणी आमाको सुरक्षा र सुस्वास्थ्यको लागि सधैं सचेत र सजग रहन्थ्यो । त्यसैले यस जातिका पूर्वजहरूले हाक्पारे गीत (चोमेन) गर्भपूजाको चलन चलाएका थिए । यो पूजा गर्भमा रहेको बच्चा र आमाको स्वास्थ्य राम्रो होस्, बच्चा सफलतापूर्वक जन्मियोस्, बच्चा र आमामाथि कुनै दुष्टात्माको आँखा नपरोस् आदि जस्ता कामना गर्दै गर्भ रहेको ६ महिनादेखि ९ महिनाभित्रमा गरिने पूजा हो । लिम्बू जातिद्वारा अनिवार्य रूपमा गरिनुपर्ने यो पूजा सामान्यतया ३ दिनमा सम्पन्न गर्ने चलन छ । दुई दिन घरभित्रको पूजा हुन्छ । सातपोक चमेन सम्पन्न गर्न कुखुरा, परेवा, हाँस, बँगुर, माछा, डिम्बा, फलफूल आवश्यक पर्दछ । आजका दिनमा कसैकसैले नैवेद्य, फलफूल दिई यो कलशबाट मात्रै पूजा सम्पन्न गर्ने चलन पनि चलाएका छन् । पूजा सकिएपछि भोज खानुका साथै तुप्तुतुम्याहाडहरू हाक्पारे गाउँदै रमाइलो गर्ने गर्दछन् (माबुहाड, २०६९, पृ.१०२) ।

याडदाडकोडमा (न्वारान) गर्ने मुन्धुमअनुसार मुजिनामा खयडनामाको छोरा सुसुनेड लालावेड जन्मेको केही दिनपछि नै बिरामी हुन पुग्यो । तर आमाले बच्चालाई कोक्रोमा लगाएर गीत गाउँदै कोक्रो हल्लाउन थालेपछि सुसुवेड लालावेड तन्दुरुस्त भएको चर्चा छ । यो मुन्धुममा नानी फकाउन गीत गाउनुपर्ने सभ्यता सुरु भएको देखिन्छ (लिम्बू वंशावली, पृ.८) । फेदाडमाले सम्पूर्ण आमन्त्रित मान्यजनहरू माझमा शुद्धीकरणको मुन्धुम वाचन गर्दै सुनपानी (साम्याडवा युपा), दुबो र तितेपातीको मुठाले चारैतिर छर्कदै सबैलाई चोख्याई बच्चाको सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको कामना गर्दै घरकी प्रमुख देवी युमासाम्को पूजाआराधना गरिन्छ र बच्चाको नाम राख्ने अनि अन्य विधिविधान सम्पन्न गरिन्छ ।

नयाँ घर बनाइसकेपछि हाक्पारे मुन्धुम गाउने चलन छ । यसमा पाजाइवालेलुप्लिना वदन्नामालाई विवाह गर्न सर्वप्रथम मानव जातिमै नयाँ घर बनाउँदा भोग्नुपरेको मुन्धुमको वर्णन गरिन्छ । यसैमा लुप्लिना वदनमालाई पाजाइवाको आफ्नै चेली इरेरे इधुक्नामाले सौता मानेर आँखीडाँही गरेको मुन्धुम पनि यो भाकामा गाइन्छ (माबुहाड, २०६९, पृ.१०६) ।

सिमेरिडमाडगेना (शिर उठाउनु) मुन्धुमअनुसार यो माडगेना संस्कार शिर ढल्नु र ढलेको शिर उठाउनुसँग सम्बन्धित छ । लिम्बू जातिमा आफूभन्दा सानो साइनो पर्नेले गाली गरेमा, कुटपिट गरेमा वा चिताएको कुरा नपुगेमा शिर ढलेको मानिन्छ । बालबालिकाको हकमा भने उनीहरूलाई चोटपटक लागेमा, बिरामी भएमा शिर ढलेको मानिन्छ । त्यसैले

माङगेना सुखशान्तिका लागि सालैपिच्छे गर्ने गरिन्छ । माइती र चेली नभएमा काका, बडाबाबुको छोराछोरीको नाम काढेर मात्र माङगेना कार्य हुन्छ । यो मुन्धुममा पोरोक्मी यम्मामीले बनाएका मान्छेहरूको शिर ढलेको चर्चा गरिएको छ । यसरी पितृहरूले गरेको कार्यहरूको स्तुति गाउनुले आफ्नो कुलवंश, परिवारको संरक्षण हुने विश्वास गरिन्छ (लिम्बू, २०७४, पृ.१००) । शिर उठाउने अनुष्ठान फेदाङमाले दियो र कलश प्रयोग गरी सम्पन्न गर्दछ ।

हाक्पारे गीत शुभ विवाहमा गाउनुपर्दा विवाह गर्ने चलन कसरी विकास भयो भन्ने विषयमा फुङनावा साम्लो गाइन्छ । यसमा नव वरवधूको दाम्पत्य जीवन सदा सुखमय रूपले व्यतीत होस् भनी आशीर्वाद दिने चलन छ । लिम्बू समाजमा विवाहको अवसरमा बेहुलीपट्टिका लोकोन्त्री र अन्य बेहुलातर्फका युवायुवतीहरूबीच धान नाच्ने संस्कारसमेत रहेको छ । त्यस्तै लिम्बू जातिको विवाहमा च्याब्रुङ सामूहिक रूपमा मालाङ केलाङ नाच्ने पनि परम्परा रही आएको पाइन्छ ।

लिम्बू समाजमा मराउ-पराउमा शुद्धशान्ति गर्ने काम समाप्तिपछि मेरिङ साम्लो गाउने चलन छ । यसमा सांस्कारिक नियम नै यस्तै हो; मानिसको जीवन एकदिन मरेरै जानुपर्ने मरणशील चोला हुँदा अघि र पछिको दिन गन्ती मात्र हो । यही सम्झेर मन बुझाउनुपर्छ भनी शोकमा परेका घरधनीलाई मामा, भान्जा, कुल, कुटुम्बबाट सम्झाउँदै सम्झाउँदै तपाईं र तपाईंका घरमा फेरि यस्तो अशुभ कार्य नहोस् सदा शुभलाभ मात्र होस् भनी हाक्पारे (हाक्पाच्याको) माध्यमबाट आशीर्वाद दिन्छन् (माबुहाङ, २०६९, पृ.१०७) । मरिमराउ हुँदा गाइने इनुतुक्सेवा शोकलहरी हाक्पारे साम्लो हो । पाजाइवा र लुप्लिना बन्दन्नामाले झरेर इधुक्नामालाई फूलले स्तनमा हानेर भेद गर्दा तिनको मृत्यु भएको तथा छोराहरू लाकेरेक र नाम्केरेक माएच्छा पाएच्छा टुहुरो हुन पुगेको मुन्धुम यसमा गाइन्छ । त्यस बेला साम्केलो केवाफुङ माडले टुहुरो बन्न पुगेकाहरूलाई हाक्पारे साम्लोबाट समवेदना व्यक्त गरेका हुन् । लिम्बूहरूको मृत्यु हुँदा तिनै मुन्धुमका गीतहरू जोडेर हाक्पारे गाउने गरिन्छ (लावती, २०६२, पृ.८६) ।

तुम्याहाङहरूबीचमा पृथ्वी र मानिसको उत्पत्ति र अन्य पक्षहरूको उत्पत्ति र विकासका असल, खराब अनेक विषयहरूलाई लिएर कुनै अवसर वा भेटघाटमा प्रश्नोत्तर प्रक्रिया चल्ने गर्दछ । कुनै एक विषयमा उठाएका प्रश्नको जवाफ उपस्थित समूहका एक

जनाले दिने गर्दछ । त्यस्ता सवालको जवाफ दिन सक्ने व्यक्ति मुन्धुमज्ञाता हुने गर्दछ (लावती, २०६२, पृ.८६) । यो हाक्पाया अन्य समय वा अवसरमा पनि पुरुष र स्त्रीसमूह बसेर माया पिरती र मुन्धुम तथा सृष्टिका कथाहरू प्रश्नोत्तरका रूपमा गाउँदै ख्यालठट्टा गरेको पनि पाइन्छ (लिम्बू, २०७४, पृ.१०१) ।

तडसिडलाई खडको काट्ने संस्कार पनि भनिन्छ । फेदाडमा, साम्बा रयेमाहरूले प्राकृतिक विपत्ति टार्न तडसिड लेलेसिड र सोदासिड फेत्लासिड (गाडिएका रुखका खावाको नाम) को देवी बनाएर पुर्खाहरूको पुकार गर्न पुर्खाहरूलाई भेट्न सावा येगेसिड गाडेका थिए । तडसिड कार्यमा उपकार गरिनुपर्नेहरूको तडसिड मोहोला (भारी) बनाइन्छ र दोहोर्‍याइन्छ । मरेकाहरूको तडसिड (खेमा तडसिड सेम्मा) बाटैमा छुट्याइन्छ । यसमा बाटैमा देवात्मा र प्रेतात्माको माटो छुट्याइन्छ । जिउँदाको तडसिडका भारीहरू चोत्लुङ (सिद्धिस्थल) मा पुर्‍याएर जगाइन्छ । तरुनीतन्नेरीका सिद्धिस्थलमा छेलो (पडलुप लेप्मा) हानिन्छ, तान लगाइन्छ, बुनिन्छ र सिद्धिस्थल जगाइन्छ, पोखरी बारिन्छ (वरक थेडमा) । सम्भवतः कुनै समयमा पोखरी फुटेर पुर्खाहरूको विनाश भएको कारण पोखरी बार्नुपरेको हुन सक्छ । दशाग्रहहरू काट्ने (लाहि नाम्हि इडमा) कार्य गरिन्छ । यी सिद्धिस्थलहरू पुर्खाले खेली, खाई न्यायनिसाफ गरेर छाडेका डोबहरू हुन् र त्यहाँ पुगेर पुर्खाले गरेका महान् कार्यहरूको नक्कल गरेर स्तुति गाएर पुर्खाहरूलाई रिक्काएर परिवार र वंशको संरक्षण गरिन्छ (याक्थुम्बा, २०५८, पृ.१७) ।

लिम्बू जातिमा तीन दिन, तीन रात गरिने महत्त्वपूर्ण धार्मिक अनुष्ठान तडसिड हो । यो अनुष्ठानमा मुन्धुमवाचक साम्बाले मुन्धुमवाचन गर्दा प्रत्येक नाःप्ला अध्याय समाप्तिपछि विश्राम लिनुअघि मुन्धुमयुक्त हाक्पारे (हाक्पाया) गाएर श्रोताहरूलाई मनोरञ्जन प्रदान गरेपछि मात्र विश्राम लिने चलन छ (लावती, पृ.८६) ।

याक्थुम्बाहरूको जीवनशैली फूलसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ । उनीहरूको स्वाभिमान फूलसँग जोडिएको मुन्धुमले देखाउँछ । स्वाभिमानमा आँच आएपछि शिर ढल्ने र शिर उठाउनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि फूल जगाउनुपर्ने लिम्बूहरूको मान्यता रही आएको छ । फूल जगाउनुको कारण जीवितहरूको प्रतीक फूल र मृतकका प्रतीक फूलहरूको उत्तिकै महत्त्व छ, जसरी फूलहरूमा रङ्ग छ त्यसरी नै जीवनमा प्राण छ, फूलको रङ्गमा कमी

आयो भने अथवा जीवितको प्रतीक फूल ओइलायो भने फूल जगाउनुपर्ने मान्यता लिम्बूहरूमा देखिन्छ ।

३.५ हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र र प्रयोगकर्ता

लोकसाहित्य लोकको साहित्य हो । यसमा नेपालका पूर्वदेखि पश्चिमसम्म र हिमालदेखि तराईसम्मका विभिन्न स्थान र जातिविशेषको संस्कृति र स्थानीय रङ्ग समेटिएको पाइन्छ । आञ्चलिकताको छाप र छायाँ प्रत्येक लोकगीतमा रहेको हुन्छ । विभिन्न क्षेत्र र समुदायका प्रतिविम्बको पृथक्ता भल्किनु नेपाली लोकगीतको मौलिक प्रवृत्ति हो । हाक्पारे भाका लिम्बू जातिको संस्कार, संस्कृति र धार्मिक कार्य सम्प्रेषित गर्ने माध्यम भएकाले यसमा निश्चित क्षेत्र र प्रयोगकर्ताको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

३.६ लिम्बू जाति र क्षेत्र

लिम्बू जातिले आफ्नो मातृभाषामा आफूलाई यक्तुम्बा र याक्थुम्बा भन्ने गर्दछन् । लिम्बूहरूको प्रचलित मुन्धुमहरूमा पनि लिम्बू शब्दको प्रयोग छैन । यसमा पनि यक्तुम्बा (याक्थुम्बा) शब्दकै प्रयोग पाइन्छ । लिम्बू शब्दको शाब्दिक अर्थ हेर्दा लि = धनु र आवु - हान्ने अर्थात् लि+ आवु - धनु हान्ने हुन जान्छ । यसरी धनु हान्ने धनुधारीका समूहलाई नै लिम्बू भन्न थालिएको हो भन्ने बुझिन्छ । यसबाट लिम्बू जातिलाई चिनाउने यक्तुम्बा पुरानो शब्द हो भने लिम्बूपछि प्रयोग हुन गएको शब्द हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । लिम्बू जाति प्राचीन जाति हो । आदिम कालमा किराँत नामले चिनिने जातिको एउटा वर्ग लिम्बू जाति हो । मानवशास्त्रका अनुसार लिम्बू जातिलाई मङ्गोल महावंशभित्रको मानिन्छ । त्यसैले यिनीहरूको शारीरिक बनावट, धर्म, संस्कार, संस्कृति, भाषा र भेषभूषाहरूका आधारमा मानवशास्त्रीहरूले आर्यइतर जाति मानेका छन् ।

लिम्बूलाई व्यापक अर्थमा किराँती भनिन्छ । किराँत शब्द किरिआत, किय्यात वा किर्जथ शब्दको अपभ्रंश रूप हो । यसको अर्थ भूमध्यसागर क्षेत्रमा बोलिने सहरहरू निर्माण गरेर बस्थे । तिनीहरू आफूलाई 'केरती' भन्थे । त्यही 'केरती' शब्दबाट कालान्तरमा किराँती भएको हो (इमानसिंह चेम्जोङ, १९२०) । क्याक्डोनेल र अन्य (१९२०) ले किराँतीहरू पूर्वी नेपालमा वैदिक समयदेखि बसोबास गर्दै आएको उल्लेख गरेका छन् ।

चटर्जी (१९५२) ले किराँतीहरू उत्तरपूर्वमा बसोबास गर्दै आएका मङ्गोलियन जातिका मानिस भएको कुरा यजुर्वेदमा भएको उल्लेख गरेका छन् (माबुहाड, २०६९, पृ. १२०) ।

देशबन्धु क्षेत्रीका अनुसार द्वापरको आठ लाख एकचालिस हजार वर्षअघि नै किराँतीहरू नेपाल उपत्यकामा बसेको तथ्य नेपालको पौराणिक वंशावलीको प्रथम अध्यायमा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै आचार्य खेमराज केशवशरणका अनुसार किराँत पर्वतवासी जाति हुन् (लावती, पृ. ८६) । विजयपुर राज्यमा राय र सेनहरूको शासन रहुन्जेल लिम्बूहरूलाई राय भनिन्थ्यो । लिम्बूवान गोरखा राज्यमा गाभिपछि, पछिल्ला समयसम्म समेत लिम्बूलाई राय पद दिने प्रचलन थियो । राय कुनै जातिको नाम नभएर पदवीको नाम हो भन्ने कुरा निश्चित स्थान ओगटेका लिम्बूहरूले मात्र आफ्नो नामपछाडि राई वा राय लेखेबाट स्पष्ट हुन्छ । पछि किपट प्रथा लागु भएपछि विस्तारै पदवीको रूपमा लिम्बूहरूले सुब्बा लेख्न थालेको पाइन्छ । त्यसपछि राई र सुब्बामा फरक देखिन थाल्यो किनकि सुब्बा लिम्बूहरूले मात्र पाउने पद थियो (मेन्याडबो, २०६१, पृ. १०५) ।

इमानसिंह चेम्जोङ (२०३१, पृ. ४) ले 'लि' को अर्थ धनु, 'आबु' को अर्थ हान्यो र 'वान' को अर्थ नाउँ लगाउनु लगाएका छन् । यसको अर्थ उनले धनु चलाउनेलाई लिम्बू भनेका छन् । वैरागी काइँला (२०४९, पृ. २३) का अनुसार लिम्बू शब्द लिङबाबाट लिम्बू भएको हो जसको अर्थ उम्रनु हुन्छ । कसैकसैले लिम्बूवानमा लिम्बा भन्ने ठाउँ छ त्यसैबाट लिम्बू भएको हो पनि भन्दछन् (लिम्बू, २०७४, पृ. १००) ।

लिम्बू जातिको जीवनदर्शन, सभ्यता र संस्कृतिको मूल स्रोत मुन्धुम हो । यसै मुन्धुमलाई नै आधार बनाएर हाक्पारे गीत लिम्बू समुदायमा आस्थाको धरोहर र परिचायकसमेत हो । यसको प्रयोग लिम्बू जातिको बसोबास रहेका क्षेत्रमा स्वाभाविक रूपमा हुने गर्दछ किनकि लिम्बू जातिको जीवनको आधार नै हाक्पारे साम्लो हो । यो भाकाले यस जातिको आदिमकालदेखि मूल्यमान्यताका रूपमा जीवित रहेको जन्मपूर्व र मृत्युपश्चात्का लोकविश्वास र संस्कार, संस्कृतिलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ । यो गीत मेची अञ्चल र कोसी अञ्चल अरुण नदीपूर्वका ९ ओटा जिल्लाहरू ताप्लेजुङ, पाँचथर, तेह्रथुम, धनकुटा, इलाम, सङ्खुवासभा, सुनसरी, मोरङ र भूपा जिल्लाका गाउँबस्तीहरूमा सदाकालिक रूपमा गाउने गरिन्छ । हाल आएर लिम्बू जातिको बसाइँसराईको कारणले

पूर्वाञ्चलका अरुणपूर्वका ९ जिल्लाबाहेक सीमापारि भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, आसाम, त्यस्तै बर्मा, भुटान, थाइल्यान्ड, बेलायत र लिम्बू जातिको बहुसङ्ख्यक जनसङ्ख्या रहेका अन्य देशहरूसमेत हाक्पारे भाकाको प्रयोगक्षेत्र हुन् ।

हाक्पारे गीतमा सृष्टि उत्पत्ति, मानव उत्पत्ति र विकास तथा जीवन जिउने परम्परा आत्मसात् गरिने धार्मिक कार्यहरू लोकसंस्कार, संस्कृति र मूल्यमान्यता हस्तान्तरण भई जीवित रहेको हुन्छ । यो भाका मुन्धुमज्ञाताले मात्र गाउन जान्दछ । सुरिलो भाका र सुखात्मक र दुःखात्मक अनुभूतिले भरिएका शब्दको प्रयोगको कारण यो भाका मर्मस्पर्शी भए तापनि विषयवस्तुको गहनता र सारतत्त्वयुक्त हुने हुँदा जोसुकै, जुनसुकै उमेरका व्यक्तिले गाउन सक्दैनन् ।

हाक्पारे साम्लो प्रायः युवायुवतीभन्दा वृद्धवृद्धाहरू जसले मुन्धुमशास्त्र जान्दछन् उनीहरूले धार्मिक संस्कारमा आशीर्वाद लिने, दिने कार्यमा यो भाका गाउने गर्दछन् (लावती, २०६२, पृ. ८६) ।

लिम्बू जातिलाई उसको अनुहार, रूप, बनोट, उसले बोल्ने भाषा, उसको जातीय आख्यान तथा उसले अवलम्बन गरी आएको रीतिथिति, संस्कार, दस्तुर धर्म र संस्कृतिका आधारमा मङ्गोल वंशभिन्न पर्दछ भनेर विभिन्न विद्वान्हरूले भनेका छन् । आफैले आफूलाई भन्दा याक्थुम्बा भन्ने यो जातिलाई अरूले लिम्बू, चोडचाङ, सुभा शब्दले सम्बोधन गर्दछन् (क्याम्बेल, १८४०, हज्सन पाण्डुलिपि) ।

यो हाक्पारेमा अन्य समयमा पुरुष र स्त्रीसमूहमा बसेर माया, पिरती र मुन्धुम तथा सृष्टिका कथाहरू प्रश्नोत्तरका रूपमा गाउँदै ख्यालठट्टा गरेको पनि पाइन्छ । यो भाका विशेष गरी वृद्धवृद्धाहरूले गाउने गरेको पाइए तापनि युवायुवतीले पनि बसेर गाएको देखिन्छ (लिम्बू, २०७४, पृ. २०) ।

३.७ लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको वर्गीकरण

हाक्पारे गीत पूर्वी नेपालको प्रसिद्ध लोक गीत हो । यसलाई विविध आयाम र पक्षका आधारमा छुट्याइएको छ । लोकसमाजको संस्कृति सम्प्रेषण गर्ने हाक्पारे गीत लोकसाहित्यको अमूल्य सम्पदा हो । हाक्पारे गीतको विकास र किसिम विविध प्रयोजनमा भएको पाइन्छ । यो संस्कारगत गीत भएकाले यसको आयाममा समेत विविधता पाइन्छ ।

लोकगीतको गुण र स्वरूपका आधारमा विभाजन गर्ने कार्य लोकगीतको वर्गीकरण हो । कुनै पनि विधाको वर्गीकरण गर्न विविध संवाद पक्षको आधार लिएर मात्र वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यसै मान्यताका आधारमा नेपाली लोकगीत वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । लोकगीतको विभाजन गरी प्रकार निर्धारण गर्ने कार्य गर्न कठिन र जटिल छ ।

लोकगीतको वर्गीकरण र प्रकार निर्धारणमा धेरै अन्योल रहेको पाइन्छ । लोकगीत वर्गीकरणका आधार निर्धारण गर्दा विद्वान्हरूबीच मतभिन्नता रहेको पाइन्छ । लोकसाहित्यको प्रकार छुट्याउन निश्चित आधार बन्न नसक्दा लोकगीतको वर्गीकरणमा पनि मतभिन्नताहरू देखिएका हुन् । यसमा प्रा.डा. मोहनराज शर्मा र प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको *लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य* (२०६३) नामक पुस्तकमा प्रस्तुत गरेका आधारहरू बढी वस्तुगत र सान्दर्भिक देखिन्छ :

- (क) क्षेत्रीय आधार
- (ख) जातीय आधार
- (ग) उमेरगत आधार
- (घ) लिङ्गगत आधार
- (ङ) सहभागिताका आधार
- (च) बनोटका आधार
- (छ) प्रस्तुतिका आधारमा
- (ज) विषयका आधारमा
- (झ) आकारका आधारमा
- (ञ) समयका आधारमा

प्रकृतिपूजक लिम्बू जातिमा कर्मकाण्डमा अनिवार्य गाउँदै आइएको हाक्पारे गीत मुन्धुमी गीत हो । यो मुन्धुम जान्ने तुम्याहाङ, फेदाङमाहरूले गाउने हुँदा मनोरञ्जनभन्दा बढी दार्शनिक प्रकृतिको हुन्छ । हाक्पारे भाकाले सांस्कृतिक दर्शन अँगालेको देखिन्छ । यसमा दुःखबाट मुक्ति, सुरक्षा र भावी सुखद जीवनको कामना अभिव्यक्त भएको हुन्छ । लिम्बू जातिको जीवन पद्धतिमा अति महत्त्वपूर्ण मानिने हाक्पारे गीतलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ ।

(१) उमेरका आधारमा

हाक्पारे गाउने व्यक्ति कुनकुन उमेरका हुन्छन्, त्यसका आधारमा गीतको वर्गीकरण गरिन्छ । उमेरका आधारमा प्रयोगमा आउने युवागीत र वृद्ध गीत गरी दुई प्रकारमा आउने गर्दछ । युवागीत प्रेम र विरहका र वृद्धहरूले गाउने गीत कर्मकाण्डी, आध्यात्मिक प्रकृतिका हुन्छन् ।

(क) युवागीत

लिम्बू जातिमा प्रायः युवाले भन्दा वृद्धले हाक्पारे गाउने गरेको पाइए तापनि मनोरञ्जनका निम्ति संस्कृति जगेर्ना गर्नुपर्छ भन्ने मान्यताले अहिले (चासोक तडनाम) उँधौली, उभौलीमा हाटबजार, मेलाहरूमा युवाहरूले पनि मनोरञ्जनका निम्ति गाउने गरेको पाइन्छ । युवा नै भए पनि सेवा साम्बा भए सृष्टि विषयका, शिर माङ्गेनाका गीत गाउँछन् ।

(ख) वृद्धगीत

लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीत मुन्धुम जान्ने वृद्धहरूले बढी मात्रामा गाउने गरेको पाइन्छ । सेवा साम्बा, फेदाडमा तुम्याहाडहरूले अत्यन्त रीतिपूर्वक उठान र बैठानको तालमेल गरी मार्मिक र गहन रूपमा हाक्पारे गाउने गर्छन् । वृद्धको प्रौढ अनुभव र अभ्यासले गर्दा हाक्पारे बढी रोचक र उद्देश्यपूर्ण हुने गर्दछ ।

(२) लिङ्गका आधारमा

लिम्बू समुदायमा हाक्पारे गीत मुन्धुमज्ञाता जोकोहीले गाउन सक्छन् । यसमा यो पुरुषले मात्र गाउने, यो महिलाले मात्र गाउने भन्ने कुनै नियम हुँदैन । प्रायः तडसिडमा फूल जगाउने, सृष्टिवर्णनमा सामूहिक गायनमा महिला पुरुष दुवैको उपस्थित रहन्छ । हाक्पारेमा एउटा प्रसङ्गलाई सहमत जनाउन (ओ साख्वा) भनी महिला र पुरुष दुवैले हो नि (ओ साख्वा) भनी सहमति लिने गरिन्छ ।

(३) सहभागिताका आधारमा

लिम्बू समुदायमा हाक्पारे गीत हाटबजार, चाडपर्व साथै विशेष धार्मिक कार्यमा गाउने गरिन्छ । धार्मिक संस्कृति जस्तै तडसिक अनुष्ठान, (घरको आँगनमा भेला भएकोमा) विवाहमा, (घरको मूल खम्बा वरिपरि भेला) मृत्युको सुद्ध्याइँपछि पाहुना राख्ने घरडेरामा सामूहिक रूपमा हाक्पारे गायकले गाउने र उपस्थित मानिसले ओ साख्खा भनी लामो स्वर तानी सहमति जनाउने कार्य हुन्छ । पेटपूजा, नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारे भाकामा एकल भाका गाइन्छ । हाक्पारे गीत गाउने फेदाडमा, तुम्याहाडहरूले गाउँदा उपस्थित मान्यजनहरू गम्भीर ढङ्गले श्रवण गरिरहेका हुन्छन् भने गायकले शृङ्खलाबद्ध मुन्धुमका श्लोकलाई मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गर्छन् । कुनै वाद्यबाजाको प्रयोग नहुने मौलिक भाका हाक्पारेमा गायकी शैलीमा नै एक प्रकारको मिठासपूर्ण, मन्त्रमुग्ध बनाउने शैली अभिव्यञ्जित हुन्छ । त्यसैले हाक्पारे गीत लिम्बू जातिको जीवनको आधार हो । यसै प्रवृत्तिलाई अङ्गीकार गर्दा लिम्बू जातिको हाक्पारे गीतलाई सहभागिताको आधारमा दुई किसिमले विभाजन गरी अध्ययन गरिन्छ ।

(क) एकल

लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीत धार्मिक अनुष्ठानसँग बढी सम्बन्धित हुने हुँदा एकल गायन शैलीको प्रयोग अत्यधिक हुने गर्दछ । सेवा साम्बा, फेदाडमाहरूले हाक्पारे गाउँदा दत्तचित्त भई विषयको उठान बौद्धिक मिसिमले मुन्धुमका श्लोक आउनुपर्दथ्यो, मुन्धुमी विषय प्रभावकारी आउँदा, विचारको तालमेलमा असर नपुग्नु एकल भाकाको वैशिष्ट्य हो । एकल भाकामा विचारको क्रमबद्ध सिलसिला हुन्छ जसले अनुष्ठान कार्य विधिपूर्वक भएको मानिन्छ, मुन्धुम पुगेको ठानिन्छ । यस्तो प्रकारको हाक्पारे उत्कृष्ट मानिन्छ । विशेष गरी, पेटपूजा न्वारन गर्दा, शिर उठाउँदा गाइने एकल हाक्पारे गीतअन्तर्गत पर्दछन् ।

(ख) सामूहिक

लिम्बू जातिको हाक्पारे कमै मात्रामा सामूहिक रूपमा गाउने गरिन्छ । सामूहिक रूपमा गाइने गीतमा मुन्धुम आउने हुँदा नछुटोस् भनी सँगैको साथीले थपिदिने प्रक्रिया हुने गर्दछ । सामूहिक रूपमा प्रस्तुत हुने हाक्पारेमा उठान गरेको विषयलाई अर्को व्यक्तिले सवालजवाफका रूपमा प्रश्न गर्ने, जिज्ञासा राख्ने र पुनः अर्को व्यक्तिले जवाफ दिने दोहोरी

शैलीमा गाउने गरिन्छ । सामूहिक हाक्पारे गीतअन्तर्गत फूल जगाउने गीतमा, सृष्टिका विषयमा आशीर्वाद दिँदा जस्ता पर्दछन् ।

(४) विषयका आधारमा

लोकगीत आदिम मानिसका जीवनजगत्लाई अनुभूत गरेका मान्यता हुन् । दिनचर्याका विविध क्रियाकलापबाट प्राप्त सुख-दुःख, हर्ष, विस्मात व्यक्त हुने भएकाले लोकगीतको विषयमा अनेकता हुने गर्दछ । विषयका आधारमा लोकगीतको वर्गीकरण सबैभन्दा मुख्य र विभेदक आधार हो । यसमा मानिसका आस्था, विश्वास, दिनचर्या, रीतिथिति, कर्म, व्यवहार आदि विषय समावेश गरिएको हुन्छ । लिम्बू जातिको हाक्पारे गीत आदिम पुर्खाहरूले आर्जन गरेका ज्ञान हुन् । यसमा जीवनदर्शन प्रस्तुत भएको हुन्छ । ती मानव सभ्यताको प्रारम्भबाट विकसित विषयमा व्यापक रहेका पाइन्छन् । यस्ता विविध विषयको जीवनका संस्कार, संस्कृति, कर्मकाण्डका मिथक बनेका छन् । लिम्बू समाजको प्रवृत्तिको ज्ञान हासिल गर्न विषयको आधारमा हाक्पारेको अध्ययन गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ ।

(क) धार्मिक विषय

लिम्बू जातिको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुम हो । यी नै आधारमा जीवनयापनका विविध कर्मकाण्ड सम्पन्न हुन्छन् । जन्मपूर्व र जन्मपश्चात्का संस्कारमा हाक्पारे गीतको सहायता लिइन्छ । आफ्नो परिवारको वंशरक्षा गर्न, सुखशान्तिका लागि हाक्पारेमार्फत आशीर्वाद दिने कार्य हुन्छ । यस्ता भाकामा मुन्धुमको आख्यान मिथकीय रूपमा आउने गर्दछ । लिम्बू जातिको जीवनदर्शन मुन्धुम र विश्वब्रह्माण्डको सृष्टि तागेरानिवाभु माडले गरेका हुन् भन्ने विश्वास रहिआएको छ । धार्मिक विषयअन्तर्गत (माडगेना) शिर उठाउँदा तडसिक अनुष्ठान गर्दा (फुडवा चाडवा) फूल जगाउने गीत पर्दछन् ।

(ख) सांस्कृतिक विषय

लिम्बू जातिको हाक्पारेमा सांस्कृतिक कर्मकाण्डमा अन्य विषयभन्दा बढी प्रयोजन रहेको पाइन्छ । लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीत र संस्कार एकअर्कामा परिपूरक बनेका छन् । लिम्बू समुदायमा हाक्पारे गीत जन्मपूर्वका र जन्मपश्चात्का कर्मकाण्डमा व्यक्तिको वंशरक्षा, सुखशान्तिका निम्ति गाउने गरिन्छ । एउटा बच्चा आमाको पेटमा हुँदा पेटपूजा

गरिन्छ । जन्मेपछि न्वारान र विवाह जस्ता कार्यमा सङ्कलन गरिएका सांस्कारिक गीतको शीर्षकअन्तर्गत पर्दछन् ।

(५) आकारका आधारमा

नेपाली लोकगीत आकारको आधारमा छोटो विषयवस्तुका र कतिपय अत्यन्त लामो विषयवस्तुमा आधारित रहेका छन् । आकारका आधारमा लोकगीतको प्रकार निर्धारण गर्दा त्यसको आकारलाई प्रधानता दिइन्छ । यो गीत वर्गीकरणको बाह्य आधार हो (शर्मा र लुइटेल्, पृ. ८४) । लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे प्रायः लामो आकारको छ । तीन दिन तीन रातको धार्मिक अनुष्ठान तडसिङ गर्दादेखि लिएर सृष्टि वर्णन गर्दा गाइने हाक्पारे लामो प्रकृतिको हुन्छ । हाक्पारे भाकाको सम्बोधन सन्दर्भ र अन्त्यमा समापन गीतकै माध्यमबाट हुने हुँदा लामो स्वरूपको हुने गर्दछ । हाक्पारेलाई आकारका आधारमा निम्नानुसारले वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

(क) लघु आकार

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे सृष्टि विकासको इतिहास र जीवनदर्शन आउने हुँदा यो लघु आकारको हुने गर्दछ । हाक्पारे भाका मुन्धुममा आधारित भएकाले शृङ्खलाबद्ध प्रसङ्ग आउनुपर्छ, सन्दर्भ श्लोक छुट्टिटनु हुँदैन । त्यस्तो मुन्धुमका श्लोक छुट्टिएमा त्यो कर्मकाण्ड अपूर्ण भएको ठानिन्छ । त्यसैले हाक्पारे लामो प्रकृतिको हुन्छ । हाक्पारेमा प्राचीन जीवन भोगाइका अनुभव र अनुभूति मूल्यमान्यताका रूपमा सम्प्रेषित हुने हुन्छ । यसका कारण यसमा लघु आख्यान मिथकका रूपमा आउने हुन्छ । यसअन्तर्गत सृष्टिवर्णन, फूल जगाउने, विवाह कर्ममा गाइने हाक्पारे पर्दछन् ।

(ख) लघुतम आकार

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे प्रायः लामो प्रकृतिको नै हुने गर्दछ । तर तुलनात्मक रूपमा विभाजन गर्दा केही अन्तर देखा पर्दछ । जुनसुकै प्रयोजनका निम्ति हाक्पारे गाइए पनि सम्बोधन र समापन निश्चित ढाँचामा हुने गर्दछ जसले गर्दा हाक्पारे गीत लामो आकार हुने गर्दछ ।

सृष्टि वर्णन, तडसिड अनुष्ठान कार्यको तुलनामा सांस्कारिक गीत छोटो हुने हुन्छ । यसअन्तर्गत पेटपूजा, न्वारान गर्दा, नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा, शिर उठाउँदा गाइने हाक्पारे पर्दछन् ।

३.८ निष्कर्ष

लोकसाहित्यको महत्त्वपूर्ण विधा लोकगीत हो । यो श्रुतिपरम्परामा जीवित रहेको हुन्छ । मानिस प्रकृतिको सामीप्यमा जेजति अनुभव र अनुभूति गर्दछन् त्यस्ता विचार नै लोकगीतका रूपमा परिचित भएका छन् । हाक्पारे गीत पूर्वी नेपालमा अति प्रसिद्ध र लोकप्रिय भाका हो । लिम्बू जातिले हाक्पारेलाई जीवनका आधार नै मानेका छन् । ए भनी लामो लेगो तानेर कारुणिक भावमा प्रस्तुत गर्नु यसको विशेषता हो । अनेक कर्मकाण्ड र रीति संस्कारमा हाक्पारे गाउँदै शुभमङ्गलको कामनाको प्रयोजन हाक्पारे गीतको रहेको हुन्छ ।

चौथो परिच्छेद

हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग

४.१ विषयपरिचय

मिथकीय समालोचना लोकसाहित्य (आख्यान, जनश्रुति, दन्त्यकथा, वीरगाथा) आदिको विश्लेषण गर्ने महत्त्वपूर्ण प्रणालीका रूपमा विकसित भएको छ । यसले हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त मिथकको सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा अध्ययन, विश्लेषण गर्दछ । लोकसाहित्य लोक परम्पराबाटै सृजित र विकसित भएका हुन्छन् । यसमा सामूहिक अचेतनको भूमिका रहने हुँदा आद्यविम्बको प्रयोग पाइन्छ । मिथक धार्मिक, आध्यात्मिक विश्वाससँग नजिक हुन्छ । यो सार्वजनिक सरोकार, मूल्यमान्यता, कर्मकाण्ड तथा जीवनजगत्को उत्पत्ति र विकाससँग सम्बन्धित हुन्छ । आदिम मानवले ब्रह्माण्डसँगको साहचर्य र सामीप्यबाट प्राप्त गरेका अनुभव, ज्ञान हाक्पारे भाकामा अनेक मिथकका रूपमा अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । हाक्पारे लिम्बू जातिको जीवनको आधार हो । यो मुन्धुमसँग जोडिएकाले संस्कार, कर्मकाण्ड, मूल्यमान्यता तथा जन्मपूर्वका मान्यता र जन्मपछि मृत्युपश्चात्का कार्यसमेत गीतका माध्यमले व्यक्त हुने हुँदा यसमा अनिवार्य रूपमा मिथकको प्रस्फुटन हुन्छ ।

मिथक लोकमानसले निर्माण गरेका अमूल्य सांस्कृतिक सम्पदा हुन् । लोकसाहित्यमा आदिम मानवको सामूहिक भोगाइका अनुभव र अनुभूतिको प्रतिविम्ब रहने भएकाले हाक्पारे भाकामा विभिन्न प्रकारका मिथकहरूको रूपप्रतिरूप देखा पर्दछ । यिनै हाक्पारे भाकामा मिथकीय प्रयोग निम्नानुसार शीर्षक विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.२ पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोग

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा पृथ्वीको सृष्टिसम्बन्धी मिथक रहेको पाइन्छ । मुन्धुममा आधारित हाक्पारे भाकामा संसार निराकार, शून्य, अन्धकारले व्याप्त रहेको मिथकको प्रसङ्ग उल्लेख भएको देखिन्छ । यस्तो अस्तित्वहीन पृथ्वीलाई सुन्दर बनाउने कार्य तागेरा निवाभू माङ्ग देवताले गरेको सन्दर्भ पृथ्वी उत्पत्तिसम्बन्धी हाक्पारेमा

मिथक बनेर आएको पाइन्छ (चेम्जोड, सन् १९८२, पृ.१५) । पृथ्वी उत्पत्तिसम्बन्धी हाक्पारे गीतमा मिथकको रहस्यवादी मान्यता प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

नावा चइत अर्थात् सृष्टिको वर्णन मुन्धुमअनुसार जुन समयमा ब्रह्माण्ड थिएन, संसार थिएन, जहाँ पनि निराकार शून्य मात्र थियो, त्यसवेला (मेन्नीमाड मेन्दामाड सेखादिड कुनोमाड) आँखाले देख्न नसकिने, हातले समाउन पनि नभ्याउने (सत्य, सत्य सेवा, इच्छिडसाम, पाछिडसाम) सोच्ने बोल्ने सम्झने सबै शक्तिले सम्पन्न परमात्मा तागेरा निडवाभूमाडको (देवता) को इच्छाले (पोरोक्मी यम्भामी) देवताहरूको सृष्टि भयो । अनि उनै तागेरा निवाभूमाडको आज्ञाअनुसार पोरोक्मी यम्भामी देवताले विश्व ब्रह्माण्डको रचना गरे । जल, वायु, पृथ्वी, आकाश, अग्नि यी पञ्चतत्त्वहरूको रचना गरिसकेपछि आकाशमण्डल सुहाउन ग्रह, नक्षत्र, तारा, समय निर्धारण र जीव जीवन्तताका लागि जूनघामको सृष्टि भयो । पृथ्वीलोकमा वन, जङ्गल, खोलानाला, पहाड, पर्वत, जलप्राणी, थलप्राणी सबै सृष्टि भयो (चेम्जोड, सन् १९८२, पृ.१५) ।

लिम्बू जातिको जीवनदर्शनको आधार मुन्धुम हो । आदिम युगदेखि पूर्वज पुर्खाहरूको मौखिक श्रुतिपरम्परामा वर्णित ब्रह्माण्ड सृष्टिसम्बन्धी ज्ञान तथा विश्वास हाक्पारे गीतमा मार्मिक र रोचक रूपमा प्रकटीकरण भएको पाइन्छ । पृथ्वीको उत्पत्ति अलौकिक शक्तिद्वारा भएको तथ्य मुन्धुममा वर्णित छ । यसरी मुन्धुममा भएको पृथ्वीको सृष्टिको मान्यता हाक्पारे भाका तुम्याहाड भद्रभलादमीहरूले गाउँदा अन्धकार, सुनसान पृथ्वीलाई प्रकाशमय बनाएको, खाल्डोलाई माटो निर्माण गरी पुरी पृथ्वी बनाएको, शक्तिशाली चमत्कारले पृथ्वीको रचना देवताले गरेको विश्वास लिम्बू जातिमा युगौयुगअघिदेखि हालका सन्ततिसम्म मिथक बनेको पाइन्छ (चोडवाड, २०७४, पृ.१/२) ।

मुन्धुमका विषय हाक्पारे गीतमा वस्तुगत स्रोत भएको पाइन्छ । हाक्पारे गीतमा निराकार अन्धकार धर्तीलाई सर्वशक्तिमान तागेरानिवाभूमाडले सिर्जना गरेका हुन् भन्ने विश्वास छ । पाश्चात्य ग्रिक पुराणले पनि मानेको पृथ्वीको सृष्टि हुनुपूर्व पृथ्वी सुनसान रहेको शून्य अवस्थाबाट सम्पूर्ण सृष्टि विकास भएको मानिन्छ । पूर्वीय हिन्दु पुराण वेदले समेत पृथ्वी सुरुमा अन्धकार, निराकार पानीले व्याप्त रहेको यो सभ्य र सुन्दर पृथ्वी ब्रह्मा, विष्णुले रचना गरेको भन्ने मान्यता रहिआएको पाइन्छ । यसरी लिम्बू जातिको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुममा वर्णित पृथ्वीको सृष्टि पाश्चात्य किराँत पुराण र हिन्दु पुराण वेदसँग समेत निकट

रहेको देखिन्छ । हाक्पारेको उर्वर विकास मानव सभ्यताको आदिम कालमा लिम्बू समुदायमा भएकाले यो मुन्धुमसँगसँगै विकास र विस्तार भएको पाइन्छ । लिम्बू जातिलाई पहिले सुब्बा, त्योभन्दा अझ अघि याक्थुम्वा भनिन्थ्यो । त्यो याक्थुम्वा जाति लिम्बू जातिमा कहलिनुपूर्व मानवजातिकै सभ्यताको मिरमिरेमा नै हाक्पारे भाका प्रादुर्भाव भएको इतिहासले प्रमाणित गरेको देखिन्छ । किंवदन्ती र दन्त्यकथाको लिखित रूप नभई श्रुतिपरम्परा मात्र हुने भएकाले लिम्बू जातिमा अति प्रसिद्ध हाक्पारे भाका सो जातिको जन्म र जन्मपर्यन्तका संस्कार, कुलपूजा, संस्कृतिका साथै दैनिकीसँग जोडिएकाले हाक्पारेको विकास मुन्धुमसँगै अन्य धर्मको धार्मिक ग्रन्थभन्दा जेठो हो भन्ने दावी मुन्धुमविद्हरूको रहेकोसमेत पाइन्छ ।

हाक्पारे गीत गाउँदा प्रायजसो ए ए ए लामो स्वर तानेर सर्वप्रथम उपस्थित जनसमुदायलाई सम्बोधन गरेपछि सृष्टिकै सन्दर्भ आउँछ । धेरै अघि केही थिएन, सुनसान अन्धकार मात्र थियो भन्दै गाउँदै अन्य विषय शुभमङ्गल, आशीर्वाद र रमाइलो प्रसङ्ग हाक्पारे भाकामा क्रमशः आउने गरेको पाइन्छ । हाक्पारे गायकहरूले छोटो समयको हाक्पारे भाका गाउँदा होस् वा लामो अवधिको भाका गाउँदा होस् सृष्टि उत्पत्तिको प्रसङ्ग मार्मिक रूपमा आउने गरेको देखिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए. मुरेलुङ नेसे खेरलुङ नेसेमु
 ए. तरङ्गदिङ्गर ताङ्गसाङ्गङ होप्ते
 ए. इक्सादिङ्गर खम्बेककाङ होप्ते
 ए. यो गर यो मुहङलुङ नेसे खेहङलुङ नेसे
 ए. केजाङगेनगर सुरिःत्ताङ होप्तेमु ।

ए तागेरा माङ्गले निङ्गवाभू माङ्गले
 ए आताङ्गी माङ्गहा पताङ्गी माङ्गहा
 ए हुक्सो मेफोखुसी ताङ्गे मेफोखुसी
 ए मेहलिङ्ग साकसे खेहलिङ्ग साकसे
 ए मुरेलुङ मेफोखुरो खेरलुङ मेफोखुरो
 ए मेहङलिङ साक्सीङ थाङ्गे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए सुनसान मात्र थियो रे
ए फलभैँ देखिने आकाश पनि थिएन रे
ए फन्फनी घुम्ने पृथ्वी पनि थिएन
ए वेगवान् चल्ने हावा पनि थिएन रे ।

ए सर्वशक्तिमान ईश्वर भगवान्हरूले है
ए उज्यालो ज्योति दिने देवताहरूले
ए हात अन्जुली मिलाएर उठायो है
ए ठुलो ढ्वाङ टाल्यो है
ए मान्द्रे ढुङ्गाहरू उठायो है
ए तल दुलो थुनेर आयो है

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको उदाहरणमा हाक्पारे गीतमा पृथ्वी उत्पत्ति हुनुअघि सुनसान, शून्य वातावरणको परिवेश आएको देखिन्छ । त्यो बेला आकाश, पृथ्वी, हावा केही पनि थिएन, पर्यावरणमा सन्नाटा थियो । पृथ्वीको उत्पत्ति सर्वशक्तिमान देवता तागेरा निवाभूमाडले गरेका हुन् भन्ने उल्लेख छ । यहाँ (तागेरा निडवाभू माड) सर्वशक्तिमान देवता मिथकका रूपमा प्रयोग भएको छ ।

खाली वा शून्य रहेको पृथ्वीलाई रमणीय तथा शोभनीय बनाउन सर्वशक्तिमान भगवान्ले पृथ्वीको धरातल ठुलो ढ्वाङ भएको अवस्थामा त्यसलाई पूर्ण वा भरिभराउ गर्न मान्द्रे ढुङ्गाले टालेका हुन् भन्ने उल्लिखित हाक्पारे भाकामा वर्णित छ । पृथ्वीको आकार प्रस्ट पार्न देवताले हात अन्जुली मिलाएर मान्द्रे ढुङ्गा उठाई दुलो मात्र भएको पृथ्वीलाई टालेर वा पुरेर सम्भव भएको तथ्य आएको छ ।

ठुलो ढ्वाङ भएको पृथ्वीलाई टाल्न मान्द्रे ढुङ्गाको आवश्यकता परेको देखिन्छ । यहाँ मान्द्रे ढुङ्गाको सृष्टिको विषय हाक्पारे गीतमा मिथकको रूपमा प्रयोग भएको छ । संसारका हरेक मिथकमा आदिम शून्य अवस्थाको परिकल्पना र सृष्टिको विकसित चरणको चित्रण भएको पाइन्छ । मिथकको मूल प्रतिपादक विषय सृष्टि भएको कुरा पुराणको पञ्चलक्षणमा

पहिलो लक्षणका रूपमा नै सृष्टिलाई लिनुले पनि पुष्टि गर्दछ । (बराल, पृ ७७) हाक्पारे गीतमा मुन्धुम आउने हुँदा धार्मिक मिथकको प्रयोग भएको पाइन्छ । पश्चिमी ग्रीसेली मिथक परम्परामा पनि सृष्टि महत्त्वपूर्ण मिथक मानिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण निम्नानुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए कुजोक्सीड माडहारे
ए कुवाछिड माडहारे
ए कुनुमु माडीन कौसुली माडीन
ए चफत मेवाडघु थुडवाफु मेवाडघु
ए तुडगुमु चुक्ते वरकमु चुक्ते
ए लुडगु सेरेवे वरक सेरेवे
ए तुगुम केगुड वरक मु केगुड

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए बोल्ने काम गर्ने देवताहरूले
ए जलनाग देवताहरूले
ए जलवायु सृष्टि गर्न लगायो
ए मान्द्रोजस्तो चेप्टो ढुङ्गामाथि
ए पानी जमेर पोखरी भयो है
ए जलबाट थल भयो
ए जलमाथि थल बस्यो है ।

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा पृथ्वीको आकार भए तापनि पृथ्वीमा जलवायु थिएन । तागेरानिवाभूमाड देवताले जलवायु सृष्टि गर्न नागदेवतालाई लगायो । त्यसपछि मान्द्रे चेप्टो ढुङ्गामाथि पानी जमेर पोखरी भयो । जलबाट थल भयो, जलमाथि थल बस्यो र पृथ्वीमा पानी र जमिनको मिश्रण भयो भन्ने विषय प्रस्तुत हाक्पारे गीतमा आएको देखिन्छ । हाक्पारे भाकामा मुन्धुममा वर्णन भएको पृथ्वीमा जलवायुको उत्पत्ति जलदेवता नागले गरेको तथ्य आएको पाइन्छ । नागदेवताको मद्दतले पृथ्वीमा पानी उत्पत्ति भएको सन्दर्भ वर्तमान

समयमा समेत नागदेवताको पूजा नागपञ्चमीमा किराँत लिम्बू जातिमा हुने हुँदा नागलाई पानीको देवता मान्ने मूल्यमान्यता रहिआएको पाइन्छ ।

सर्वशक्तिमान देवताले जलवायुको उत्पत्ति गराउन नागदेवताको सृष्टि गरेर नागदेवताको मदतले पानीको उत्पत्ति भयो । यहाँ नागदेवता, पानी, पोखरी, ढुङ्गा, बालुवा, दुबोजस्ता शब्द मिथकको प्रयोग भएको छ । लिम्बू जातिमा पानीको देवता नागलाई पूजा गर्ने विश्वास मिथकको रूपमा रहिआएको पाइन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए खेन्छे तुङ्गुन नेमेयो वरक नेमेयो

ए कुनु साडीन केकुली माडीन

ए हुक्सो केतेम्मे ताडे केतेमे

ए चुगे उखेम्मे ताडे उखेम्मे

ए तनावा खामलल्लो

ए पेगे उखेम्मे फेडवा उखेम्मे

ए सिएङखा लुङ लल्लो

ए इक्सा केदक्पा खाम्वेक केदक्पा

ए इक्सा तङ्सिङ खाम्वेक तङ्सिङ

ए हेकेसाङ नासिङ होपिन्ने

ए इक्सा नेमेन खाम्वेक नेमेन

ए अयार नेने चिम्लिङ ल ने ने

ए थो तागेरा निङवाभू मेन्तु

ए सेवा मेगेरे सेन्धु मेगेरे

ए तागेरा निङवाभू माङले

ए पेलि र पातु पाला र पातु

ए अयासो पाङभे थाङगेसा पाङभे

ए इक्सा केदेम फुङ युङलो

ए खेन्छे हुक्सो युरेम्मे ताडे युरेम्मे

ए केरेक केनेवा हुक्सो लेतेम्मे

ए हेल्ले इक्सा तेम्सुरो
ए हेल्ले खाम्वेक तेम्सुरो
ए इक्सा तेम्सु साम्वेक तेम्सु
ए ओ रिल्लो साख्खा

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए त्यो तल पोखरीमा
ए कालो नागदेवतालाई
ए हात अन्जुलीले लगाऊ है
ए दायौतिर तान, त्यसो गर्दा
ए माटो निस्कन्छ, गिलो माटो निस्कन्छ
ए गड्यौलाको जस्तो
ए गएर देब्रेपट्टि तान है
ए ढुङ्गा बालुवा निस्कन्छ
ए धर्ती पृथ्वी थाम्ने धर्ती उठाउँछ
ए त्यसैले पनि सुहाउँदो भएन है
ए पृथ्वी अडिने ठाउँ थलथल मात्र छ
ए देवतालाई सोध्न अनुरोध गर्न आए
ए देवताले भन्यो, अनुरोध गन्यो
ए उत्तरपट्टि ठाउँमा जाऊ
ए पृथ्वी समाउने फूल छ
ए त्यो हात अन्जुलीले ल्याऊ
ए सबै रहेको ठाउँमा हातले रोप
ए त्यो धर्ती समाउने दुबो फूल हो
ए धर्ती माटो समाउने छ
ए हो हो है ठीकै हो ।

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिका उदाहरणमा गड्यौला, गिलो माटो, ढुङ्गा बालुवा, दुबो फूलजस्ता शब्द मिथकको रूपमा प्रयोग भएका छन् । (तागेरानिवाभूमाङ) सर्वशक्तिमान देवताले पोरोक्मी-याम्भामी देवतालाई गिलो माटो, थलथल भएको पृथ्वीलाई सुहाउँदो बनाउन फूल रोप्न लगाए । यहाँ पारोक्मी-याम्भामी देवताका मिथकका रूपमा प्रयोग भएको छ । पारोक्मी-याम्भामी देवता सर्वशक्तिमान देवताले पृथ्वीको जलचर, थलचर, प्रकृतिको सृष्टि गर्न जन्माएको शक्तिशाली देवता हो भन्ने मिथक हाक्पारेका आधारमा बुझ्न सकिन्छ ।

हाक्पारे गीतको मिथक पृथ्वीको सृष्टिसँग जोडिएकाले आदिम पुर्खाहरूको संस्कार र विश्वासका रूपमा कर्मकाण्ड परम्परा रहेको देखिन्छ । नागदेवताले जलवायुको उत्पत्ति गरे तापनि पृथ्वीमा पानीले गर्दा जलथल मात्र भयो । यस्तो अवस्थामा पृथ्वी सुहाउने भएन र सर्वशक्तिमान देवताले पुनः पोरोक्मी याम्भामी देवतालाई त्यो गिलो माटोमा फूल (दुबो) रोप्न लगाए, त्यसपछि पृथ्वीमा झार र फूलले जमिनलाई पक्रियो । पृथ्वीको अहिलेको वास्तविक रूप अनि मात्र सृष्टि भयो भन्ने मिथक हाक्पारेमा रहिआएको देखिन्छ ।

४.३ मानिसको सृष्टिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोग

हाक्पारे गीतमा मूल वर्ण्य विषय ब्रह्माण्डको सृष्टि भए तापनि ब्रह्माण्डीय वस्तुको मानवको उत्पत्तिसमेत मिथक बनेको देखिन्छ । हाक्पारे भाकाको उपजीव्य स्रोत मुन्धुम भएकाले यो आध्यात्मिक विश्वास तथा ईश्वरीय चमत्कारले निर्माण गरेको मान्यतामा आधारित रहेको पाइन्छ । मिथकको रूप अलौकिक वा अतिमानवीय हुन्छ । प्राचीन मानवले अनुभव गरेका रहस्यमय घटना, काल्पनिक मूल्यमान्यता साधारण मानवीय क्रियाकलापभन्दा दैविक प्रवृत्तिको हुन्छ । यो मानव जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छ (जैन, सन् २०१८, पृ. ७९९) ।

मिथक मनुष्य जातिको चेतनाको आदिम स्रोत हो, त्यसैले हाक्पारे गीत लिम्बू जातिमा सार्वभौम छ । पृथ्वीको सृष्टि सर्वशक्तिमान तागेरानिवाभूमाङ देवताले गरेपछि पृथ्वीलाई अझ सुन्दर र पृथ्वीमा भएको प्रकृति र मानवको पारिस्थितिक प्रणाली कायम गर्न मानिसको सृष्टि गरेको मिथक हाक्पारेमा वर्णित छ । मानिसको सृष्टि देवताले गरेको आख्यान रोचक र काल्पनिक लागे पनि लिम्बू जातिमा प्राचीन कालदेखि हालको पुस्तामा आइपुग्दासमेत यसको उत्तिकै विश्वास र महत्त्व रहेको देखिन्छ । यसमा मानिसको सृष्टि देवताले शक्तिद्वारा गरेको सन्दर्भ मिथक बनेर आएको पाइन्छ ।

तागेरानिवाभूमाड देवताले सर्वप्रथम गिलो माटोले मान्छे बनाए । त्यो मान्छे साह्रै सानो (खोर्सानीको बोटमा झटारो हान्ने) नसुहाउने मान्छे भयो । त्यसपछि अमर अजर हुने वरदान दिई सुनको मान्छे बनाएको तर त्यो मान्छे नबोलेकाले त्यसपछि मालिङ्गोको बाँसको खरानी र पानीले मान्छे बनाउँदा बोलेको र अहिलेको मान्छे भएको सन्दर्भ हाक्पारे भाकामा मिथक बनेर आएको देखिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए तागेरा तातारा निडवाभू माडले
ए पेली र पातु पाला र पातु
ए ओ अया खाम्मील्ले तनावा खामील्ले
ए मेन्छामले चइत याप्पीतले चइत
ए लाडमे सिगाड वाकेइप सिगाड
ए लाडभिप मेमु साकेकसा मेयने
ए मच्चिबुड वरधो केरेप्सा मेवये
ए कातेवा बुडइडग ततिरे केदड सा
ए इलामे बुडनाग सेन केमोडवान सा मेवये
ए खेन्नासे इतालुड सासी पयड्लुड
ए लालावायड सो सो वयड मेवये

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपालीमा भावार्थ

ए देवताले कुरा गऱ्यो भन्यो
ए गिलो माटोले मान्छे बन्छ
ए सर्वश्रेष्ठ प्राणी मानिसको आकृति
ए अब खुट्टाको बीचमा भित्र
ए खुट्टाको छेपारीमा बच्चा पाउने
ए खोर्सानीको बोटलाई झटारो हान्ने
ए उनीउँको बोटलाई बन्चरो लगाउने
ए इलामे विरुवाको भन्याड झुन्डाउने
ए मान्छे थियो

ए हो हो नि साँच्चै

ए मान्छे साह्रै नसुहाउने थियो है

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा पोरोक्मी यम्भामी देवता सर्वशक्तिमान देवता तागेरा निवाडभूमाड देवताकहाँ पृथ्वीलाई सुन्दर सुहाउने बनाउन अब के गरौं भन्न जान्छन् । त्यो मान्छेलाई श्वासप्रश्वास लगाउँदा श्वास पर्छ, बोलाउँदा बोल्छ । पहिलो मान्छे खुट्टाको छेपारीमा बच्चा जन्माउने, खुरसानीको बोटलाई भटारो हान्ने अत्यन्त सानो कदको हुन्छ । त्यो मान्छे उनिउँको बोटलाई बन्चरोले काट्ने, इलामे बिरुवालाई भ्याड लगाई चढ्ने जस्ता कार्य गर्ने अति नसुहाउने मानिस बन्यो । यो त साह्रै नसुहाउने भयो अब के गर्ने देवताहरूका बीचमा सल्लाह भयो र त्यस पृथ्वीमा नसुहाउने मान्छेलाई सखाप गरी पुनः तागेरानिवाभूमाडले सुन र चाँदीको मान्छे बनाएको कथनको हाक्पारे भाकामा मिथक आउँछ ।

यहाँ माटो (खाम्बेक) शब्द मिथकको प्रयोग मान्छे बनाउन देवताले उपयोग गरेका छन् । त्यस्तै खुट्टाको छेपारीमा बच्चा जन्माउने, खुरसानीको बोटलाई भटारो हान्ने उनिउँको बोट बन्चरोले काट्ने, इलामे भारलाई भ्याड भुन्डाउने जस्ता पदावली हाक्पारेमा मिथकीय रूपमा प्रयोग भएका छन् । यी पदावलीको मिथकीय प्रयोजन माटोबाट निर्मित प्रथम मानव पृथ्वीका लागि नसुहाउने भएकाले त्यसलाई मिल्काएर अर्को धर्ती सुहाउने मानिसको सृष्टि गर्नु रहेको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए साम्याडवा चइतेरन युप्पापा चएतरेन

ए मेन्छाडले चइत हुक्सो चोगेमे

ए सांगु लारेमे सक्मा लारेसे

ए सुरीत फोखेमे केजड फोखेमे

ए एल्लाफेरे हुक्सो एल्तेमे

ए पेली सातेमे पाला सातेमे

ए आन्देन साम्याडवा चइतिन

ए सांगु मेलारु सक्मा मेलारु

ए सांगु मेलासेन सक्मा मेलासेन

ए पेली मेसातु सक्मा मेसातु

ए यो सेवा सेन्धु चोक्से मेवे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपालीमा भावार्थ

ए सुन र चाँदीको नक्सा
ए मानिसको आकृति हातले बनाऊ
ए श्वासप्रश्वास गरिदेऊ
ए श्वास उठाइदेऊ
ए पङ्खाजस्तो हातले हम्काऊ
ए अधि सुनचाँदीको आकृति
ए हंस सास छोड
ए हंस सास पसेन
ए बोलाइहेयो बोलेन

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा (साम्याङ, युपा) सुन, चाँदी, पङ्खाजस्तो जात, हंस मिथकको प्रयोग छ । माटो बनेको प्रथम मानव पृथ्वीका लागि साह्रै नसुहाउने पुङ्को कदको भएको सन्दर्भ मिथकीय प्रयोग भएको शब्दबाट स्पष्ट हुन्छ । यी मिथकीय प्रयोगहरू जातीय विश्वासका मुख्य मान्यता हुन् ।

तागेरानिवाभूमाडले प्रथम नसुहाउने मान्छे, पछि दोस्रो सुन र चाँदीको मान्छे बनाउन लगाउँछन् । सुन र चाँदी आकृतिको मान्छेलाई श्वासप्रश्वास लगाउँदा, हंस सास लगाउँदा हंस सास पस्दैन अनि बोलाउँदा नवनिर्मित मानिस बोल्दैन । पोरोक्मी याम्भामी देवता माथि तागेरानिवाभूमाङ देवताकहाँ अब के गर्ने भनी सोध्न जान्छन् । अब दोस्रो चरणमा मान्छेको वास्तविक स्वरूप बनेको हाक्पारेमा रहेको मिथक यसरी उल्लेख छ :

ए पेली केम्बारेन पाला केम्बारेन
ए खाप्पुना मेन्नु वाहिप्ना मेतले
ए मेन्छाङ केबोडमा याप्मी केबोडबा
ए थिकतामा सारक केबोखे
ए निदाम्सा केम्बोखेन
ए थिकतामा सारक केबोखे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपालीमा भावार्थ

ए तिमी सुन चाँदीले
ए मान्छे बनाउँदा
ए बोलाउँदा पनि बोलेनौ
ए पानी र खरानीले मान्छे बनेको
ए एकदिन मान्छे मात्र भयो

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त माथि, देउनिगाली बाँसमा मान्छे बोल्नु, बाँस पोल्नु, मालिङ्गोको खरानी, पानी जस्ता शब्द मिथकीय प्रयोग छन् । यी शब्द मानिसको सृष्टिका लागि मान्यताका रूपमा प्रयोग भएका छन् । यसले मानिसको सृष्टिको विकास र विश्वास बोकेको छ । मिथकीय प्रयोगले गीतलाई आख्यानात्मक बनाएको देखिन्छ र यसले मानिसको सृष्टिका सम्बन्धमा रोचक र रहस्यमय जातीय विश्वाससमेत प्रकट गरेको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए सेमिक्ला थुक्कीयो पमिक्ला थुक्कीयो
ए मेन्छाम मेबारे कर याप्पी मेबारे कर
ए सेमिक्ला थुक्किन हुक्सोले लेखेम्मे
ए फक्ताडलेग पंसाम तेरेम्मे
ए सवा नामफेतेम्मे येत्ताम फेतेम्मे
ए सेमिक्ला हेले पकमिक्ला हेले
ए मुकुम लादेमे सेमी लादेमे
ए सेमिक्ला मेलडसो खात्पुनामेन
ए हुक्सो फुखेम्मे तोड फुखेम्मे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपालीमा भावार्थ

ए भगवान्ले कुरा भन्यो
ए मालिङ्गोको जङ्गलमा
ए मान्छे बोलेको तर

ए मालिङ्गो काटेर
 ए काँधमा बोकेर लैजाऊ
 ए आठनौ दिन सुकाऊ
 ए मालिङ्गो सुकेपछि
 ए अब आगो लगाई पोल
 ए मालिङ्गोको खरानी हातले उठाऊ

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा देउनिगाली बाँसमा मान्छे बोल्नु, मालिङ्गोको खरानीजस्ता शब्दको मिथकीय प्रयोग भएको छ । तागेरानिवाभूमाड देवताको सुभाब र सल्लाह लिई पोरोक्मी याम्भामी देवताले दोस्रो पटक मान्छे बनाउँछन् । तेस्रो चरण बनाउँदाको मान्छे पृथ्वीसुहाउँदो तर मरणशील चोला भएको मान्छे बन्छ । जब सुनको मान्छे नबोलेपछि पोरोक्मी याम्भामी तागेरानिवाभूमाडकहाँ उत्तर अया तेम्बे (भोट) बाट अब के गर्ने भनी सोध्न गई फर्कँदा बाटोमा रात पर्छ त्यहाँ जङ्गलमा बास बस्दा देउनिगाली बाँसमा मान्छे बोल्छ । यहाँ *इन्साइक्लोपेडिया अफ रिलिजन*ले निर्धारण गरेको भौतिकवादी सिद्धान्त आएको छ । यसले जलवायु बोटबिरुवाको मानविकीकरण गरी मिथकको सृजना गरेको छ र तागेरानिवाभूमाडकोमा सोध्न पुनः जान्छन् । सर्वोच्च देवताको सुभाबअनुसार निगाले बाँसलाई काटेर लगी आठनौ दिन सुकाई त्यसलाई पोलेर खरानी बनाउने, खरानी पानी मुछेर मान्छे बनाउनुपर्ने आदेश हुन्छ । नवनिर्मित खरानीपानीको मान्छेको आकृतिलाई तल पोखरीमा भएको हावा श्वास लगाइदिए, सास नपसेमा चौँरीको पुच्छरले हम्काएर श्वासप्रश्वास गराए । मान्छेलाई बोलायो, त्यो बोल्थ्यो र मान्छे भयो भन्ने मिथक हाक्पारे गीतमा आएको देखिन्छ । यससम्बन्धी सन्दर्भ तलको उदाहरणले प्रस्ट पारेको छ :

ए मेन्छाडरे चइत याप्पीरे चइत
 ए हुक्सो नेसेम्मे ताडे नेसेम्मे
 ए यो तेमेननेमेयो अरक नेमेयो
 ए सुरीयाक केजडयाक
 ए हुक्सो फोखेम्मे तोड फोखेम्मे
 ए सांगु लारेम्मे सक्मा लारेम्मे

ए माकचीरी पित्मेरे फेजिरी पित्मेरे
ए सांगु लारेमे सक्मा लारेम्मे
ए पेली मेसातु पाला मेसातु
ए पेली पारे पाला पारे
ए हेने साम्याडवारे युप्पावारे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए हातले खरानी र पानी मिसाऊ
ए खरानीपानी मुछामुछ गर
ए मानिसको चित्र आकार
ए हातले बनाएर राख
ए तल पोखरी भएको ठाउँमा
ए हावापानी हातले उठाऊ
ए सास लगाइदेऊ
ए सास नपसे चौँरीको
ए त्यो चौँरीको पुच्छरले हम्काएर
ए सास लगाइदेऊ

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको उदाहरणमा चौँरीको पुच्छरले हम्काउनु, एकदिने मान्छे शब्दावलीमा मिथकीय सन्दर्भ सशक्त भएर आएको छ । लिम्बू जातिको धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुममा मानिसको सृष्टि तागेरानिवाभूमाड देवताले खरानीपानीले निर्माण गरेका हुन् भन्ने उल्लेख छ । कतिपय मुन्धुमविद् सेवा साम्वा फेदाङ्माहरूले लुइचेको सुली र पोखरीमा जमेको पानीले मान्छे देवताले बनाएका हुन् भन्ने पनि मान्यता रहिआएको बताएका पाइन्छन् । मुन्धुमी आध्यात्मिक दृष्टिले मान्छेको सृष्टिको कथन अतिमानवीय, काल्पनिकजस्तो लागे पनि लिम्बू समुदायमा भने यसले आफ्नै जातीय विश्वास दिलाई मिथक बनेको देखिन्छ । जस्तै *डिक्सनरी अफ मिथोलोजी*का अनुसार प्रमिथसले माटो र पानी मिलाएर मानवको सृष्टि गरेको सन्दर्भ आएको देखिन्छ । मानिसको सृष्टि पूर्वीय मान्यतामा माटो, खरानी र पानीको मिश्रणद्वारा भएको सन्दर्भ, पाश्चात्य ग्रीक पुराण तथा प्रसिद्ध काव्यहरूमा समेत पानी र

माटोले मान्छे बनाएको विषयसित तादाम्य हुन आएको यी मानवनिर्मित आख्यान आदिम मानवले सिर्जना गरेका मौलिक मिथक हुन् । तसर्थ हाक्पारे गीत आदिम विश्वास र मान्यता बोक्ने एउटा प्रभावशाली माध्यम भएको यो लिम्बू जातिको अमूल्य सम्पदा हो ।

४.४ सिमेरिङ माङगेना (शिर उठाउनु) सँग सम्बन्धित मिथकीय प्रयोग

उहिले पोरोक्मी यम्भामीमाडले मानिसको सृष्टि गर्ने विचार गरे । उनले कहिले नमासिने अमर होस् भनेर, सुन्दर संसार सुहाउने होस् भनेर सुन, चाँदी, हिरा, मोतीको मनुष्य बनाए । नवनिर्मित मनुष्यहरूमा लोग्नेमानिस र स्वास्नीमानिसको आकृति आए पनि श्वासप्रश्वास गराएर बोलाए तर बोलेनन् । अनि उनी निराश भएर तागेरानिवाभूमाडकहाँ गई सल्लाह मागे । तागेरानिडवाभूमाडको सल्लाहअनुसार उनले निगालो घारी फाडेर डढेलो लगाएर खरानी निकाले, खरानीसँग लुइँचेको सुली र शीतको पानी मुछेर लोग्ने र स्त्रीको आकृति बनाए । वेगले बगिरहेको हावाको श्वासप्रश्वास गराए । नवनिर्मित मानवमा श्वासप्रश्वास भयो । ती मानवलाई बोलाउँदा बोले । यिनीहरू माङजिरी माङवेत (देवता) हरूका सन्तान भए । बलिया हुन् भनेर सुन, चाँदी, हिरा, मोतीको मनुष्य बनाएर श्वासप्रश्वास गराउँदा बोली नआउने तर खरानीसँग लुइँचेको सुली र शीतको पानी मुछेर बनाउँदा बोल्ने भनेर नवनिर्मित मानवहरूलाई पोरोक्मी याम्भामिमाडले फालिदिए । नवनिर्मित मानवहरूको शिर खस्यो र मानिस जातिमा मृत्यु हुने परम्पराको सुरुआत भयो । शिर उठाउने कार्यमा आफ्नो वंशले उत्पत्ति र बसाइँसराइका क्रममा छोडिएका मूल वंश र मूल थलोहरूको चर्चा गर्नुपर्छ । यहाँनिर लेक्वा साँवाका सन्तानहरूको माङगेना मुन्धुमको चर्चा गरिएको छ (माबुहाङ, २०६९, पृ. १०८) ।

यो माङगेना संस्कार शिर ढल्नु र ढलेको शिर उठाउनुसँग सम्बन्धित छ । लिम्बू जातिमा सानो साइनाकाले गाली गरेमा, कुटपिट गरेमा वा चिताएको कुरा नपुगेमा शिर ढल्ने मानिन्छ । तर बालबालिकाको हकमा चाहिँ उनीहरूका लागि यो कार्य गरिन्छ । बालबालिकालाई कुनै कतै चोटपटक लागेमा, बिरामी भएमा उनीहरूको शिर ढलेको मानिन्छ । माङगेना त्यसैले सालैपिच्छे गरिन्छ । माइती र चेली नभएमा काका बडाबाबुका छोराछोरीको नाम काडेर मात्र माङगेना (शिर उठाउने) कार्य हुन्छ (माबुहाङ, २०६९, पृ. १०७) ।

हाक्पारे गीतमा देवताले मानिस सृष्टि गर्दा अपनाउनुपरेको युक्तिको मिथक पाइन्छ । तागेरा निवाभूमाङ देवताद्वारा निमित्त यो मरणशील मानिसको चोला तृतीय चरणको प्रयासपछि मात्र सम्भव भएको कथन हाक्पारेमा देखिन्छ । सुनचाँदीले मानिस देवताले बनाउँदा त्यो मानिसको हंस पस्दैन, बोलाउँदा बोल्दैन । त्यसपछि खरानीपानीले मात्र मानिसको हंस पस्छ र बोल्छ । यसरी खरानीपानीले बनेको अहिलेको मान्छे अस्थायी प्रकृतिको भएको हो, अतः लिम्बू जातिमा प्रत्येक वर्षमा एक पटक शिर उठाउने कार्य अनुष्ठानका रूपमा गर्ने प्रचलन आदिम कालदेखि हुँदै आएको पाइन्छ । सुनचाँदीले बनेको मानिस नबोलेकाले त्यसले मानिसको स्वरूप नलिएकाले खरानीपानीले निर्मित मानिसलाई लामो आयु र सुखशान्तिका लागि हाक्पारे गाई ती व्यक्तिलाई आशीर्वाद दिने गरिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए हेने साम्याङवोर युप्पावारे
 ए मेन्छाङ याप्मीचोक्सीगेल्ले
 ए खाप्पुना मेन्नु वाहित्ना मेल्ले
 ए मेन्छाङ केवोङमा यात्मी केवोङमा
 ए थिकतामा सारक केवोखे
 ए निदाम्सा केम्बोखेन
 ए थिकतामा सारक कबोखे
 ए ने सिक्कुम नारा पोसेछे ।

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए तिमि सुनचाँदीले
 ए मान्छे बनाउँदा
 ए बोलाउँदा पनि बोल्दैनौ
 ए पानी र खरानीले
 ए मान्छे बनेको
 ए एकदिन मान्छे मात्र भयो

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा सुन, चाँदी शब्द मिथकका रूपमा प्रयोग भएका छन् । पहिलो चरणको मानिस सुनचाँदीले बनेको तर हंस नपसेकाले खरानी, पानीले बनेको मान्छे मात्र बोलाउँदा बोल्ने र हंस पसी मान्छे बनेको हुन्छ । त्यो खरानी र पानीले बनेको मान्छेलाई शिर उठाउन हाक्पारे गीतमार्फत आशीर्वाद दिने कार्य गरिन्छ । यहाँ खरानी, पानी मिथकीय शब्द प्रयोग भएको छ ।

लिम्बू जातिमा शिर उठाउने कार्य प्रत्येक वर्ष हुने गर्दछ । यो अनुष्ठान परापूर्वकालदेखि पुर्खाहरूले आर्जन गरेका संस्कारका रूपमा हुँदै आएको पाइन्छ । मरणशील मानिसले चोला बाँचुन्जेल सुखशान्ति, समृद्धिका लागि शिर उठाई हाक्पारे गाई घरपरिवारका सदस्यलाई आशीर्वाद दिने चलन रहिआएको पाइन्छ । पोरोक्मी याम्भामी देवताले सुनचाँदी, हिराले मान्छे बनाउँदा नबोलेको र खरानीपानीले बनाउँदा बोलेकाले त्यो अस्थायी मरणशील मानिसले श्राप पाउँछ र अचेत अवस्थामा पुग्छ र नवनिर्मित मानिसलाई शिर उठाउन दिई तिमी एकदिने मान्छे मात्र भयौ भन्ने हाक्पारे गाउँदै आशीर्वाद दिने कार्य भएको भन्ने मिथक लिम्बू जातिमा रहेको देखिन्छ । यस गीतमा जङ्गली देवता, तमाखे ठाउँ मिथक बनेर आएको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए चौतारी वरको
 ए याङ्देम्बा थरको
 ए पाँचथरै फुङफुङ
 ए माङ्गेना लुङथुङ
 ए हौलाइमा ल्याके
 ए उतररै उपर
 ए माङ्गेना तमाखे
 ए जूनघामजस्तै
 ए ज्योति दिनू है
 ए जङ्गली देउताले
 ए रक्षामा गरून् है

(परिशिष्ट (क) १)

माथिको अन्तरामा शिर खसेको खरानीपानीले बनेको मान्छेलाई जङ्गली देवताले सधैं रक्षा गरून् भन्ने विचार हाक्पारे गीतमा अभिव्यक्त भएको छ । जङ्गली देवता मिथकीय शब्दको प्रयोग गीतमा आएको छ । तमाखे भन्ने ठाउँ मिथकका रूपमा प्रयोग भएको छ । लिम्बू जातिको नेम्बाङ थरका व्यक्तिले पाँचथरको तमाखे भन्ने ठाउँलाई मूल ठाउँ मान्ने गर्दछन् ।

शिर उठाउँदा हाक्पारे गीतमा आउने मिथक सृष्टिको रचनापछि तागेरा निवाभूमाङको सल्लाहमा पोरोक्मी याम्भामीले मानिसको सृष्टि गरेको आख्यान आउने गरेको देखिन्छ । किन लिम्बू जातिमा शिर उठाउने संस्कार रह्यो ? शिर उठाउँदा यो जातिलाई के वरदान मिल्छ ? यो वर्तमान समयमा अहिलेको पुस्ताको खोजीको विषय रहेको छ । अहिलेको पुस्ताले शिर उठाउने कार्यको उपयोगिता र औचित्य खोज, अनुसन्धान गर्दै पुर्खाले आर्जन गरेका अनुभव र मान्यता यो जातिको अमूल्य सम्पत्ति भएको पाइन्छ । सुखशान्ति, घरपरिवारजनको शुभमङ्गल हुने विश्वास अनुष्ठानद्वारा पाप, दुःखकष्ट, दशाग्रहको मोचन हुने मान्यता शिर उठाउँदा हाक्पारे गीतको रहेको देखिन्छ । हाक्पारेमा शिर उठाउँदा आफ्नो मिथक सामाजिक आदर्श र मूल्यमान्यतासम्बन्धी रहेको छ । यसमा मानिस बनाउँदा पोरोक्मी याम्भामी देवताले गरेका प्रयत्न व्यक्त गरिएको छ । अजर र अमर होस् भनी सुनचाँदीले मान्छे बनाउँदा त्यो निर्मित मान्छेले मानिसको स्वरूप ग्रहण नगरेपछि खरानीपानीले मान्छेको स्वरूप ग्रहण गरेको मिथक शिर उठाउँदा हाक्पारे भाकामा मूल्यमान्यताका रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ ।

४.५. नयाँ घर प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोग

मूलथाम अक्वामा (मङ्गल) को पूजा पनि दुई प्रकारले गरेको पाइन्छ । आदिम कालमा पाजा इङ्बाले घर बनाउँदा मूल थाम उठाउँदा चेलीलाई थाम्न लगाउँदा केशमा सिउरेको काइँयो खाडलमा खस्यो । त्यो काइँयो निकाल्न खोज्दा उनी त्यही मूल खम्बाले किचिएर मरिन् अनि प्रेत्मात्मा भएकीले उनलाई भोग दिएर पन्छाउने यस प्रकारको मूलथामलाई पूजा गर्ने लिम्बूहरू छुन् भने अर्को मुअक्लुङ अक्वामा माङ मुगुत्लुङ कफामाङ जो मानिसको धर्ती घरको रक्षा गर्ने मुख्य मङ्गलदेव हुन् । पूजा गर्दा फलफूल, धूपदीप बालेर पवित्र अनुष्ठान गर्ने प्रचलन भोगबलिरहित लिम्बूहरूले गर्छन् । यो धार्मिक अनुष्ठान गर्नाले घरमा सुखशान्ति प्राप्त हुने विश्वासमा हाक्पारे गाउने प्रचलन रहिआएको छ ।

नयाँ घर प्रवेश गर्दा प्रचलनमा रहेको हाक्पारे गीत धार्मिक आस्थासँग सम्बन्धित छ । घरमा प्रवेश गर्दा छरछिमेकी, नाताकुटुम्बहरूलाई बोलाई हर्क बढाई गरी सामूहिक रूपमा हाक्पारे गाउँदै घरपरिवारको सुस्वास्थ्य, दीर्घायु एवम् शान्ति र समृद्धिको कामना गर्ने कार्य हुन्छ । यसमा सङ्कटावस्थाको अनुष्ठानद्वारा मोचन भएको मिथक रहेको पाइन्छ (चोडवाड, २०७४, पृ ९८) । नयाँ घर प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोगको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए आल्ल याडसिडवुड सङ्गवा चेलीरे
ए खेसुम खिवे थिडघे कन्छडवाले
ए आल्ल साम्याडवा थकनारा
ए यामसिङ्गे लोकफा सिङग हिम नारा
ए सङ्गवा चेलीरे थक नारा येम्नेछे
ए खासिक मेल्लवे खसाङ्ग मेल्लवे
ए नुनिवा येवे थाडओ चेली
ए घडमा ये तादिक थक मुरुङ्ग
ए अम्वानामाङ्ग मिडसो मेन्ने
ए सेवा चोग्ने लोकफा सिङ्गिम हिम्मो ।

(परिशिष्ट (क) १०)

नेपालीमा भावार्थ

ए सुनको डोरो टाङ्गी माइतीले
ए सुनकै अङ्ग रूप भई
ए घरको स्वरूप उभियो
ए युमा देवताकै लीला उभिएको रे
ए चेलीज्यू भोलि घरको खम्बा
ए जिउसरी भई आउनु है
ए घरको खम्बामा वासुकीदेवी
ए म सेवा प्रार्थना गर्नेछु ।

(परिशिष्ट (क) १०)

माथिको उदाहरणमा वासुकी देवता (अक्वामा) मिथक बनेर प्रयोग भएको छ । लिम्बू जातिमा नयाँ घर बनाइसकेपछि वासुकी देवताको स्तुतिगान हाक्पारे भाकामार्फत गरिन्छ, अनि मात्र गृहप्रवेश गर्नु शुभ मानिन्छ । पुर्खाहरूले घरको मूल खम्बाको देवीका रूपमा अक्वामा देवतालाई मान्दै आएको मिथक हाक्पारे गीतमा पाइन्छ ।

नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा लिम्बू जातिले हाक्पारेद्वारा अक्वामा (मङ्गला) देवताको स्तुतिगान गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । आदिमानव चेली र माइतीले घर बनाउँदा घरको खम्बाले किचेर चेलीको मृत्यु भएको घटना मुन्धुममा वर्णित छ, यो घटनाले गर्दा घर बनाइसकेपछि वासुकी देवतालाई पूजाआराधना नगरी त्यस नयाँ घरमा बसोबास गर्न हुँदैन भन्ने विश्वास रहिआएको देखिन्छ । यस्तो अनिष्टको मोचन गर्न हाक्पारे गाई तिम्रो माइतीलाई सहयोग गर चेली, तिमिले धर्ती भई माइतीलाई मद्दत गर भनी चेली र माइतीबीचको एकअर्कामा पारस्परिक सम्बन्धले धर्ती सुन्दर बनेको मिथक हाक्पारेमा आएको देखिन्छ । आदिम समयमा माइतीले घर बनाउँदा चेलीलाई खम्बा पक्रन लगाउँदा चेलीको काइँयो खाल्डोमा खस्छ । त्यसलाई टिप्न खोज्दा त्यस खम्बाले किचेर चेलीको देहान्त हुन्छ । अबदेखि यस्तो अशुभ कार्य नहोस् भनी हाक्पारे गायनमार्फत आशीर्वाद घरधनीलाई उपस्थित भद्रभलादमीले दिने चलन रहेको छ । यहाँ निम्नानुसारको मिथकको प्रयोग गरिएको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए नाम्याम्मी थक्पे नारा ओतेओ
ए आप्लुङ ताङसेप आगतेओ
ए तादी मेम्बेने सेम्माङ मेम्बेने
ए तादी केभेन गर याक्लादिङ गर
ए सत्रथुम दश तुम्याहाङ्ग युखुङ सिङवाङ
ए लाबेलुङ्ग वाचा नाम्बेलुङ वाचा
ए तुतुइसिक तुम्याहाङ्ग इसिक
ए हुक्ची कि हुक्नेरो लाबेलुङ्गले केगेत्लो ।

(परिशिष्ट (क) १०)

नेपालीमा भावार्थ

ए म केही नजान्नेलाई
ए सुरक्षा दिई बचाउनु है
ए पछिमा सपना नबिग्रोस्
ए भोलि सपना बिग्रियो भने
ए जूनघाम साक्षी राखी
ए पाँच पञ्चको वाचाअनुसार
ए वाचाबन्धन बाँधेको है ।

(परिशिष्ट (क) १०)

माथिको उदाहरणमा नयाँ घरमा बस्दा अशुभ नहोस् भनी वासुकी देवतालाई प्रार्थना गर्ने गरिएको छ । पञ्चभलादमीले आजउप्रान्त यो घरमा फलीफाप होस् भनी घाम र जूनलाई साक्षी राखी आशीर्वाद दिने गर्दछन् । यसरी घाम र जून मिथकीय शब्द भई प्रयोग भएका छन् ।

पुर्खाहरूले प्राप्त गरेका जीवननिर्वाहका अनेक अनुभव र अनुभूतिलाई वर्तमान पुस्तामा दशाग्रह मोचन गरी मोक्ष प्राप्त गर्ने माध्यम बनाइएको पाइन्छ । अब उप्रान्त नयाँ घरमा प्रवेशपश्चात् शान्ति, समृद्धि परिवारजनलाई हुन सकोस् भनेर हाक्पारे साम्लोमा आशीर्वाद दिने गरिन्छ । यो घरपरिवारलाई सुरक्षा दिनु, यो परिवारले अनिष्ट घटना सहन नपरोस्, सधैं मङ्गला देवताले वरदान दिऊन् भनी हाक्पारे गाउने परम्परा रहिआएको पाइन्छ ।

धार्मिक मूल्यमान्यतासम्बन्धी मिथक नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारे गीतमा रहेको देखिन्छ । (अक्वामा) मङ्गला देवताको स्तुतिगान नगरी घरमा प्रवेश गर्दा चेलीको देहावसान भएको मिथक मुन्धुममा वर्णन भएको छ । यो नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने गरिन्छ । मुन्धुमविद्हरूले बताएको अर्को मान्यताअनुसार वासुकी देवताको पूजा, आराधना नगरी गृह प्रवेश गर्दा घरको खम्बामा धमिरा, माउ लागेर घर नै ढलेको सन्दर्भ उल्लेख गरेका छन् । यसरी गृह प्रवेश हुनुपूर्व लिम्बू जातिले हाक्पारे गाउँदै आदिम कालमा घटेको घटना पुनः नदोहोरियोस् भनी आशीर्वाद दिने प्रचलन रहिआएको पाइन्छ ।

४.६ विवाह कार्यमा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोग

शुभ विवाहमा हाक्पारे गाउनुपर्दा विवाह गर्ने चलन कसरी विकास भयो आदि गाउँदै फुडनावा साम्लो गाइन्छ । यसमा नवदुलाहा र दुलहीको दाम्पत्य जीवन सदा सुखमय रूपले व्यतीत होस् भनी आशीर्वाद दिने चलन छ (लावती, २०६५, पृ. ८६) ।

सृष्टिको प्रारम्भमा लिम्बू जातिमा विवाह गर्ने परम्पराको मिथक हाक्पारे भाकामा आउने गर्दछ । आदिम मानव पाचइले विवाह गर्ने इच्छा राख्छ र विवाहका लागि गरेको प्रस्ताव र इन्कार हाक्पारे गीतमा कथानक बनेको पाइन्छ । प्रथम मानव पाचइको मिथक विवाहमा गाइने हाक्पारेमा प्रयोग भएको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए तेन्दाम केजोख मेखिम केजोख ।

ए थक्पु कुभूमेवये कुभूमु मेवये ।

ए तेन्धाम मेखिम केखोप्पा

ए मेन्छाम ल आवावामु

ए सोदुगेल लेप्पुहाड आवुरा कुसा

ए पाचाइ तेन्दुड हाडवेना

(परिशिष्ट (क) ८)

नेपालीमा भावार्थ

ए चराचुरुङ्गीको बिहे गरेको

ए सबैभन्दा पहिले थियो रे ।

ए जोडी नबाँधिएको ओ ।

ए मान्छे मात्रै थियो रे ।

ए पाजाइ आदिम मान्छे थियो ।

(परिशिष्ट (क) ८)

माथिको अन्तरामा पाचइ आदिमानव नाम मिथक प्रयोग विवाहमा गाइने हाक्पारेमा भएको छ । मिथकका रूपमा प्रयोग भएका यी शब्दले विवाहसंस्कार कसरी शुरु भयो, प्रथम पुरुषले विवाह गर्न केकस्ता कार्य गरे, पाचइको विवाह कसरी भयो भन्ने मिथक लिम्बू

जातिमा रहिआएको पाइन्छ । प्रणयसम्बन्धी मिथकहरू प्रणय, विवाहसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यिनीहरूको प्रणय वंशको विकासका लागि भएको मानिन्छ (बराल, २०६५, पृ. १७८) ।

सर्वशक्तिमान (युमामाङ) ले बेहुलाबेहुलीलाई सधैं रक्षा गरून्, नवदम्पतीको जीवन सधैं खुसी रहोस् भनी आशीर्वाद दिने गर्दछन् । युमामाङ देउता आशीर्वाद दिँदा मिथकीय प्रयोगको सन्दर्भ आउने गर्दछ ।

विवाहको लगनमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा नवदम्पतीलाई आशीर्वाद दिँदा देउता, जूनघाम जस्ता शब्दको मिथकीय प्रयोग हुन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए बेहुलाबेहुली
ए चिरञ्जीवी रहून् नि
ए जून र घामजस्तै
ए चम्किलो भइरहोस् नि
ए माईमा खोला
ए रतुवा माई
ए कमल खोला
ए रक्षामा गरून् नि

(परिशिष्ट (क) ५)

माथिको अन्तरामा नवदम्पतीलाई आशीर्वाद दिँदा जूनघाम शब्दको प्रयोग भएको छ । विवाहमा गाइने हाक्पारे मातृभाषामा गाउँदा मौलिकता प्रशस्त पाइने हुनाले मिथकको प्रयोग अत्यधिक हुने गर्दछ । सृष्टिको आदिम कालमा विवाह गर्ने परम्परा कसरी बन्यो, त्यो पाचइले (सर्वप्रथम पुरुष) को मिथक हाक्पारेमा गाइन्छ । पाचइले विवाह गर्दा गरेको सङ्घर्ष आख्यानका रूपमा मिथक बनेर गीतमा प्रस्तुत हुन्छ । यस्तो मिथक मुन्धुम जान्ने व्यक्तिले मात्र गाउन सक्छ । विवाहमा आशीर्वाद दिँदा सामान्य रूपमा गाउनेले पाचइको मिथक गाउँदैनन्, बेहुलाबेहुलीलाई आशिष् मात्र दिन्छन् । बेहुलाबेहुलीलाई हाक्पारेको माध्यमद्वारा आशीर्वाद दिँदा नवदम्पतीको दाम्पत्य जीवन सुखमय रहोस् भनी शुभकामना दिने गरिएको छ । यसमा आज्ञालिकताको प्रयोगसमेत भएको छ । परिवेशका रूपमा माईखोला, रतुवा माई, कमल खोलाजस्ता नदी, खोलाहरूको मिथकीय प्रयोग भएको छ । आध्यात्मिक रूपमा

आस्था गरिने यी नदीहरू आदिम मानवका अलौकिक शक्तिका प्रतीक हुन् । यस्ता स्थानहरू हाक्पारे गाउँदा सन्दर्भ बन्दछन् ।

४.७ फूल जगाउने गीतको मिथकीय प्रयोग

फूल जगाउने गीत हाक्पारे भाकामा लिम्बू फेदाङमा सेवा साम्बाहरूले तडसिङ राख्दा गाउने गर्छन् । यो गीतमा विविध प्रकारका पृथ्वीमा उत्पत्ति भएका फूलको प्रतीक मानिस रहेको मिथक हाक्पारे भाकामा आएको पाइन्छ । सृष्टिमा फूलको उत्पत्ति कसरी भयो र फूलको आवश्यकता किन भयो र फूलसँग मानिसलाई कसरी तुलना गरिएको छ यी सन्दर्भ फूल जगाउने गीत गाउँदा हाक्पारे भाकामा आउने गर्दछन् । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए फुङगक्कोमा : ल्ले फुङबित्मा ल्ले
ए नेत्ती मु लेतु फुङनुमा लेतु ।
ए फुङगक्कोमा ल्ले फुङअम्लामा ल्ले
ए चफत्रक् केत्तु थुङवारक् केत्तु
ए - ओरिलो..... ए - ओरिला ।

(परिशिष्ट (क) ७)

नेपाली भावार्थ

ए.... फुङबित्नामाले ती फूलहरू गोडिन्
ए.... फुङअम्लामाले ती फूलहरू भिजाइन्
ए.... जीवनको फूलबारी (गोड्दागोड्दै) बाट
ए.... फूलको विजन उछिट्टियो ।
ए.... पहाड र डाँडामा छरिएर
ए.... सिल्लरीका फल भएर उम्रियो ।
ए.... अहो मनुष्यको प्रतीक फूल हो त्यो ।

(परिशिष्ट (क) ७)

माथिको उदाहरणमा मानिसलाई फूलको प्रतीक भनी तुलना गरिएको छ । धर्तीलाई सुन्दर बनाउन फूलको उत्पत्ति भयो । पर खेयुन्छो युन्छोदा देवी फूल बनी प्रकट भइन् । पर

खेयुन्छो युन्छोदा फुडलेती पात्रहरू मिथक बनेको छ । यी शब्द मिथक प्रयोग कुनै कार्य गर्नका निम्ति भएको मान्न सकिन्छ ।

फुडवाचाडमा संस्कार विशेष गरी तरुनीतन्नेरीको शिर उठाउनलाई गरिन्छ । तरुनीतन्नेरीहरूको विवाह नहुनुलाई लिएर शिर ढलेको मानिन्छ । यसका लागि साम्बाहरूले लेग्रो तानेर मुन्धुम गाएर फूल जगाउने मुन्धुम गाउने गर्दछन् । यो संस्कार तडसिङ राख्दा गरिन्छ । कसैले छुट्टै फुडवाचाडवा मात्रै पनि गर्दछन् । यो संस्कार गर्दा माइती र चेलीको नाममा फूल कलश (नेत्ति फूडताप) राखिन्छ । यसमा फूलको उत्पत्ति (बिरुवा) रोपिन्छ । फूल फलाइन्छ, ओइलाइन्छ र फेरि जगाइन्छ (माबोहाड, २०६९, पृ.११७) ।

४.८ उकाली खुइखुइ हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोग

हाक्पारे गीत प्रायः धार्मिक कार्यमा गाउने गरे तापनि कुनै हाटबजार, मेलापात, चाडपर्वमा भेटघाट हुँदासमेत मनोरञ्जनका निम्ति पनि गाउने गरिन्छ । मनोरञ्जनमा गाइने हाक्पारे कल्पना र भावुकताको प्रयोगले श्रुतिमाधुर्य हुने गर्दछ । विविध परिवेश तथा काल्पनिकता गीतमा सन्दर्भ बन्ने भएकाले मिथकीय प्रयोग पाइन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए हिमालै चुली
ए लुडमा ठुली
ए लाइदेऊ न माया
ए बाँचुन्जेली
ए कमलै खोला
ए फनक्कै घुमेको
ए मायाजाल जता छ
ए जाल मैले बुनेको
ए सताक्षिमाथि
ए मैनामा चुली
ए भेटघाट भयो
ए के गरूँ लुडवामा ठुली
ए ए ए हो नि हो ।

(परिशिष्ट (क) ३)

हाक्पारेमा कमल खोला, मैनाचुली जस्ता स्थानको मिथकीय प्रयोग भएको छ । यी स्थानहरूले मिथक बनेर विशिष्ट अर्थ प्रदान गरेका छन् । मनोरञ्जनमा गाइने हाक्पारे गीतमा स्थानविशेषको सन्दर्भ भावनाको तादाम्यसँग हुने गर्दछ ।

४.९ गाई चय्यो चरन हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोग

कुनै अवसरमा गाइने हाक्पारे गाई चय्यो चरन शीर्षकको भाका हो । उपस्थित जनसमुदायसामु मनका पीडा, व्यथा गीतमार्फत भावुक प्रकृतिमा प्रस्तुत गर्ने प्रवृत्ति रहेको हुन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए गाई चय्यो चरन
ए जन्मेर आयौ
ए काखोला मोरङ
ए धोबी खोला धुन्छ
ए सम्झेर ल्याउँदा
ए पापी मन रुन्छ

(परिशिष्ट (क) ४)

प्रस्तुत हाक्पारे गीतमा आफ्नो जन्मस्थानको चिनारी दिने कार्यमा काखोला मोरङ स्थानको मिथकीय प्रयोग भएको छ । गीतमार्फत गायकले मनका विरह र वेदना मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । मनोरञ्जनका रूपमा गाउने हाक्पारेमा र अन्य अवसरमा गाउने हाक्पारे गीतमा कल्पना मिश्रित भावुकताले श्रोतालाई समेत स्तब्ध र मन्त्रमुग्ध पार्ने गर्दछ ।

४.१० निष्कर्ष

हाक्पारे गीत मुन्धुमका विषय उठान गरी जीवनका हरेक कर्मकाण्ड सम्पन्न गर्न गाइने गरिन्छ । मान्छे जन्मनुअघि र जन्मपछिका सांस्कारिक कार्य लिम्बू जातिमा हाक्पारेको माध्यमले गर्ने गरिएको छ । त्यसैले लिम्बू जातिको जीवनदर्शन सम्प्रेषण गर्ने भाका नै हाक्पारे गीत हो । हाक्पारे आदिम पुर्खाहरूको लोकविश्वास भएकाले यसमा अनेक मिथकको प्रयोग भएको छ । यहाँ सर्वशक्तिमान देवता (तागेरा निडवाभूमाङ) को शक्तिको प्रशंसा र विश्वास गर्ने गरिएको छ । मिथकलाई आध्यात्मिक, धार्मिक विश्वासका रूपमा लिइएको छ । त्यसैले हरेक कर्मकाण्ड सम्पन्न गर्न गीत गाउने गरिन्छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोजन

५.१ विषयपरिचय

हाक्पारे गीतमा अभिव्यञ्जित मिथक धार्मिक, लोकविश्वाससँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यो जीवनजगत्ले आत्मसात् गरेको प्राकृतिक अलौकिकताको शक्तिलाई स्विकार्दै अदृश्य शक्तिको स्तुतिगान गर्नु हाक्पारेको प्रयोजन हो । लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीतको मौलिक मान्यता रहिआएको छ । यसलाई कर्मकाण्ड सम्पन्न गर्न नगरी नहुने संस्कारका रूपमा मानिएको छ । उहिले पुर्खाहरूले ब्रह्माण्डको सामीप्यमा प्राप्त गरेको जीवनपद्धति नै हाक्पारे गीतका माध्यमद्वारा मिथक भएको हो । आदिम जनविश्वास हाक्पारे गीतमा अभिव्यक्त भएकाले यसमा अनिवार्यतः मिथक आएको हुन्छ । प्रस्तुत परिच्छेदमा हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजनको अध्ययन गरिएको छ । मिथकको सैद्धान्तिक चिनारी दिएपछि त्यसैको आधारमा हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ पृथ्वीसम्बन्धी हाक्पारेको मिथकीय प्रयोजन

हाक्पारे गीत सदाकालिक लोकभाका हो । यसको लिम्बू जातिमा आफ्नै पृथक् मौलिक महत्त्व रहिआएको छ । यो भाका चाडपर्व, विवाह, उत्सव, धार्मिक कार्य, हाटबजार आदि उपयुक्त जुनसुकै समय र अवसरमा गाइन्छ । सृष्टिदेखि समाज विकासको सभ्यतामा चलिआएका परम्परागत मूल्यमान्यता तथा संस्कार, संस्कृति हाक्पारेमा समेटिएको हुन्छ । सृष्टि उत्पत्तिसम्बन्धी हाक्पारेमा मुन्धुममा वर्णित सृष्टि उत्पत्ति विषय र तथ्य प्रस्तुत छ । आदिम पुर्खाहरूले सामूहिक रूपमा प्राप्त गरेका जीवन र जगत्का अनुभव र विश्वासहरू सृष्टिविषयक हाक्पारेमा सेवा साम्बा तुम्याहाडहरूले गाउने गर्दछन् । यसमा पृथ्वीको उत्पत्ति कसरी भयो ? मानिस, जीवजन्तु प्रकृतिको सृष्टि रचना कसरी भयो ? यसको रोचक र अति मानवीय अलौकिक शक्तिको चर्चा यसमा गरिन्छ । मिथकको आधारबिना मानव समाजको पूर्णताको परिकल्पना सायद अस्वस्थ र अपूर्ण नै रहन जान्छ । त्यसैले अनन्त प्रयोजनका लागि मिथकको खोजी गरिन्छ (भट्टराई, २०५१, पृ.३९) ।

हाक्पारे गीत लिम्बू जातिको आदिम सांस्कृतिक गीत हो । यसमा जन्मदेखि मृत्युपश्चात्का कर्मकाण्ड समेटिएका हुन्छन् । यसले सामूहिक अचेतन र अभिव्यक्ति व्यक्त गर्ने भएकाले विविध जीवन र जगत्सम्बन्धी आस्था, विश्वास मिथकको रूपमा प्रयोग हुन्छ । ती मिथकको लिम्बू जातिमा विशिष्ट र उच्च आस्था र विश्वास आदर्शका रूपमा स्थापित छन् ।

हाक्पारे गीतमा सृष्टि उत्पत्तिसम्बन्धी मिथकको प्रयोजन विशिष्ट रूपमा भएको पाइन्छ । विश्वब्रह्माण्डको सृष्टिमा अलौकिक शक्तिको चर्चा रहेको छ । पृथ्वीको उत्पत्तिमा, पात्र, वस्तुको भूमिकाको विशिष्ट र आलङ्कारिक अर्थ लगाउने मिथकको प्रयोजन रहेको पाइन्छ । पृथ्वीको उत्पत्ति हुनुअघि पृथ्वीमा हावा केही पनि थिएन, अन्धकार, शून्य वातावरण मात्र थियो । लिम्बू जातिको जीवनदर्शन हाक्पारे गीतमा वर्णित सर्वशक्तिमान सृष्टिकर्ता देवता (तागेरानिडवाभूमाड) मिथकको रूपमा प्रयोग भएको छ । तागेरानिडवाभूमाड मिथकको रूपमा प्रयोग सृष्टिको अधिपतिमा रूपमा देखाउने प्रयोजनका निम्ति भएको देखिन्छ । पृथ्वीको अस्तित्वहीन अवस्थालाई सुन्दर बनाउन देवताको आवश्यकता रहेको मान्यता हाक्पारे गीतमा मिथक बनेको पाइन्छ । यस गीतसम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए तागेरा माड्ले निडवाभू माड्ले
ए आताङ्गी माडहा पताङ्गी माङ्ग हा
ए हुक्सो मेफोखुसी ताङ्गे मेफोखुसी
ए मेहलिङ्ग साकसे खेहलिङ्ग साकसे
ए मुरोलुङ मेफोखुरो खेरोलुङ मेफोखुरो
ए मेहडलिङ साक्सीङ थाङ्गे
ए खेहलिङ्ग साक्सीङ थाङ्गे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए सर्वशक्तिमान ईश्वर भगवान्हरूले है
ए उज्यालो ज्योति दिने देवताहरूले
ए हात अन्जुली मिलाएर उठायो है

ए दुलो ढ्वाड टाल्यो है
ए मान्द्रे ढुङ्गाहरू उठायो है
ए तल दुलो थुनेर आयो है
ए तलको दुलो थुनेपछि ।

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको उदाहरणमा शून्य रहेको पृथ्वीलाई रमणीय तथा शोभनीय बनाउन सर्वशक्तिमान देवताले पृथ्वीको धरातल ठुलो ढ्वाड भएकोलाई पुर्न वा भरिभराउ गर्न मान्द्रे ढुङ्गाले टालेका हुन् भन्ने हाक्पारे भाका चित्रित छ । (मुरोलुङ) मान्द्रे ढुङ्गा मिथकको प्रयोग भएको छ । मान्द्रे ढुङ्गा मिथकको रूपमा प्रयोगको प्रयोजन पृथ्वीको ढ्वाडलाई पुर्नका निम्ति भएको मान्न सकिन्छ ।

नागदेवतालाई पानीको देवता मानी पूजाअर्चना गर्ने कार्य लिम्बू जातिमा परापूर्वकालदेखि हुँदै आएको पाइन्छ । नागदेवताको मिथकको प्रयोजन हाक्पारेमा पाइन्छ । पृथ्वीको स्वरूप प्रकट भए तापनि, पृथ्वीमा जलवायु थिएन (तागेरानिङवाभूमाङ) देवताले जलवायु उत्पन्न गर्न नागदेवतालाई अह्राएका छन् । यहाँ (केकुली माङ) नागदेवता मिथकको रूपमा प्रयोग भएको छ । नागदेवता मिथकको रूपमा प्रयोग जलवायुको उत्पत्ति गर्ने प्रयोजनका निम्ति भएको मानिन्छ । यसै हरफमा (चफत, तुगुम) पानीपोखरी जस्ता शब्द मिथकको प्रयोग छ । पानी, पोखरीजस्ता शब्द मिथकको रूपमा प्रयोग हुनुको प्रयोजन पृथ्वीको शोभा र जलचर, थलचर वा प्राकृतिक चक्रका निम्ति भएको मानिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए कुनु माङवारो केकुली माङले उखुलो
ए खेन्छे तुङगुन नेमेयो वरक नेमेयो
ए कुनु साडीन केकुली माडीन
ए हुक्सो केतेम्मे ताडे केतेमे
ए चुगे उखेम्मे ताडे उखेम्मे
ए अथा मलल्ला तनावा खाम लल्लो
ए तागेरा निङवाभू माङले
ए पेलि र पातु पाला र पातु

ए अयासो पाडभे थाडगेसा पाडभे
ए इक्सा केदेम फुड युडलो
ए खेन्छे हुक्सो युरेम्मे ताडे युरेम्मे
ए केरेक केनेबा हुक्सो लेतेम्मे
ए हेल्ले इक्सा तेम्सुरो
ए हेल्ले खाम्वेक तेम्सुरो
ए इक्सा तेम्सु साम्वेक तेम्सु
ए ओ रिल्लो साख्खा

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए त्यो तल पोखरीमा
ए कालो नागदेवतालाई
ए हात अन्जुलीले लगाऊ है
ए दायौँतिर तान, त्यसो गर्दा
ए माटो निस्कन्छ, गिलो माटो निस्कन्छ
ए देवताले भन्यो, अनुरोध गर्न्यो
ए उत्तरपट्टि ठाउँमा जाऊ
ए पृथ्वी समाउने फूल छ
ए त्यो हात अन्जुलीले ल्याऊ
ए सबै रहेको ठाउँमा हातले रोप
ए त्यो धर्ती समाउने दुबो फूल हो
ए धर्ती माटो समाउने छ
ए हो हो है ठीकै हो ।

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको अन्तरामा पृथ्वीमा जलवायुको उत्पत्तिले मात्र पृथ्वीको रचना पूर्ण हुँदैन भन्ने आशय प्रकट भएको छ । यसका लागि खाम्वेक, लुङ, फुड माटो, बालुवा, दुबो फूल जस्ता शब्द मिथकका रूपमा प्रयोग भएका छन् । पृथ्वीमा पानी भएपछि थलथल मात्र भयो

यही कार्य गर्न माटो, बालुवा, दुबो फूलको मिथकीय प्रयोजन हाक्पारे गीतमा भएको देखिन्छ । सर्वशक्तिमान देवताले पोरोक्मी याम्भामी नामक देवतालाई पृथ्वीलाई अड्याउन सुन्दर बनाउन अह्राए । यहाँ पोरोक्मी याम्भामी देवता मिथकको प्रयोजन भएको पाइन्छ ।

यसरी पृथ्वीको सृष्टिसम्बन्धी हाक्पारे गीतले लामो आख्यान भई लिम्बू जातिको जगत्लाई हेर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । (तागेरानिडवाभूमाड) सर्वशक्तिमान देवताले (काउसुकी माड र पोरोक्मी याम्भामी माड) लाई पृथ्वीको रचना गर्न लगाएको सन्दर्भ आएको छ । जलदेवता र मान्छे बनाउने देवता सृष्टि सृजनाका निम्ति मिथकीय प्रयोजन रहेको पाइन्छ । ईश्वरीय शक्तिको स्तुतिगान गर्ने मिथकीय प्रयोजन विशिष्ट आशय प्रस्तुत गर्ने हाक्पारेमा रहेको देखिन्छ ।

हाक्पारे गीतको उत्पत्ति, गायन शैली र प्रयोजनको विकासमा अनेक मिथक र आख्यानहरू रहेका छन् । नावा चइत अर्थात् सृष्टिको वर्णन मुन्धुमअनुसार जुन समयमा ब्रह्माण्ड थिएन, संसार थिएन, जहाँसुकै निराकार शून्य मात्र थियो, त्यसबेला मेन्नीमाड मेन्दामाड सेखादिड कुनोमाड आँखाले देख्न नसकिने, हातले समाउन पनि नभ्याइने सत्य, सत्य सेवा इछिडसाम, पाछिडसाम, सोच्ने, बोल्ने, सम्झने सबै शक्ति सामर्थ्यले सम्पन्न परात्मा तागेरानिडवाभूमाडको इच्छाले पोरोक्मी याम्भामी देवताहरूको सृष्टि भयो अनि सर्वोच्च देवताको आज्ञाअनुसार पोरोक्मी याम्भामी देवताले विश्वब्रह्माण्डको सृष्टि गरे । जल, वायु, पृथ्वी, आकाश, अग्नि यी पञ्चतत्त्वहरूको रचना गरिसकेपछि आकाशमण्डल, ग्रह, नक्षत्र, तारा, समय निर्धारण र जीव अस्तित्वका निम्ति जून, घामको सृष्टि भयो । पृथ्वीलोकमा वनजङ्गल, खोला, नाला, पहाडपर्वत, जल प्राणी, थल प्राणी सबै सृष्टि भयो । तर पनि संसारलाई संरक्षण गर्ने प्रकृति र जीवजगत्को रक्षा गर्ने र ईश्वरको अस्तित्वलाई ज्ञानले बुझ्न सक्ने मानव प्राणीको आवश्यक पयो र मानिसको सृष्टि देवताले गरे (चोडबाड, २०७४, पृ.२) ।

हाक्पारे लोकलयमा मुन्धुमी मिथकका साथै प्रागैतिहासको विषय प्रस्तुत भएको देखिन्छ । संसार निराकार, शून्य थियो, ब्रह्माण्ड थिएन, अन्धकारले संसार व्याप्त थियो, यस्तो अस्तित्वहीन संसारलाई सुन्दर र सुशोभित बनाउन सक्ने शक्ति तागेरानिवाभूमाड देवतासँग मात्र थियो र यो कुरूप र निष्प्राण संसारलाई जीवन्तता दिन तागेरानिवाभूमाडले ब्रह्माण्डका सारा जीवजन्तु, पशुपन्छी, मानिस तथा सम्पूर्ण प्रकृतिको नै सृष्टि गरेका हुन्

भन्ने कथन हाक्पारे भाकामा विषयवस्तुगत आख्यानको रूपमा आउने गर्दछ । हाक्पारे गीत आदिम पुर्खाहरूका चेतन र अचेतन आद्यविम्ब हुन् । यो लिम्बू जातिको जीवनको आधार भएकाले जीवनदर्शन बुझ्ने व्यापकताभित्र अत्यन्त महत्त्वपूर्ण र उपयोगी रहेको देखिन्छ । हाक्पारे भाका प्राचीन मौलिक दर्शन हो । यसमा भएका अलौकिक शक्तिसन्दर्भ अहिले बनेका मस्तिष्कका उद्वेग, संवेग र मानवीय संवेदना होइनन्, यो भौतिक जगत्को विज्ञान पनि हो । विज्ञानले पत्ता लगाएका ब्रह्माण्ड उत्पत्तिसम्बन्धी मान्यता मुन्धुममा आधारित हाक्पारे भाकामा गायनमार्फत प्रस्तुत भएको हुन्छ । अदृश्य शक्तिले जीवन र जगत्को रचना गरेको सन्दर्भ यो हाम्रा अग्रज पुर्खाहरूबाट आस्था र विश्वासका रूपमा पुस्तौँपुस्ता हस्तान्तरण भएको छ । यो अविश्वसनीय, अतिमानवीय लाग्ने विषय हाक्पारे भाकामा संस्कार, संस्कृतिका संवाहक भएका छन् र यो एउटा धार्मिक, पौराणिक मिथकका रूपमा प्रसिद्धसमेत भएको पाइन्छ ।

वैरागी काइलासँग भएको प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ताअनुसार (२०७५।१०।५) - सृष्टि उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक साधारण आख्यान हो, यो सबैलाई थाहा भएकै हो । यो हाक्पारे गाउँदा गाउने व्यक्तिमा भर पर्छ, कसैले सङ्क्षिप्त गाउँछ, कसैले पूरै गाउने गर्छन् । संसार थिएन, शून्य थियो, संसार यसरी भयो, सम्पूर्ण तत्त्वको सृजना यसरी भयो र अन्तमा मानिसको सृष्टि यसरी भयो भनेर हाक्पारे भाकामा कथा आउँछ ।

पृथ्वीका साथसाथै मानिसको उत्पत्ति र मानिससँगसँगै असल-खराब हरेक पक्षहरूको उत्पत्तिका विषयलाई लिएर कुनै अवसर र भेटघाटमा हाक्पारेमा गण्यमान्य व्यक्तिहरूबीच प्रश्नोत्तर प्रक्रिया चल्ने गर्दछ (याक्युम्बा, २०५८, पृ. १७) ।

अःवासो सदेनहाडवाले परमसुन्दरी नेत्तीहाडमालाई आफ्नो बनाउने प्रस्ताव राख्छ, सर्त पूरा गरे सदेनहाडवाको प्रस्ताव स्विकार्ने युवतीको मन्जुरी हुन्छ, अन्ततः सर्तहरू हाडवाले पूरा गर्न सक्दैन र हाडमाले प्रस्ताव अस्वीकार गरी पृथ्वीलोकमा आफ्नो शिर ढलेको भनी अलप हुन्छिन् । त्यसपछि ब्रह्माण्ड निष्प्राण हुन्छ, हावा बहन छोड्छ, पानी बग्न छोड्छ, ब्रह्माण्ड रोकिएको अनुभूत हुन्छ, ब्रह्माण्डमा विरह छाउँछ । यस्तो अवस्था आएपछि मान्छेहरूबीच ब्रह्माण्ड जोगाउने सल्लाह हुन्छ । हाक्पारे गाउँदै सृष्टिका सबै फूल जगाएपछि फेरि यस ब्रह्माण्डमा प्रेम फैलनेछ र सृष्टि अगाडि बढ्नेछ । यही विश्वासमा परम्परादेखि हाक्पारे अहिलेसम्म गाउँदै आएको पाइन्छ (लिम्बू, २०७६, पृ.५) ।

हाक्पारे साम्लोमा पृथ्वी, ब्रह्माण्ड, तारा, चन्द्र, सूर्यको उत्पत्ति कसरी भयो ? त्यति मात्र नभएर जलचर, थलचर, जीवजन्तुको उत्पत्ति कसरी भयो र सारा भौतिक वस्तुको उत्पत्ति र विकास कसरी भयो भन्ने विषयमा गाउने गरिन्छ ।

५.३ मानिसको सृष्टिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोजन

सर्वशक्तिमान देवता (तागेरा निडवाभूमाड) ले सर्वप्रथम माटोले मान्छे बनाउन पोरोक्मी यम्भामीलाई अह्वाउँछ र मान्छे त बन्छ तर साह्रै नसुहाउने, अत्यन्त पुङ्को कदको हुन्छ । माटोले बनेको मान्छे, खुट्टाको छेपारीमा बच्चा जन्माउने, खोर्सानीको बोटलाई भटारो हान्ने, उनीउँको बोटलाई बन्चरोले काट्ने, इलामे भारलाई भन्याड भुन्ड्याउने साह्रै अस्वाभाविक प्रकृतिको हुन्छ । यसको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए लाडमे सिगाड वाकेइप सिगाड
ए लाडभिप मेमु साकेकसा मेयने
ए मच्चिवुड वरधो केरेप्सा मेवये
ए कातेवा बुडइडग ततिरे केदड सा
ए इलामे बुडनाग सेन केमोडवान सा मेवये
ए खेन्नासे इतालुड सासी पयड्लुड
ए लालावायड सो सो वयड मेवये

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपालीमा भावार्थ

ए अब खुट्टाको बीचमा भित्र
ए खुट्टाको छेपारीमा बच्चा पाउने
ए खोर्सानीको बोटलाई भटारो हान्ने
ए उनीउँको बोटलाई बन्चरो लगाउने
ए इलामे विरुवाको भन्याड भुन्डाउने
ए मान्छे थियो
ए हो हो नि साँच्चै

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिको उदाहरणमा माटो (खाम्बेक) शब्दको मिथकीय प्रयोजन पोरोक्मी यम्भामीले मान्छे बनाउनका लागि गरेका छन् । त्यस्तै खुट्टाको छेपारीमा बच्चा जन्माउने, खोर्सानीको बोटलाई भटारो हान्ने, उनिउँको बोटलाई बन्चरोले काट्ने, इलामे भारलाई भ्याड भुन्ड्याउने जस्ता पदावलीको मिथकीय प्रयोजन माटोबाट निर्मित प्रथम मानव असामान्य स्वरूपको बनेको छ । पृथ्वीका लागि अशोभनीय भएकाले त्यसलाई मिल्काएर अर्को धर्ती सुहाउने प्रकृतिको मानिसको सृष्टि गर्नु यी शब्दको मिथकीय प्रयोजन रहेको छ ।

शर्वशक्तिमान देवताले प्रथम नसुहाउने मान्छे, पछि दोस्रो सुन र चाँदीको मान्छे बनाउन पोरोक्मी यम्भामीलाई लगाउँछन् । त्यो सुन र चाँदीको आकृतिले निर्मित मानवमा श्वासप्रश्वास लगाउँदा सास पस्दैँन अनि बोलाउँदा पनि बोल्दैँन । यहाँ सुन, चाँदी, पङ्ख जस्तो हातजस्ता मिथकको प्रयोग छ । माटोले बनेको मान्छे अस्वाभाविक स्वरूपको भएकाले सुन र चाँदीको मान्छे चाहिँ धर्ती सुहाउने हुन्छ भन्ने कथन हाक्पारेमा अभिव्यक्त छ । सुन, चाँदीको प्रयोजन दोस्रो पटक मान्छे बनाउनका लागि भएको छ । त्यो सुन, चाँदीले निर्मित मान्छेलाई श्वासप्रश्वास गर्न पङ्ख जस्ता हात शब्द मिथकीय प्रयोजन बनी आएको देखिन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए सेमिक्ला हेले पकमिक्ला हेले
 ए मुकुम लादेमे सेमी लादेमे
 ए सेमिक्ला मेलडसो खात्पुनामेन
 ए हुक्सो फुखेम्मे ताडे फुखेम्मे
 ए वाहिप्ना मेन्नु खात्पुनामेन
 ए हुक्सो सेरेमे ताडे सेरेमे
 ए हेने साम्याडवारे युप्पावोर
 ए मेन्छाड याप्पी चोक्सीगेल्ले
 ए पेली केम्बारेन पाला केम्बारेन
 ए खाप्पुना मेन्नु वाहिप्ना मेतले
 ए मेन्छाड केबोडमा याप्पी केबोडबा
 ए थिकतामा सारक केबोखे
 ए निदाम्सा केम्बोखेन
 ए थिकतामा सारक केबोखे

(परिशिष्ट (क) ६)

नेपाली भावार्थ

ए मालिङ्गो सुकेपछि
ए अब आगो लगाई पोल
ए मालिङ्गोको खरानी हातले उठाऊ
ए हातले खरानी र पानी मिसाऊ
ए तिमी सुन, चाँदीले
ए मान्छे बनाउँदा
ए बोलाउँदा पनि बोलेनौ
ए पानी र खरानीले मान्छे बनेको
ए एकदिन मान्छे मात्र भयो

(परिशिष्ट (क) ६)

माथिका उदाहरणमा तागेरानिडवाभूमाडको सल्लाह आग्रहमा पोरोक्मी, यम्भामी देवताले तेस्रो पटक मान्छे बनाउन खरानी र माटोको प्रयोग गरेको सन्दर्भ हाक्पारे गीतमा मिथक बनेर आएको छ । देउनिगाली, मालिङ्गो बाँसलाई पोलेर खरानी बनाई पानीसँग मूछेर तेस्रो निर्मित मानव अहिलेको मान्छे भएको मान्यता लिम्बू जातिमा गाइने हाक्पारे गीतमा आउने गर्दछ ।

यहाँ देउनिगाली, मालिङ्गो बाँसको गीतमा मिथकीय प्रयोजन त्यसलाई आगोमा सल्काएर खरानी बनाउनु रहेको छ । त्यो खरानी र पानीलाई मिश्रण गरेर मान्छे बनेको सन्दर्भ हाक्पारे गीतमा मिथक बनी लिम्बू जातिमा जनविश्वास भई रहेको छ । त्यस्तै चौँरीको पुच्छरको मिथकीय प्रयोजन खरानीपानीले निर्मित मानवलाई श्वास-प्रश्वास लगाइदिनु रहेको छ । चौँरीको पुच्छरले हम्कँदा मान्छेको श्वास र हंस पसी अहिलेको मान्छे बनेको हो भन्ने मान्यता मान्छेको सृष्टिविषयक हाक्पारेमा आउने गर्दछ ।

५.४ सिमेरिड माडगेना (शिर उठाउनु) सँग सम्बन्धित मिथकीय प्रयोजन

लिम्बू जातिमा शिर उठाउने संस्कार अनिवार्यतः वर्षमा कम्तीमा एक पटक गर्ने चलन रहेको पाइन्छ । यस्तो कार्यले कुल, वंश, परिवारको संरक्षण हुने, शारीरिक, मानसिक रूपमा सुखशान्ति प्राप्त हुने विश्वास सदियौँदेखि रहिआएको देखिन्छ । यसमा वंशको उत्पत्ति स्थल (माडगेना यक) देखि बसोबास गरेको हालको स्थानसम्मको स्तुति वर्णन गरिन्छ,

पुर्खाहरूले आदिम कालमा प्रकृति र जगत्बाट प्राप्त गरेका अनुभव, आस्थालाई कर्मकाण्ड मानी अहिले पनि शिर उठाउनुलाई जीवनरक्षाको उपाय मान्ने गरेको पाइन्छ । सेवा साम्बा, फेदाङमा, तुम्याहाङहरूले शिर उठाउने कार्य गर्दा पोरोकमी यम्भामीले तागेरानिवाभूमाङको सल्लाहमा बनाएको मान्छेको शिर ढलेको र देवताद्वारा शिर उठाएको मुन्धुम मिथकको चर्चा गर्दै परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई आशीर्वाद दिने गर्दछन् ।

सुनचाँदीले मान्छे बनाउँदा, नबोलपछि, हंस नपसेपछि, खरानीपानीको प्रयोगले मात्र मान्छे बन्दछ । यसरी खरानी र पानीको मिथकीय प्रयोजन मान्छेको स्वरूप निर्माण गर्नका लागि भएको हो । शिर उठाउँदा गाइने हाक्पारेमा श्राप परेको एकदिने मान्छेको सुस्वास्थ्य र शान्तिको कामना गर्दै गीत गाउने गरिन्छ । सुनचाँदीले बनाउँदा नबोलेको मान्छे खरानी र पानीले बनाउँदा बोलेकाले एकदिने मात्र भएको आख्यान हाक्पारे गीतमा आउने गर्दछ । यस्तो शिर ढलेको मान्छेलाई शिर उठाउन सेवा साम्बाहरूले आशीर्वाद हाक्पारे गीतमार्फत दिने गर्दछन् । यस उदाहरणमा विभिन्न मिथकीय प्रयोजन तल यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

ए चौतारी वरको
ए याङदेम्बा थरको
ए पाँचथरै फुङफुङ
ए माङगेना लुङथुङ
ए हौलाइमा ल्याके
ए उतररै उपर
ए माङगेना तमाखे
ए जूनघामजस्तै
ए ज्योति दिनु है
ए जङ्गली देउताले
ए रक्षामा गरून् है

(परिशिष्ट (क) १)

माथिको उदाहरणमा जङ्गली देवता मिथकीय प्रयोग गीतमा भएको छ । जङ्गली देवताको मिथकीय प्रयोजन शिर ढलेको मान्छेलाई रक्षा गरून् भन्ने अर्थमा रहेको पाइन्छ ।

हाक्पारेमा तमाखे भन्ने ठाउँ मिथकका रूपमा प्रयोग भएको छ । तमाखे शब्द मिथकको प्रयोजन हुनुमा यस नेम्वाङ (याङदेम्बा) थरको पुख्रौली ठाउँ पाँचथर रानीटार र उद्गम स्थल वा सिद्धिस्थल बुझाउन आएको हो भन्न सकिन्छ । लिम्बू जातिले (माङगेना) शिर उठाउँदा (माङगेना यक) उद्गमस्थलदेखि हाल बसोबास रहेको स्थानसम्मका ठाउँको स्तुतिगान गरिन्छ ।

युमामाङ थेवामाङले (देवता) मानवजीवन अजर, अमर होस् भनी सुन, चाँदी, मणि, रत्न, जुहारत यी पञ्चतत्त्वले बनाउँदा बन्न सकेन, माटो, खरानी, शीत, जल, अग्नि, वायु, आकाश यी पञ्चतत्त्व पदार्थले बनिँदा ती देवताको मनमा मानिसप्रति घृणा उत्पन्न भएर छि..... थु भनेर थुक्दा श्रापित भएर पाप लागेपछि त्यो निर्मित मानव विचेत अवस्थामा पुग्यो । यस्ता हालतमा मान्छेलाई बचाउन युमामाङ थेवामाङदेवले चिन्तनमनन गरी उपायको खोजी गरी श्राप बगाउने विधि अपनाए । त्यो प्रथम निर्मित मानवलाई सुन, चाँदीको स्वरूप नभएर पनि जसले मात्र उनीहरू पवित्र हुन सकून् भनेर सुनपानी खुवाएर पृथ्वीस्वरूप थाल, आकाशस्वरूप कलश, समुन्द्रस्वरूप कलशमा पानी, सूर्यचन्द्रको प्रतीक दियो बालेर मुन्धुम वाचन गर्दै शिर उठाइदिएका थिए (चोडवाङ, २०७४, पृ. ३) ।

५.५ नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारेको प्रयोजन

नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारे साम्लो लिम्बू जातिको संस्कारमा आधारित छ । सदियौँदेखि पुर्खाहरूले घर बनाइसकेपश्चात् मङ्गल देवताको पूजाआराधना गरी नयाँ घरमा बसिआएको आख्यान हाक्पारेमा गाइने गरेको देखिन्छ । नयाँ घरमा प्रवेश गर्नुअघि मङ्गल देवताको पूजा गरेमा परिवारमा सुखशान्ति प्राप्त हुने, अनिष्ट टाढिएर जाने विश्वास रहिआएको पाइन्छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए चेली हाङमान मुदात्लुङ्ग लाक्फा नेसेओ
ए खासिक मेल्लवे खसाङ्ग मेल्लवे
ए नोनिङवा येवे थाङओ चेली
ए यङघजमा ये तादिक थक मुरुङ्ग
ए अम्बामा माङ्ग मिङसो मेन्ने
ए सेवा चोग्ने लोकफा सिङघिम हिम्मो ।

(परिशिष्ट (क) ५)

नेपालीमा भावार्थ

ए धर्ती माथि नरिसाउनु है
ए मन नदुखाउनु है
ए राम्रो मनले उभिआउनु
ए चेलीज्यू भोलि घरको खम्बा
ए जिउसरी भई आउनु है
ए घरको खम्बामा वासुकीदेवी
ए म सेवा प्रार्थना गर्नेछु ।

(परिशिष्ट (क) ५)

माथिको उदाहरणमा नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन वासुकीदेवीको स्तुतिगानका लागि केन्द्रित छ । आदिमानव चेली र माइतीले नयाँ घर बनाउँदा घरको खम्बाले किचेर चेलीको मृत्यु भएको मिथक लिम्बू जातिको हाक्पारे गीतमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । घरकी देवी वासुकी देवतालाई पूजाअर्चना गर्दा कुनै अनिष्ट घटना नघट्ने जनविश्वास रहिआएको छ । घरमा प्रवेश गर्दा अनिवार्य पूजा गर्ने परम्परा आदिसमयदेखि भइआएको छ । वासुकीदेवी (अक्वामा) को मिथकीय प्रयोजन घरपरिवारको रक्षाका साथै शुभमङ्गलका लागि जनविश्वासका रूपमा वासुकी देवताको शक्तिको प्रशंसा गरिएको छ । नयाँ घरमा रहँदाबस्दा घरपरिवारजनलाई सु शान्ति, शुभमङ्गल सधैं भइरहोस् भनी आशीर्वाद दिने कार्य हाक्पारे गीतद्वारा उपस्थित भद्र भलादमीहरूले दिन्छन् । जून र घामलाई साक्षी राखी बाचाबन्धन गर्ने कार्य गीतमा हुन्छ । जून र घामको मिथकीय प्रयोजन परिवारजन सधैं जूनजस्तो चम्किलो, अटल र घामजस्तो तेजिलो, उज्ज्वल हुनु भन्ने अर्थमा अभिव्यञ्जित भएको पाइन्छ ।

किराँत याक्थुङ (लिम्बू) जातिमा घर बनाउँदा घटेका घटनाहरू मुन्धुममा पाइन्छ । आदिम कालमा फुडजिरी फुडदेनहाडले घर बनाउँदा मूल थाममा माउ लागेर घर बस्नै नहुने भयो अनि उनले पूजा गर्नु र केलाड च्याब्रड नाच्न लगाउनु र परमात्मा तागेरानिवाभूमाडसँग सेवाभक्ति गर्दा अक्वामा माडको मुन्धुम वाचन गरी आशीर्वाद माग्नु भनी यी कुराहरू सपनामा पाए । फेदाडमा (धामीभाँक्री) बोलाई अक्वामा माडको सेवापूजा गर्न लगाए । यसरी अक्वामा माडको पूजा गरी नयाँ घर बनाउँदामा माउ लाग्न छोड्यो ।

त्यही समयदेखि नयाँ घर बनिएपछि घर प्रवेश गर्दा आजतक पनि त्यो विधि अपनाउने संस्कार यदाकदा जीवन्त छ । त्यति मात्र नभएर सावायेत्हाडको वंश सन्तानले आफ्नो सभ्यताकालदेखि अक्वामा पूजा गर्ने च्याबुड नचाएर नयाँ घरमा प्रवेश गर्ने र त्यही बेला फेदाडमा तुम्याडहरू बसेर हाक्पारे गाउने चलन चलाएका थिए (चोडबाड, २०७४, पृ.९६) ।

सेअक्लुड अक्वानामा मूल खाँवाको देवी मानिन्छ । यिनी घरका संरक्षक देवता हुन् । गाउँघरमा बाढीपहिरो, भुइँचालो, वज्र रोकन यी देवीको स्तुति गरिन्छ (माबुहाड, २०६९, पृ.११०) ।

५.६ विवाह कार्यमा गाइने हाक्पारेको मिथकीय प्रयोजन

लिम्बू जातिको विवाह संस्कारमा प्रचलित हाक्पारे भाकामा विवाहसम्बन्धी अनेक मिथक रहिआएका छन् । प्रकृतिपूजक लिम्बू जातिका आदिम पुर्खाहरू प्रकृतिको साहचर्य, सङ्घर्ष र अलौकिक ईश्वरीय तत्त्वप्रतिको आस्थामा जीवनपद्धति व्यतीत गर्थे । जीवनका अनेक पक्षहरूमध्ये विवाह पनि महत्त्वपूर्ण कर्म हो । सर्वप्रथम आदिम पुरुष र आदिम स्त्रीबीच कसरी विवाह गर्ने प्रथाको प्रचलन भयो भन्ने विषयमा मुन्धुममा रोचक प्रसङ्ग मिथकीय रूपमा आएको देखिन्छ ।

किराँत (याक्थुड) लिम्बू जातिमा विवाह गर्ने नियम महात्मा येहाडले बसाएका हुन् । पहिले छोरीचेली र कुटुम्बको छोरा एकआपसमा मायाप्रेम गर्थे । उनीहरूको गाढा पिरती बसिसकेपछि केटाका साथ लागेर केटी केटाको घर जाने गर्थी । त्यसबेला केटीले घरको खोपीमा राखिएको चोयाले बुनेको डालीमा चार वटा सिन्का राखेर जान्थी । छोरी जब घरमा नभएपछि घरको अभिभावकले त्यो डालो हेर्थे । त्यो डालोमा चारवटा सिन्का छ भने छोरी कुटुम्बको छोरासँग गइछ भनेर बुझ्नुपर्थ्यो । समयको अन्तरालमा अघिल्लो वैवाहिक नियम खस्कँदै गयो । त्यसपछि कुटुम्बकी छोरी पहिल्याएर मागी विवाह गर्ने चलन बस्यो । बेहुलाले विधिपूर्वक बेहुली भित्र्याएपछि मुन्धुमी विधिले लगन गरिन्छ । जब लगन सकिन्छ त्यहाँका भद्रभलादमी, तुम्याडहाडहरूले बेहुलाबेहुली दम्पतीलाई हाक्पारे गाएर मुन्धुमी विधिबाट उनीहरूको यौवनको फूल जोगाउने गीत गाइदिन्छन् अनि हाक्पारे गीतकै लयमा

नवदम्पतीलाई आशीर्वाद दिने गर्दछन् (चोडवाड, २०७४, पृ. ५४) । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए तेन्दाम केजोख मेखिम केजोख ।
ए थक्पु कुभूमेवये कुभूम मेवये ।
ए तेन्धाम मेखिम केखोप्पा
ए मेन्धाम ल आवावामु
ए सोदुगेल लेप्पुहाड आवुरा कुसा
ए पाचाइ तेन्दुड हाडवेना
ए पेलि पारेरो पाला पारेरो
ए पाचइ तेन्धुम हाडवये
ए लोकफा केहोपा सिडहिम केहोपा
ए लोकफा मेन्नेए सिडखिम मेन्ने
ए तेन्धाम केचोक्पे मेखिम केचोक्पे ।

(परिशिष्ट (क) ८)

नेपालीमा भावार्थ

ए चराचुरुङ्गीको बिहे गरेको
ए सबैभन्दा पहिले थियो रे ।
ए जोडी नबाँधिएको ओ ।
ए मान्छे मात्रै थियो रे ।
ए पाजाइ आदिम मान्छे थियो ।
ए पाजाइले बिहे गर्छु भनेर
ए घरबिनाकाले कसरी फकाउँछौ ।
ए तिम्रो घर नै छैन भोटेनीले भन्दै छे ।
ए अन्धाधुन्ध छक्क पचाइ भयो ।
ए माथि पाचइ देउताकहाँ गयो ।
ए मैले केटी पाइन भनी भन्यो

(परिशिष्ट (क) ८)

माथिको उदाहरणमा आदिमानव पाचइको विवाहसम्बन्धी मिथक हाक्पारे गीतमा आएको छ । सबैभन्दा पहिले चराको बिहे हुन्छ, तर पाचइको विवाह हुन सक्दैन । पाचइ याख्वानी, राईनी भोटेनीकोमा विवाहको प्रस्ताव राख्दछन् । घर नै नभएकाले पाचइको विवाह ती स्त्रीहरूले अस्वीकार गर्दछन् । मेरो विवाह किन हुन सकेन भनी तागेरानिडवाभू माइकोमा सोध्न पाचइ जान्छ । घर बनाउन देवताले सल्लाह दिन्छ अनि मात्र पाचइको विवाह हुने सर्वशक्तिमान देवताले भन्दछन् । विवाह कार्यमा गाइने हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग आदिम विवाह संस्कारको प्रारम्भ यसरी भएको थियो भन्ने मिथकीय प्रयोजनमा आएको देखिन्छ । पाचइले विवाहका लागि गरेको सङ्घर्ष र विवाह प्रथाको जानकारी दिन पाचइ (आदिमानव) मिथकीय प्रयोजनका रूपमा हाक्पारे भाकामा स्थापन भएको पाइन्छ ।

५.७ फूल जगाउने गीतको मिथकीय प्रयोजन

मानिस फूलको प्रतीक हो । फूललाई मानिसको यौवनसँग तुलना हाक्पारे गीतमा गरिन्छ । धार्मिक अनुष्ठान (तडसिङ) र शिर उठाउँदा फूललाई जगाउने कार्य गरिन्छ । फूल सधैं हरियो भर्भर हुनुपर्छ । यो ओइलाएमा अशुभ मानिन्छ । यदि कुनै व्यक्तिको नाममा राखेको थाल कलशको फूल ओइलाएमा सेवा, सम्बाहरूले पुनः मुन्धुम गाएर फूल जगाउने कार्य हाक्पारे गीतमा गर्ने गरिन्छ । यहाँ खेयुन्छो देवीको मिथकीय प्रयोजन आएको छ । यससम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए पासाइ फुडलोमा साई फुडलो ।
 ए नेत्ति मु लिडे फुडवा मु लिडे ।
 ए इक्साआइ खेम्दु खाम्बेः क्काइ खेम्दु ।
 ए चिल्लिआइ थाःन्दु नाराआइ थाःन्दु ।
 ए - मा - ए

(परिशिष्ट (क) ७)

नेपालीमा भावार्थ

ए....जीवनले जगमग फूलहरू उम्रिए ।
 ए.... धरतीको सौन्दर्य बढ्यो ।
 ए.... सुन्दर अनि राम्रो देखियो ।

ए.... पर खेयुन्छो युन्छोदा देवी त

ए.... फूलबारीमा प्रकट भइन्

(परिशिष्ट (क) ७)

माथिका उदाहरणमा लिम्बू जातिमा फूल र मानवचोला एकअर्काको परिपूरक रहेको सन्दर्भ आएको छ । पर खेयुन्छो देवी हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोजन फूलको उत्पत्ति गर्नमा भएको मानिन्छ । संसारमा फूलको कमीलाई पूर्ति गर्न पर खेयुन्छो देवीको पृथ्वीमा आगमन भएको सन्दर्भ हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन हो ।

५.८ उकाली खुइखुइ हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन

मिथकका पात्र चाहे ढुङ्गा, पर्वत, पृथ्वी, सूर्य, चन्द्र आदि भौतिक पदार्थ हुन्, चाहे वृक्ष, लता आदि वनस्पति पदार्थ हुन्, ती सब प्रायः चैतन्ययुक्त मात्र नभई देवत्वमा उक्लेर दिव्य वा अर्धदिव्य भई प्रस्तुत हुन्छन् (गौतम, २०५८, पृ.१३०) । यस गीतमा विभिन्न स्थान जनाउने मिथकको प्रयोजन भएको छ । लिम्बू जातिमा गीतको परम्परा प्राचीन समयदेखि चलेको हो भन्ने तथ्य सो जातिको सांस्कृतिक परम्परा, धार्मिक भावनाले स्पष्ट पार्दछ । हाक्पारे गीत किन विरहलाग्दो ? यसमा लिम्बू जातिको जीवन र जगत्लाई हेर्ने दृष्टिकोणसँग सम्बन्धित भएकाले नैराश्यको भाव पाइन्छ । मान्छेको सृष्टि भइसकेपछि सृष्टिको कर्म सम्पन्न भयो तर एउटा चिजमा सृष्टिकर्तालाई चित बुझेन । मान्छे मरणशील भयो, देउताको सारा प्रयत्न निष्फल भयो । सृष्टिको दुःखान्त अवस्थादेखि ईश्वर पनि विरक्त भएका थिए र हाक्पारे गीत लिम्बूहरूको जीवनदर्शनसँग सम्बन्धित हुनाले सारा खुसीमा गाइरहेका गीतमा विरह अनि व्यथाको चोट रहेको पाइन्छ । यो गीतमा कमल खोला, सताक्षीधाम, मैनाचुली स्थानविशेषको मिथकीय प्रयोजन रहेको छ । यस गीतसम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए हिमालै चुली

ए लुङमा ठुली

ए लाइदेऊ न माया

ए बाँचुन्जेली

ए कमलै खोला

ए फनक्कै घुमेको

ए मायाजाल जता छ
ए जाल मैले बुनेको
ए सताक्षी माथि
ए मैनामा चुली
ए भेटघाट भयो
ए के गरूँ लुडवामा ठुली

(परिशिष्ट (क) ३)

माथिको अन्तरामा उकाली खुइखुइ मनोरञ्जनमा गाइने हाक्पारे गीत प्रस्तुत छ । कुनै पर्व, उत्सव वा अवसरमा भेटघाट हुँदा मनका बह पोख्न गीत गाइन्छ । यस्ता गीतमा विभिन्न धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थानको मिथकीय प्रयोजन विशिष्ट रूपमा भएको पाइन्छ । जस्तै : गीतमा प्रयुक्त कमल खोला, मैनाचुली पवित्र धार्मिक स्थल भएकाले परिवेशगत रूपमा यसको मिथकीय प्रयोजन आस्थाको केन्द्रक बन्नु रहेको छ । सताक्षीधामदेखि उत्तरमा पर्ने मैनाचुली चर्चित धार्मिक स्थल हो । गीतमा ठुलीलाई माया लाइदेउ, जुनीभरिलाई भनी बुझाउनका लागि मैनाचुली, सताक्षीधाम स्थानको प्रयोजन भएको छ ।

५.९ गाई चन्यो चरन हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजन

धार्मिक अनुष्ठानमा गाइने हाक्पारे मुन्धुमका विषयमा प्रस्तुत हुने हुन्छ भने मनोरञ्जनका निम्ति गाइने हाक्पारे गीतमा ख्यालठट्टा, प्रेमका विषय आउने गर्दछन् । जुनसुकै अवसरमा र घटनामा गाए पनि गीतमा विरहको भाव बढी आउने गरेको पाइन्छ । यस गीतसम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ए गाई चन्यो चरन
ए जन्मेर आयौ
ए काखोला मोरङ
ए धोबी खोला धुन्छ
ए सम्भरेर ल्याउँदा
ए पापी मन रुन्छ

ए गाई चय्यो चरन

ए मर्ने बेला आ

(परिशिष्ट (क) ४)

प्रस्तुत अन्तरामा जीवन भोगाइका सुखदुःख, हर्षविस्मात नै सामूहिक चिन्तन भई मिथक बन्न पुगेको छ । गीतमा काखोला मोरङ स्थानगत परिवेशको मिथकीय प्रयोजन गायकको जन्म मोरङको काखोला चिनाउनु भएको छ । अब मरण चाहिँ कहाँ हुने भन्ने विरक्तको भाव दर्साउन आएको देखिन्छ । मान्छेको जन्म कुनै एक ठाउँमा हुन्छ, मृत्यु कहाँ हुन्छ कुनै निश्चित छैन भन्ने भाव व्यक्त गर्न वैयक्तिक चिन्तन मिथकीय प्रयोजनका रूपमा अभिव्यक्त भएको छ ।

५.१० निष्कर्ष

धार्मिक आस्थाको प्रतीक हाक्पारे गीत लिम्बू जातिको महत्त्वपूर्ण लोकभाका हो । हाक्पारे गीतले धार्मिक धर्मकाण्ड सम्पन्न गर्ने भएकाले विभिन्न वस्तुको प्रयोग कुनै विशिष्ट प्रयोजनका लागि हुने गरेका छन् ।

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीत गायनको मौलिक रूप लिम्बू मातृभाषामा भए तापनि अहिले आंशिक रूपमा लिम्बू, गैरलिम्बूहरूले नेपाली भाषामा पनि गाउने गरेको पाइन्छ । अघिल्लो पुस्ताले जनसम्पर्क, कामकाजको भाषासमेत लिम्बू मातृभाषालाई आत्मसात् गरेका कारण हाक्पारे भाका नेपाली भाषामा भन्दा लिम्बू मातृभाषामा बढी गाउने गरेको देखिन्छ । शिक्षा विकासको प्रभावले लिम्बूजातिले मातृभाषामा गाउने हाक्पारे गीत क्रमशः पछिल्लो समयमा नेपाली भाषामा गाउने गरेको पनि पाइन्छ । यसरी हाक्पारे गीत मातृभाषाबाट नेपाली र अन्य भाषामा विस्तारित र प्रयोग हुनु आफैमा यसको महत्त्व र लोकप्रियताको वर्चस्व बढेको सिद्ध हुन्छ । श्रुतिपरम्परामा हाक्पारे प्राचीन रूपमा सामूहिक चिन्तनमा आधारित थियो । अहिले हाक्पारे भाकामा गैरमातृभाषाको प्रयोगले गर्दा वैयक्तिक चिन्तनको व्यापकतासमेत प्रस्तुत भएको देखिन्छ । मुन्धुमका विषय प्रस्तुत हुने हाक्पारे काल्पनिक नभएर सामूहिक चिन्तनका प्रतिविम्बन हुन यो संस्कार, कर्मकाण्डमा गाउँदा प्रस्तुत हुने गर्दछ । मनोरञ्जनमा गाइने हाक्पारेमा वैयक्तिक चिन्तनको व्यापकता हुने भएकाले मुन्धुमका विषयभन्दा अन्य सुखदुःख, मायाप्रेमका सन्दर्भ प्रस्तुत हुने गर्दछन् ।

छैटौँ परिच्छेद सारांश तथा निष्कर्ष

६.१ सारांश

यस शोधप्रबन्धको पहिलो परिच्छेदमा 'शोधपरिचय' प्रस्तुत गरिएको छ । यो परिच्छेदमा क्रमशः विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधका उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र उपयोगिता, शोधको सीमाङ्कन, शोधविधि तथा शोधप्रबन्धको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । शोधको शीर्षकलाई विषयपरिचयमा परिभाषित गरी पूर्वकार्यको विश्लेषणका आधारमा शोधसमस्याको निर्धारण गरिएको छ । यिनै शोधसमस्याका आधारमा लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतलाई मिथकीय प्रयोग र मिथकीय प्रयोजनका आधारमा विश्लेषण गर्ने उद्देश्य रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यहाँ शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि मूलभूत रूपमा सम्बद्ध क्षेत्र र सम्बद्ध विषय निकट भएर यस अध्ययनपूर्व भएका अध्ययनलाई पूर्वकार्यको रूपमा समीक्षा गरिएको छ । यस शोधकार्यको शीर्षकसम्बन्धी ती अध्ययनहरू हाक्पारे गीतको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन तथा गीतको मिथकीय विश्लेषण गर्न सहयोगी भए तापनि लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक विश्लेषणमा केन्द्रित नरहेको र सो प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथकको अध्ययन हुन बाँकी रहेको प्रस्ट पाउँदै यही अनुसन्धान पूरा गर्न यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

शोधप्रबन्धको दोस्रो परिच्छेदमा 'मिथकको परिचय' प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ हाक्पारे गीतको सैद्धान्तिक अवधारणाको आधारमा मिथकको सैद्धान्तिक मान्यता प्रस्तुत गरिएको छ । मिथकको व्युत्पत्तिगत अर्थ, मिथकको परिभाषा, मिथकको उत्पत्ति, मिथकको वर्गीकरण तथा मिथकको सैद्धान्तिक मान्यता उल्लेख गरिएको छ । मिथक आदिम मानवका अनुभव र अनुभूतिको असत्य र असाधारण घटनाहरूको आख्यान हुन् । पाश्चात्य तथा पूर्वीय विद्वान्हरूले मिथकको उत्पत्तिको मिथकीय वायुमण्डलीय, भौतिकवादी सिद्धान्त, कर्मकाण्डीय सिद्धान्त, ऐतिहासिक सिद्धान्त, नैतिक सिद्धान्त, रहस्यवादी सिद्धान्तका आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् । मिथकको क्षेत्र व्यापक छ । त्यसैले यसको सङ्ख्या निर्धारण गर्नु जटिल छ । प्रकृतिसम्बन्धी, विश्व उत्पत्तिसम्बन्धी, प्राकृतिक तत्त्वसम्बन्धी, देवतासम्बन्धी, मानव उत्पत्तिसम्बन्धी, रूपान्तरणसम्बन्धी, नायकसम्बन्धी, आविष्कारसम्बन्धी, स्वर्ग र

नर्कसम्बन्धी, दानवसम्बन्धी, ऐतिहासिक घटनासम्बन्धी जस्ता आधारमा मिथकको वर्गीकरण गरिएको छ । हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त मिथकको प्रधानता रहेको पाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको तेस्रो परिच्छेदमा हाक्पारे गीतको सैद्धान्तिक मान्यता प्रस्तुत गरिएको छ । हाक्पारे गीतको प्रारम्भ कसरी भयो भन्ने विभिन्न विद्वान्हरूको धारणा प्रस्तुत छ । यहाँ लोकगीतको वर्गीकरणका लागि, क्षेत्र, जात, उमेर, लिङ्ग, सहभागिता, विषय, आकारका आधार निर्माण गरिएको छ । हाक्पारे गीत लोकले सृजना गरेको आदिम भाका हो । यसको महत्त्व र उपयोगिता लिम्बू जातिमा अनेक कर्मकाण्डमा हुने विचार विभिन्न विद्वान्हरूले प्रस्तुत गरेका छन् । हाक्पारे गीत विवाहमा नवदम्पतीलाई आशीर्वाद दिन, गर्भको बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो होस् भनी कामना गर्न, नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा, शिर उठाउनी गर्दा तथा अन्य अवसरमा गाउने गरिएको छ । हाक्पारे गीतले जीवनदर्शन सम्प्रेषण गर्ने भएकाले यसले ख्यालठट्टादेखि गहन विषयलाई समेत उठान गरेको छ । मनोरञ्जनका लागि कुनै अवसरमा भेटघाट हुँदा गाइने हाक्पारे होस् वा कर्मकाण्ड गर्न गाइने हाक्पारे होस्, तिनमा विरहको भाव अभिव्यक्त भएको हुन्छ । त्यसैले हाक्पारे गीत भन्नु नै कल्पना र भावनाको प्रधानताले व्याप्त भाका हो । हाक्पारेमा अलौकिक शक्तिको स्तुतिगान गर्ने गरिन्छ । धार्मिक अनुष्ठानका लागि नै हाक्पारे गायनको प्रारम्भ भएको मानिएको छ । हाक्पारे गीत युवायुवतीभन्दा मुन्धुम जान्ने वृद्धहरूले गाउने गरेका छन् । यसले धार्मिक तथा सांस्कृतिक विषयको उजागर गरेको छ । यो आकारका आधारमा मनोरञ्जन प्रदान हाक्पारे लघुतम आकारको हुने र सृष्टिवर्णन र धार्मिक अनुष्ठान तडसिङ गर्दा लघु आकारको हुने गरेको छ ।

प्रस्तुत अनुच्छेदको चौथो परिच्छेदमा हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोगका सन्दर्भहरू प्रस्तुत गरिएको छ । हाक्पारे गीतमार्फत मुन्धुमका विषय सम्प्रेषण हुने हुँदा धार्मिक तथा सांस्कृतिक मिथकको प्रयोग भएको छ । प्रत्येक अवसर र सन्दर्भमा गाइने हाक्पारेको प्रस्तुति मिथकीय प्रयोग विशिष्ट अर्थ प्रदान गर्नका लागि गरिएको छ । यहाँ सृष्टिसम्बन्धी मिथकीय प्रयोगमा (तागेरानिङ्वाभूमाङ्ग) सर्वशक्तिमान देवता, दुबो, ढुङ्गा, नागदेवता जस्ता मिथकीय शब्द रहेको छ । सृष्टिको प्रथम समयमा शून्य, अन्धकार मात्र थियो, यस्तो कुरूप र निष्प्राण पृथ्वीलाई शोभनीय बनाउन सर्वशक्तिमान देवताको भूमिका रहेको मिथक हाक्पारे गीतमा आएको छ । सर्वशक्तिमान देवताले पृथ्वीको उत्पत्ति गराएपछि पृथ्वी सुहाएन र थलचर र

जलचर प्राणीको सृष्टि गरे, त्यसका लागि मनुष्य सृष्टिको मिथक पनि हाक्पारे गीतमा गाउने गरेको छ । मान्छेको सृष्टि गर्न सुन, चाँदी, खरानी, पानीको मिथकीय प्रयोग गीतमा प्रस्तुत भएको छ । सर्वप्रथम निर्मित मानव सुनचाँदीले बनाउँदा नबनेको र खरानीपानीले मात्र बनेको कथन मिथकका रूपमा हाक्पारेमा आएको छ ।

हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग त्यस्ता शब्द र शब्दावलीका छन् जसले जीवन र जगत्लाई बुझ्ने क्षितिज फराकिलो पारेको छ । हाक्पारेमा आएका सन्दर्भ रहस्यमय र अतिरञ्जित जस्ता छन् तर ती पुर्खाहरूका भोगाइका प्रतिविम्बन भएकाले आस्थाको केन्द्र मानिएको छ । जन्मपछिका शिर उठाउँदा, विवाह कार्यमा, नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा, त्यस्तै मनोरञ्जनका लागि गाइने उकाली खुइ खुइ, गाई चय्यो चरच जस्ता गीतमा विभिन्न देवता, व्यक्तिवाचक नाम र स्थानवाचक धार्मिक स्थलको मिथकीय प्रयोग भएको छ । यसले गीतलाई उद्देश्यपूर्ण र मार्मिक विचार प्रस्तुत गरेको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको पाँचौँ परिच्छेदमा हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोजनको विवेचना गरिएको छ । लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथकीय प्रयोग के प्रयोजनका लागि भएको छ भन्ने विश्लेषण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । अन्धकार र चारैतिर व्याप्त शून्यतालाई अस्तित्वशाली वातावरण सिर्जना गर्न (तागेरानिडवाभूमाङ) सर्वशक्तिमान देवताको मिथकीय प्रयोजन रहेको छ । पृथ्वीलाई सुन्दर हराभरा बनाउन ढुङ्गा, दुबो, जलदेवताको मिथकीय प्रयोजन हाक्पारेमा प्रस्तुत छ । मान्छेको सृष्टिको मिथक हाक्पारे गीतमा रोचक ढङ्गले अभिव्यक्त भएको छ । सबभन्दा पहिले सुनचाँदीले मान्छे बनाउँदा मान्छे बनेन र बाँसको खरानी र पानीले मान्छे बनाउँदा मान्छे बन्यो भन्ने कथन मिथकका रूपमा हाक्पारेमा आउने गर्दछ । पोरोक्मी याम्भामी देवताले मान्छे बनाउन गरेको प्रयत्न गीतमा मिथक रहेको छ । यहाँ सुन-चाँदी, खरानी, पानी, पोरोक्मी याम्भामीको मिथकीय प्रयोजन अहिलेको मरणशील मान्छे बनाउनका लागि आएको छ ।

हाक्पारे गीतमा मिथकको प्रयोग विशिष्ट अर्थ प्रदान गर्न रहेको छ । धार्मिक र सांस्कृतिक मिथकका रूपमा प्रयोग भएका सन्दर्भ रोचक र रहस्यमय रहेका छन् । यहाँ व्यक्तिवाचक नाम पाचइ आएको छ, विवाहको चलन कसरी भयो भन्ने अर्थ प्रदान गर्न पाचइ नामको मिथकीय प्रयोग रहेको छ । शिर उठाउँदा (माङगेता यक) मूल स्थानको तमाखे भन्ने ठाउँको मिथकीय प्रयोग त्यस जातिको थरको उद्गमस्थान बुझाउन आएको

हो । मनोरञ्जनका निम्ति गाइने हाक्पारे गीतमा विभिन्न पवित्र धार्मिक स्थलको नाम व्यक्त भएको छ । यसले उठान गरेको सन्दर्भलाई जोड दिन वा आस्थाको प्रतीक मान्न यस्ता स्थानसूचक शब्द मिथकीय प्रयोजनका रूपमा ल्याइएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको छैटौँ परिच्छेदमा सारांश तथा निष्कर्षमा सबै परिच्छेदको परिच्छेदगत सारांश र निष्कर्ष दिइएको छ । यस क्रममा सारांश उपशीर्षकमा यस शोधप्रबन्धमा रहेका सबै परिच्छेदको सार अनुच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ । निष्कर्ष उपशीर्षकका शोधप्रबन्धका सबै परिच्छेदका परिच्छेदगत निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी छ परिच्छेदमा शोधप्रबन्ध तयार भएको छ ।

६.२ निष्कर्ष

‘लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा समस्याकथनमा उल्लिखित तीनवटा शोधप्रश्नहरूका उत्तरहरू नै दोस्रो परिच्छेददेखि पाँचौँ परिच्छेदसम्म विश्लेषण गरिएको छ । शोधप्रबन्धमा परिच्छेदगत रूपमा गरिएको विश्लेषणबाट प्राप्त निचोडलाई तल निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. मिथकको उत्पत्ति प्रकृतिको परिकल्पनाबाट भएको देखिन्छ । आदिमकालमा मानिस प्रकृतिबाट अलग थिएन । मानिस पूर्ण रूपमा प्रकृतिमा नै आश्रित थियो । मिथकमा प्रकृति र मानवको अभेद सम्बन्ध देखाइएको हुन्छ । मिथकको उत्पत्ति भौतिक मान्यतामा आधारित भएको पाइन्छ । यसअनुसार आदिम मानिसले पृथ्वी, जल, तेज, वायु, आकाशजस्ता भौतिक पदार्थलाई नै मानवीकरण एवम् दैवीकरणका माध्यमले मिथकको सिजना गर्न पुगेको मानिन्छ । यसरी सृष्टिको प्रारम्भदेखि नै मानवीय अनुभव र अनुभूतिले अनेक मिथकको जन्म भयो ।

मिथक संसारका सबै धर्म, संस्कृतिमा रहेको हुन्छ । विश्वका आदिम मानवको सत्यतथ्यको खोजी गर्ने तरिका र त्यसबाट प्राप्त अनुभूतिलाई व्यक्त गर्ने माध्यम मिथक भएकाले मिथकको खोजी एकै प्रकारले भएको पाइन्छ । मिथकमा आख्यान र आद्यविम्बको प्रयोग भएको हुन्छ । आदिम मानिसले स्थापित गरेका ब्रह्माण्डको उत्पत्ति, सृष्टिसम्बन्धी मान्यता, प्रकृति, मानिस र अन्य प्राणीहरूको उत्पत्तिसम्बन्धी रहस्य मूल्यमान्यताका रूपमा मिथकमा आएको हुन्छ । आदिम मानवका

आदिकालदेखि जीवन्त रहेका मूर्त वा अमूर्त जातीय इतिहासको खोज अर्को जाति संस्कार, संस्कृतिभन्दा पृथक् राख्ने प्रयास र आफ्नो जाति, कुल, वंशको आत्मरक्षाका लागि अपनाइने धार्मिक कर्मकाण्डको परम्परा मिथकमा आनुवांशिक रूपमा हस्तान्तरण भएको हुन्छ ।

आदिम मानिसका मूल्यमान्यता, आस्था, विश्वास मिथ्या वा मनगढन्ते होइन, यो वर्तमान समयमा समेत कालजयी अटल आस्थाको धरोहर तथा मानवजातिकै अमूल्य प्राचीन सम्पदा हो भन्ने मर्मबोध भई मिथकको खोजी साहित्य र लोकसाहित्यमा समालोचकीय विन्दुबाट प्रारम्भ भएको हो ।

२. लोकसाहित्यको जीवन्तता र अस्तित्व लोकमानसको आख्यान र उक्तिमा रहिआएको छ । सदियौँअघिका मानिसका हर्ष, विस्मात, सुख-दुःख, पीडा, व्यथा लोकमानसले अनुभूति गर्दै आत्मसात् गरेका हुन्छन् । ती लोकसाहित्यका अनेक विधाका रूपमा विकसित भएका हुन्छन् । लोकले सिर्जेका अमूल्य सम्पत्ति हाम्रा लागि वरदान हुन् । यसको मद्दतले आदिम मानवले स्थापित गरेका मूल्यमान्यता वर्तमान पुस्ताले अनुभूति गर्ने, आत्मसाक्षत्कार गर्ने अवसर पाएका छन् । यसरी नेपाली लोकसाहित्यको विशाल छहारीमा विविध जातजातिका सयौँ संस्कार, संस्कृति हुर्केको बढेको देख्न पाइन्छ । त्यसमध्ये सुदूरपूर्वको लिम्बू जातिको आस्था र विश्वासको ढुकढुकी हाक्पारे भाका अत्यन्त लोकप्रिय भाका हो ।

हाक्पारे भाका सन्दर्भ र विषय उठान भएअनुसार बेलीविस्तारमा गाउने गरिन्छ । यो भाकामा उठान भएको विषयलाई सिलसिलेवार मार्मिक र गहन रूपमा प्रस्तुत गर्दै गीतमै छुट्टिने, बिदा माग्ने काम हुन्छ । हाक्पारे विशेषतः रमाइलो ख्यालठट्टाका लागि भन्दा बढी बौद्धिक भाका हो । यसमा मुन्धुमका श्लोक स्पष्ट आएको हुन्छ । गायक पनि दत्तचित्त भई गाउने श्रोता गम्भीर भएर सुन्ने माहोल हाक्पारे गाउँदा हुन्छ । लिम्बू जातिमा हाक्पारे गीत अति मर्यादित र आस्थायुक्त भाका भएकाले यसलाई अन्य गीतभन्दा उच्च स्थानमा राखिएको देखिन्छ । लिम्बू संस्कारमा पालाम, ख्यालीको महत्त्व जति छ त्योभन्दा बढी हाक्पारे साम्लोको रहेको पाइन्छ । पालाम, ख्याली जस्ता अन्य भाकामा रमाइला र व्यक्तिगत सन्दर्भ बढी आउने गर्दछन् भने हाक्पारे भाकामा शाश्वत मानवीय पक्षका साथै जीवन र जगत्लाई ईश्वरीय दृष्टिले

चिन्तनमनन गर्ने मान्यता बढी चित्रण हुने हुन्छ । त्यसैले हाक्पारे भाकामा अतिमानवीय आस्था, विश्वास मिथकका रूपमा प्रयोग हुने गर्दछ ।

हाक्पारे साम्लोलाई लिम्बू जातिको जीवनको आधारको संज्ञा दिइएको छ । यसप्रकारले परिभाषित गर्नुको तात्पर्य यो भाकामा जीवनका समग्र पक्ष समेटिनु हो । मानिस जन्मनुपूर्व आमाको पेटमा विकसित मानवको रूपमा विकास हुँदै गरेको अवस्थामा बच्चाको सुस्वास्थ्यको कामना गर्दै आशीर्वाद हाक्पारे साम्लोको माध्यमले दिइन्छ । त्यस्तै बच्चा जन्मेपश्चात्का न्वारान, विवाह, शिर उठाउनी, घरपूजा साथै मृत्युसंस्कार यी सबै कर्मकाण्डमा हाक्पारे गीत गाउने गरिन्छ । लिम्बू जातिको संस्कारमा गाइने हर्षवढाइका रमाइला अन्य गीतमध्ये हाक्पारे पृथक् प्रकृतिको हुन्छ । यसमा मुन्धुम सम्प्रेषण हुने हुँदा यो अलि विशिष्ट र मर्यादित प्रकारको हुने गर्दछ । गीत गाउने स्थलको वातावरणमा सन्नाटा आई श्रोतालाई भावुक र मन्त्रमुग्ध बनाउनु हाक्पारे भाकाको मुख्य विशेषता नै हो । हाक्पारे भाका जीवनको महत्वपूर्ण संस्कार र कर्मकाण्डमा गाइयो भने मात्र त्यो कार्यको सार्थकता प्राप्त भएको मानिन्छ । लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक अटल आस्था र विश्वासको साथ आदिम समयदेखि जीवन्त बन्दै अस्तित्वमा रहेको पाइन्छ । यसमा मानवीय इच्छा, आकाङ्क्षा, कुण्ठा, निराशा, उत्साह, उमङ्ग अभिव्यञ्जित हुने भएकाले विविध मिथकको प्रयोग भएको देखिन्छ । हाक्पारेले मानव समुदायलाई मिथकमार्फत ज्ञान र दर्शन दिँदै आएको पाइन्छ । यो ज्ञान, दर्शन जीवनयापनको पद्धतिसमेत बनिसकेको स्पष्ट हुन्छ । मिथक एक अत्यन्त जटिल सांस्कृतिक सत्य हो । यसमा यस्तै धार्मिक, सांस्कृतिक पक्ष निहित रहेको हुन्छ ।

३. लिम्बू जातिको धार्मिक कर्मकाण्ड हाक्पारे गाएर सम्पन्न गरिन्छ । मुन्धुमका विषय हाक्पारे गीतका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुने हुन्छन् । यसले गर्दा हाक्पारे भाकामा अनेक मिथकको प्रयोग हुन्छ । यसले आदिम मानवका लोकविश्वास, मूल्यमान्यतालाई आत्मसात् गरेकाले मिथकको विशिष्ट प्रयोग हुने गरेको छ । मिथकको निर्माण लामो समयपश्चात् सामूहिक चिन्तनबाट भएको हो । प्रकृतिको साहचर्यबाट प्राप्त अनुभव गरिएका विचार, मान्यता नै कालान्तरमा मिथक बनेको हो । हाक्पारे गीतमा पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक विशेष गरी प्रमुख रूपमा

आएको छ । सृष्टिको उषाकालमा पृथ्वीको चारैतिर शून्यता र अन्धकार थियो । यस्तो उराठलाग्दो पृथ्वीलाई रमणीय बनाउन सर्वशक्तिमान देवता (तागेरानिडवाभूमाङ) ले त्यो ढुङ्गा परेको भूभागलाई मान्छे ढुङ्गाले टालेको मिथक हाक्पारेमा प्रस्तुत भएको छ । यहाँ सर्वशक्तिमान देउता मिथकका रूपमा प्रयोग भएको छ । मानव उत्पत्तिसम्बन्धी मिथक हाक्पारेमा रोचक ढुङ्गाले प्रस्तुत भएको छ । मान्छेको यो मरणशील रूप नहोस् भनी (तागेरानिडवाभूमाङ) को सल्लाहमा पोरोक्मी यम्भामीले सुनचाँदीले मान्छे बनाए तर त्यो मान्छे बोलेन, त्यसपछि निगाला बाँसको खरानी र पानीले बनाएको मान्छे मात्र बोल्थो भन्ने कथन मिथकका रूपमा हाक्पारेमा प्रस्तुत छ । यहाँ पोरोक्मी यम्भामी, सुन, चाँदी, खरानी, पानी मिथकीय रूपमा प्रयोग भएको छ । अन्य विवाह, शिर उठाउँदा, तडसिङ गर्दा हाक्पारे गाउँदै आशीर्वाद दिने गरिन्छ । हाक्पारे गीतका धार्मिक, सांस्कृतिक मान्यता मिथकीय प्रयोगका रूपमा आउने गरेको छ । यस्ता काल्पनिक जस्ता लाग्ने रहस्यमय घटना तथा सन्दर्भ नै मिथक हुन् । ती मिथक लिम्बू जातिमा आस्थाका केन्द्र बनी पुस्तौँपुस्तादेखि हस्तान्तरण हुँदै अघि बढेको छ ।

४. यस जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको मिथकीय प्रयोगका आधारमा मिथकीय प्रयोजनको निरूपण गरिएको छ । मिथक आदिम लोकविश्वास हो । यसमा सामूहिक चिन्तन मूल्यमान्यताका रूपमा मिथक बन्ने गरेको मानिएको छ । मिथकका विविध भेदलाई सन्दर्भअनुसार हाक्पारेमा गाउँदा प्रयोग गरिएको छ । मुन्धुमका विषय नै हाक्पारेमा वर्ण्य विषय बन्ने भएकाले हाक्पारे मूल कर्मकाण्डीय स्रोत मानिएको छ । यहाँ सन्दर्भ र कर्मकाण्डअनुसार विविध मिथकीय प्रयोगको प्रयोजन रहेको छ । सृष्टिसम्बन्धी मिथकमा सर्वशक्तिमान (तागेरानिडवाभूमाङ) देवताको मिथकीय प्रयोजन मान्छे जातिको निर्माण गर्नु रहेको छ । मान्छेबिनाको धर्ती नसुहाउने भएकाले यसको अभाव पूरा गर्नका लागि सर्वशक्तिमान देवताको शक्तिको प्रशंसा हाक्पारेमा आएको छ । पृथ्वीको उत्पत्तिसम्बन्धी हाक्पारे गीतमा शून्यता र अन्धकारको अवस्थालाई सुन्दर र हराभरा बनाउन, ढुङ्गा, माटो, दुबो जस्ता शब्दको मिथकीय प्रयोजन रहेको छ । त्यस्तै विवाहमा गाइने हाक्पारेमा पाचइ प्रथम मानवको मिथकीय प्रयोजन कसरी सृष्टिकार्य चलाउने त्यो कार्य अघि बढाउने हो सोको सन्दर्भमा भएको छ । शिर उठाउनी कार्य गर्दा गाइने हाक्पारे गीतमा (

माङगेना यक) मूल स्थान पुर्खाको उत्पत्ति स्थान यहाँ नेम्बाङहरूको पाँचथरको तमाखे भन्ने ठाउँ रहेको छ । यो तमाखे ठाउँको मिथकीय प्रयोजन उद्मस्थानको चिनारी गराउनु रहिआएको छ । यो आफ्नो जात, वंशको पृष्ठभूमिको जानकारीका लागि प्रस्तुत भएको छ ।

कुनै अवसरमा सन्दर्भअनुसार गाइने हाक्पारे गीतमा अनेक मिथक आएका छन् । यसले अलौकिक तथा रहस्यमय जीवनजगत्का विषयहरू उठान गरेको छ । हाक्पारेले अगाडि सारेको विषय नै धार्मिक, सांस्कृतिक मूल्यमान्यताको मिथक बनेको छ ।

समग्रमा हाक्पारे गीतले लिम्बू जातिको जीवनदर्शन अङ्गीकार गरेकाले सम्पूर्ण संस्कार तथा कर्मकाण्ड यसमा निहित छ । हाक्पारेले धर्म, संस्कार, संस्कृति, आध्यात्मिकतासम्बन्धी लोकविश्वास, मूल्यमान्यता उद्घाटन गरेको निष्कर्ष प्रस्तुत शोधप्रबन्धबाट प्राप्त हुन सकेको छ । यही उपलब्धि हासिल गर्नु नै यस शोधकार्यको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो । लिम्बू जातिको जीवनपद्धति बुझ्न र सांस्कृतिक पहिचान अनुसन्धान गर्न हाक्पारे गीत महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक सामग्री बनेको छ ।

परिशिष्ट
परिशिष्ट-(क)
हाक्पारे गीतको सङ्कलन

‘लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमा मिथक’ शीर्षकमा गरिएको यस शोधकार्यको लागि अरुण नदी पूर्वका विभिन्न जिल्लामा गएर स्रोतव्यक्तिहरूबाट प्राथमिक सामग्रीका रूपमा हाक्पारेको सङ्कलन गरिएको छ । यसमा सङ्कलित नेपाली र लिम्बू भाषा गरी जम्मा दशवटा हाक्पारे गीत पहिले नेपाली र लिम्बू भाषाको गीत क्रमअनुसार राखिएको छ ।

१. शिर उठाउँदा गाइने हाक्पारे

ए उहिलेमा उहिले
ए के बोली जान्नु
ए गाई चरन हैना
ए जान्नु त केही छैन
ए लक्ष्मी गाई पनि
ए तै तर तैपनि
ए जान्नु केही पनि छैन
ए ए ए हो नि हो
ए छानीमालाई गन्दै
ए आशीर्वादको मेलो
ए खिली पान खन्दै
ए एक बोलीवचन
ए भन्दैमा जाऊँ है
ए माझी गाई गजुर
ए ए मेरो भाइ हो
ए भन्नुभो दाजु
ए उत्तरी वरमा
ए यसैको घरमा

ए पाँचथरै पय्यो
ए शिरकै माथि
ए माङ्गेना गय्यौ
ए अ लेखी अक्षर
ए जान्नुमा छैन
ए माङ्गेना ससी
ए जान्नुमा छैन
ए लासकी चिनलाई
ए आजको दिनलाई
ए नौ दुकी मैनाम
ए उठाइमा ल्याएको
ए माङ्गेना शिरलाई
ए थुकीया जापी
ए शिर ऊ माथि
ए फूलथुङ्गा राखी
ए पान सात पल्टन
ए खोलीमा ल्यायौं
ए फूलथुङ्गा चढाई
ए बोलीमा ल्यायौं
ए चौतारी वरमा
ए जिउज्यानको घरमा
ए लक्ष्मी चर्छ
ए भिरैमा माथि
ए उठाको माङ्गेना
ए जिउज्यानको शिरमा
ए ए ए हो नि हो
ए गिरगिरे गिम्ती
ए दश औंला विन्ति

ए चौतारी वरमा
ए यसैको घरमा
ए अन्नको सह
ए रहिमा रहून्
ए लेखीमा सक्यो
ए नेम्बाङ्कैहरूको
ए माङ्गना यकको
ए जलधारा हाडमा
ए बेलधारा हाडमा
ए आताका माथि
ए दिदावा माथि
ए गाई चय्यो भिरमा
ए आतावा दिवाको
ए उपरै शिरमा
ए चौतारी वरको
ए याङ्देम्बा थरको
ए पाँचथरै फुङ्फुङ
ए माङ्गेना लुङ्थुङ
ए हौलाइमा ल्याके
ए उतररै उपर
ए माङ्गेना तमाखे
ए साङ्गीमा लर्को
ए माङ्गेना हाम्रो
ए नेम्बाङ्कैहरूको
ए ए ए हो नि हो
ए यतिलाई गाउवै
ए के गरी ल्याउहै
ए यसैमा घरमा

ए दुःखबिराम नलागोस्
ए जनघाम जस्तै
ए ज्योति दिनु है
ए जङ्गली देउताले
ए रक्षामा गरून् है
ए छानीलाई गन्दै
ए लै यसो भन्दै
ए चौतारी वरमा
ए तुतु तुम्याहरूले
ए चौतारी वरमा
ए शिरैको माङगेना
ए गरी ल्याको घरमा
ए आहाकी पानीलाई
ए माङगेना धनीलाई
ए ए ए हो नि हो

गायक : चुर्स नेम्बाङ (वर्ष ६३) र नरेशकुमार नेम्बाङ (वर्ष ६३)

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

२. लगनमा गाइने हाक्पारे गीत

ए आकासै ज्यानको
ए नौलाखे ताराआ
ए घाम लाग्छ घमस्ते
ए भेट र घाट
ए भयो नि आज
ए बेहुला र बेहुली
ए सबैलाई नमस्ते
ए उकाली ज्यानमा
ए जाँदा र जाँदा
ए घाँस काट्ने पँयुनी
ए बुढा र पाका
ए बसीमा राख्यौं
ए बेहुला र बेलुलीलाई
ए आषिकै दियौ नि
ए हो नि हो
ए क्याम्पसै जान्छु
ए स्कुलै जान्छु
ए कागजमा केर्नु है
ए बुढा र पाकाले
ए आशिषै दिन्छौं
ए बाजे र बोजु
ए सासू र ससुरालाई
ए राम्ररी हेर्नु है
ए माईमा खोला
ए रतुवा माई
ए कमल माई
ए रक्षमा गरून् नि

ए बेहुला र बेहुलीलाई
ए आशिष् दिन्छौं
ए बुढा र पाका
ए मान्छेहरूले
ए रक्षेमा गरून् नि
ए ए हो नि
ए लेकै फुल्ने
ए बुकीफूल भन्छ
ए सेतैमा रहोस् नि
ए यसै र गरी
ए बुढा र पाका
ए आउँदामा खेरि
ए घरका केटा र केटी
ए हाँसी र खुसी
ए हँसिलो होस् नि
ए सुम्निमा भन्छ
ए पारुहाङ्ग भन्छ
ए जोडीमा राम्रो
ए कतिमा राम्रो
ए दर्शैमा जस्तो
ए कसमै जस्तो
ए जोडीमा रहोस् नि
ए यो घरको पनि
ए बेहुला र बेहुली
ए महादेव र पार्वती
ए जस्तैमा जोडी
ए खपिमा रहोस् नि
ए खपिमा बसोस् नि

ए ए हो नि हो ।
ए यो घरको
ए बेहुला र बेहुली
ए यो घरको
ए युमामाङ देखी
ए रक्षामा गरून् नि
ए आकाशै ज्यानको
ए तेत्तिसै कोटि
ए तेत्तिसै तारा
ए जून र घाम
ए हेरेर पनि
ए यो घरको चाहिँ
ए बेहुला र बेहुली
ए बुढा र पाका
ए शाखा र सन्तान
ए हँसिलो खुसिलो
ए चम्किलो रहोस् नि
ए ए ए हो नि हो ।
ए घाम र जस्तो
ए जून र जस्तो
ए चम्किलो रहोस् नि
ए ए ए हो नि
ए दशमा हाते
ए बाह्रमा हाते
ए दाम्लोमा बाटी
ए सबैलाई नाध्यौँ है
ए हाक्पारेबाट
ए आशीर्वाद दिन

ए यो घरको चाहिँ
ए बेहुला र बेहुली
ए आशीर्वाद दिन
ए यति नै जान्यौं है
ए फागुनको दिन
ए चार गते दिन
ए बिदा पो माग्यौं है

गायक : राजेन्द्र चाम्लिङ (वर्ष ५३) र कुलबहादुर राई (वर्ष ५८)

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम र लुङरूपा ५, पाँचथर

३. उकाली खुइखुइ

ए उकाली खुइखुइ
ए मन आउँछ रुइरुइ
ए चार आना पैसामा
ए कि मरी जानु
ए बालकै कालमा
ए नमर्नु बैसमा
ए पानीलाई पन्यो
ए त्यो रिमभिम
ए असिना दर्केर
ए जान्छ नि उमेर
ए जान्छ नि जोवन
ए हिमालै चुली
ए लुङमा ठुली
ए लाइदेऊ न माया
ए बाँचुन्जेली
ए कमलै खोला
ए फनक्कै घुमेको
ए मायाजाल जता छ
ए जाल मैले बुनेको
ए सताक्षी माथि
ए मैनामा चुली
ए भेटघाट भयो
ए के गरूँ लुङवामा ठुली
ए ए ए हो नि हो ।

गायक : राजेन्द्र राई (वर्ष ५३) र भीमप्रसाद जवेगु (वर्ष ५९)

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

४. गाई चय्यो चरन हाक्पारे गीत

ए ए ए
ए गाई चय्यो चरन
ए जन्मेर आयौ
ए काखोला मोरड
ए धोबी खोला थुन्छ
ए सम्भेर ल्याउँदा
ए पापी मन रुन्छ
ए गाई चय्यो चरन
ए मर्ने बेएला आ
ए गय्यो आधी नै परान
ए ए ए हो नि हो
ए गाईभैसी वनमा
ए नजानेसम्म
ए धोबीले धुन्छ
ए सम्भेर ल्याउँदा
ए मन पापी रुन्छ
ए दश औला जोडी
ए नमस्कार है
ए हिमालै चुली
ए त्यो पल्लोपट्टि
ए ताछेको तखत
ए नछेक मलाई
ए नबार मलाई
ए हिनेको बखत
ए पाँच सय भेडी
ए हाँकेर लाँदा
ए पुगेछ लमखु

ए तमखु माग्दा
ए खोर्सानी दियौ
ए ए ए ए हो नि हो
ए कहाँ होला तमखु
ए साङ हुम्पा जोडी
ए कहाँ होला
ए त्यसको जोडी
ए हिमालै जौला
ए मधेसै जौला
ए कहाँ पाउनु लौ जोडी

गायक : पञ्चसिं राई

वर्ष : ७२

जन्म स्थान : सासबोटे मिक्लाजोड मोरङ (हाल चुलाचुली १, इलाम)

५. विवाहमा गाइने हाक्पारे

ए ए ए
ए शिरैमा टोपी
ए निधारमै टिका
ए गलामै पोते
ए पाउमै कण्ठ
ए वर नै ज्यूले
ए दिनु नै भाको
ए दुई नाना अछिता
ए निधारमै लाऊन्
ए ए ए हो नि हो
ए भुइँमै नखसियोस्
ए बेहुला र बेहुली
ए चिरञ्जीवी रहून् नि
ए जून र घामजस्तो
ए चम्किलो भई रहोस् नि
ए ए ए हो नी हो ।

गायक : पञ्चसिं राई

वर्ष : ७२

जन्म स्थान : सासबोटे मिक्लाजोड मोरङ

६. नावाचइत साम्लो

ए याक्लादीड गर सुहाड तुम्बसे
ए तुतुगेनगर तुम्याहाड तुम्बसे
ए केसीड गेन कुसिड पानु तुम्बाहा
ए थामेन्दिडकुसीड मानुमु तुम्माह
ए मेरीडगेनकुसिड माडगेना हाडमाआ
ए नालिमुजुम्माथाडबेनमुचुम्मा
ए सिसामुचुम्मा मेन्छामु चुम्माहा
ए आनीथिकपेरे थिकचुम्हा
ए काम्भोली फेल्ले नेहाडमा फेल्ले
ए पानुमु तुम्बामानुमु तुम्माआ
ए सक्वारे थामेन सेमुफेले
ए अकेदिडताजेडमेन यन्छेमुवे
ए पेलिवा केमेड पान्छेवा केमेन
ए उन्छेन अकेदिड काप्लाताजेडमु काप्ला
ए साबालुडपात्लो चेखुवा इसिक
ए अखेदिडताजेड पान्छेवाइसिक
ए अखेदिड केगे पान्छेवा के गे
ए यो इक्सामु नेस्से खाम्बेकमु नेस्से
ए यो इम्बारी नेमेयो इम्थावा नेमेयो
ए अयासो नेमेयो यडखड छोन्नोयो
ए यो इम्बीरी इम्धामा साम्सु मेवाधु
ए यो हाक्पारा थुपुड मीयो
ए साम्सुगेन थाडे यमिडीनमुथाडे
ए साम्सुम केबाडबेन यामिडमु केबोडबेन
ए आनीथिबोडमु सारे याक्थुम सारे
ए हुक्सोरे पेसाप साप्लारो
ए अकेदिडताजेड काम्लरो

ए आनीताजेडीनपातुम्लो फाडवे
 ए सेकमुरी फुड केसेकपारे
 ए आनी पान्छेवापान केक्पारे
 ए सेकमुरी फुड मेसेकतुबाइसिक
 ए पान्छेन पान मेहेकत्वाइसिक
 ए मेम्मेन्वाच्चातीन सातुम्लो हेक्याड
 ए अकेदिडताजेड पातुम्लो
 ए मेन्छामगेन याप्पीग मेनेमु
 ए अकेदिइहोप्ते ताजे होप्ते
 ए मेन्छाम केजोखायाप्पीमु केजोखा
 ए तागेरा माडहानिवाभु माडहा
 ए थो हुक्सोमु केजोखाताडेमु केजोखा
 ए साम्सुगेन याप्पीड पोरोकमीयाप्पीसा
 ए साम्सुवानु यमिडवानु
 एएएए..... ओरिल्लो ...
 ए उन्छेन पित्छा पाकतेल्ले
 ए थो गर यो मुहडलुड नेसे खेहलुडलुड नेसे
 ए थो गर थेम्बे मेहडलिड नेसे खेहलीड नेस्से
 ए मेहडलीड केसाक खेहलिड केसाक
 ए तागेरा माडले निडवाभु माडले
 ए अप्ताङ्गी माडहापाताडीमाडहा
 ए हुक्सो मेफोखुसीताडे मेफोखुसी
 ए मेहडलिड साकसे खेहलिड साकसे
 ए मुरोलुड मेफोखुरो खेरोलुड मेफोखुरो
 ए अप्ताङ्गी माडहापाताडीमाडहा
 ए मुरोलुड मेसाक्कुरो खेहलिड मेसाकुत
 ए यो मेहडलिड नेमेयो खेहलिड नेमेयो
 ए हुक्सो मेनेसु ताडे मेनेसु

ए यो मेहडलिड साम्सीड थाड़े
ए खेहलिड साक्सीड थाड़े
ए नासिडहाप्मेन फेरे
ए कुखेम्सीड होप्मेन फेरे ।
ए चफतमु होप्ते थुडवामु होप्ते
ए सेगेमु थेल्ले येगेमु थल्ले
ए चफतफुदुवे थुडवाफुदुवे
ए सिकुम मेहेछिड निडवार मेहेछिड
ए कुन माडेव कौसुली माडेन
ए हुक्सो मेफोखु ताडे मेफोखु
ए कुजोक्सीड माडहारे
ए कुवाछिड माडहारे
ए कुनुमु माडीन कौसुली माडीन
ए चफत मेवाडघु थुडवाफु मेवाधु
ए मुरोलुड सम्थाड खेरोलुड साम्थाड
ए तुडगु मु चुत्ते वरकम चुम्ते
ए तुडगु सेरेवे वरक सेरेवे
ए तुडगु मु केगुड वरक मु केगुड
ए कुनुमु माड मेफोखु
ए केकुलिमाड मेफोफ
ए चफतकेकुलिमाडलो कुनुमाडलो
ए केकुलिमाडलो
ए चफत कुड मेपाडखु
ए तुडगुननेन्छिड वरक नेन्छीड
ए तुडगुननेन्छीड थाड़े
ए वरक नेन्छीड थाड़े
ए नासीड होपमेन फेरेरो
ए कुखेमासिड होपमेन फेरेरो

ए सेगेमु थे फेल्ले येगेमु थे फेल्ले
ए तुङगुनकाप्ला वरक काप्ला
ए हुक्सो मेङगेतु ताडे मेगेतु
ए सेवा चोक्मा सेन्दो पेगीरो
ए तुङगुन मुकाप्ला वरकमु काप्ला
ए सेमा मेवाकुडा मु मेवा ।
ए खेन्छे यो तेमेन्ने यो वरक मेनेयो
ए पाधुङ मेयाक्लो लेना मेयाक्लो
ए साप्पामु मेयाक्लो कुडा र मेयाक्लो
ए थो तागेरा निङवाभुमाङले
ए पेलिमु चेत्तुसीपालामा चेत्तुसी
एसाप्पा कोत्छे कुडा कोत्छे
ए पाधुङ कोल्छे लेप्पा कोत्छे
ए यो तेमेन्नेमेयो वरक नेमेन्नेयो
ए यो पाधुङ मेयाक्लो लेना मेयाक्लो
ए साप्पा मेयाक्लो कुडा मेयाक्लो
ए हुक्सो केतेमे ताडे केतेमे
ए पाधुङ लातिले लेन्नालातिले
ए साप्पा लातिले कुडालातिले
ए तुङगुनखेम्दुरो वरक खेम्दुरो
ए पाधुङमु लासेल्ले साप्पामु लासेल्ले
ए तुङगुनखेम्दुरो वरक खेम्दुरो
ए इक्सा मेनेङग खाम्बेक मेनेनेगर
ए नासिङहोपिल्ले कुघेम होपिल्ले
ए सेगेलुङ भेल्ले इक्साउखुवे
ए तागेरानिङवाभु माङओ
ए सेवातोन्दे सेन्धे मेवे
ए कुनु माङवारो केकुलीमाङले उखुरो

ए खेन्छे तुडगुन नेमेयो वरक नेमेयो
ए कुनु माडीनकेकुलीमाडीन
ए हुक्सो केतेम्मे ताडे केतेमे
ए चुगे उखेम्मे ताडे उखेम्मे
ए तनावाखामलल्लो
ए पेगे उखेम्मे फेडवाउखेम्मे
ए सिएडखा लुड लल्लो
ए इक्सा केदक्पाखाम्बेक केदक्पा
ए इक्सातडसिड खाम्बेक तडसिड
ए हेकेसाड नासिड होपिन्ने
ए इस्का नेमेन खाम्बेक नेमेन
ए अयार नेने चिम्लिडल नेने
ए थो तागेरा तातारा निडवाफ मेत्तु
ए सेवा मेगेरे सेन्धु मेगेरे
ए तागेरा निडवाफ माडले
ए पेलि र पातु पाला र पातु
ए थो अयातेम्बे थोकपन थाडगेसा पाडभे
ए इक्सा केदेम फूड युडलो
ए खेन्छे हुक्सो युरेम्मे ताडे युरेम्मे
ए केरेक केनेबाहुक्सो लेतेम्मे ताडेलेतेम्मे
ए हेल्ले इक्सा तेम्सुरो खाम्बेक तेम्सुरो
ए खेन्छे कुनु फूडलो साम्यक फूडलो
ए इक्सा केदेम्बाखाम्बेक केदेम्बा
ए इक्सा तेम्सु खाम्बेक तेम्सु
ए हेकेसाड नासिड होपिन्ने
ए कुघेमासिड होपिन्ने
ए नासिडहोप मेम्बे सेगेलुड थेमुफेल्ले
ए नेतीहोपिन्ने कुभड होपिन्ने

ए सेगेलुड थेले येगेलुड थेले
ए नेतितारुबे कुभुड तारुबे
ए तागेरा तातारा निडवाभु मेत्तु
ए सेवा मेवे सेन्धु मेवे
ए तागेरा तातारा निडवाफु माडले
ए पेली र पातु पाला र पातु
ए थो यासुड पाडभे थागेसु पाडभे
ए ओया तेम्बे थो थोक्पन तेम्बे नेरो
ए नेती युडलो कुफूड युडलो
ए खेन्छे हुक्सो तेरेम्मे ताडे तेरेम्मे
ए इक्साचडधाड खाम्बेक चडधाड
ए हुक्सो लेतेम्मे ताडे लेतेम्मे
ए आन्देनहुक्सो मेयुरु ताडे मेयुरु
ए इक्साचडधाड हुक्सो लेतेम्मे
ए आन्देनहुक्सो मेलेतु ताडे मेलेतु
ए नेतीलासेरो कुफुड लासेरो
ए हेक्केसाड नासिड होप मेघेम्दुन
ए सेगेलुड होपिन्ने येगेलुड होपिन्ने
ए खेन्छे थाबुहोप मेम्बी सिडलाहोप
ए थो तागेरानिडवाभु माड मेप्पा
ए सेवा मेगेरे सेन्धुमेगेरे
ए थाबु मेनेगर सिडला मेनेगर
ए नासिडहोपिन्ने खेम्सीड होपिन्ने
ए सेगेलुड थेले थाबु तारुबे सिडलातारुबे
ए खेन्छे थो तागेरा तातारानिडवाफु माड मेत्तु
ए सेवा मेन्छे सेन्धु पेगेमे
ए आन्देन सेवा मेगेरे सेन्धु मेगेरे
ए तागेरा तातारा निडवाफु माडले

ए पेलीपातु पालापातु
 ए थो अयातेम्बे ने मेत्तु
 ए थाबु युडलो सिडला युडलो
 ए थाबुसे तेरेमे सिडलासे तेरेमे
 ए इक्साचडधाड खाम्बेक चडधाड
 ए हुक्सो मेलेतु ताडे मेलेतु
 ए थाबु लिडे सिडला लिड
 ए आन्देनहुक्सो मेदेरु ताडे मेदेरु
 ए इक्साचडधाड खाम्बेक चडधाड
 ए हुक्सो मेलेतु ताडे मेलेतु
 ए थाबु लिडे सिडला लिडे
 ए इक्सा खेमदुरो खाम्बेक खेमदुरो
 ए थक्पु होप मेम्बे कुबु होप मेम्बे
 ए थो तागेरा तागेरा निडवाफ माड थो
 ए सेवा मेगेरे सेन्धु मेगेरे
 ए तागेरा निडवाफ माडले
 ए पेलीपातु पालापातु
 ए अयातेम्बे थो सेम्बे थो
 ए थाबुला नेरो सिडलाबा नेरो
 ए थक्पु मेयाक्लो कुबु मेयाक्लो
 ए खेन्छे हुक्सो तेरेमे ताडे तेरेमे
 ए हुक्सो युखेम्मे ताडे युखेम्मे
 ए आन्देनथक्पु लासे कुबु लासे
 ए थाबु खेमदुरो सिडला खेमदुरो
 ए याम्मो नासिडहोपमेन फेरेरो
 ए सेगेलुड होपिन्ने
 ए खेन्छे मेन्छाम होपमेल्लो
 ए याम्पीहोप मेल्लो

ए याम्मो थो तागेरा निडवाफूमाड मेत्तु
ए सेवा मेगेरे सेन्धु मेरे
एसेगेलुड थेले येगेलुड थेले
ए मेन्छाम मेबोडबे याम्पी मेबोडबे
ए तागेरा तातारा निडवाभु माडले
ए पेलि र पातु पाला र पातु
ए ओअयाखाम्मील्ले तनावाखाम्मील्ले
ए मेन्छामले चइतयाम्पील्ले चइत
ए हुक्सो नेसेमे ताडे नेसेमे
ए तेमेन्ने मेयो वरकने मेयो
ए सुरीत याक्लो केजड याक्लो
ए हुक्सो फोखेम्मे ताडे फोखेम्मे
ए साडगु लारेम्मे सक्मालारेम्मे
ए आन्देन साडगु लासे सक्मालासे
ए पेलि मेसातु पाला मेसातु
ए पेलिपारे पालापारे
ए लाडभे सिगाड् वाकेइप सिगाड
ए लाडभिमु साकेकसा मेवये
ए मच्चिबुड वरधो केरेप्सा मेवये
ए कातेवा बुडइडगततिरे केदडसा
ए इलामे बुडनाग सेन केमोडबान सा मेवये
ए खेन्नासे इतालुड सासी
ए लालावायड सो सो मेवये
ए याम्मो थो सेवा मेजोगे सेन्धो मेजोगे
ए सेन्धाड चेखिमसिमे लाथाक चेखिमसीमे
ए मिवानाम्धाकचेखेमसीमे
ए आन्देन साडेन मेदेसुसी फो यो
ए सेवा मेवे सेन्ध मेवे

ए आल्ल थे चोक्मावे आखे चोक्मावे
ए मेन्छाम मेनेग याप्पी मेनेग
ए इक्सा मेखेम्दुनखाम्बेक मेखेम्दुन
ए थो तागेरा निडवाफु माड मेतु
ए सेवा मेवे सेन्धु मेवे
ए निडवाभु माडले आर
ए साम्याडवाचइतरेन थुप्पावाचइतरेन
ए मेन्छाडले चइतहुक्सो चोगेमे ताडे चोगेमे
ए सागुलारेमे सक्मालारेमे
ए सुरीत फोखेमे केजड फोखेमे
ए एत्लाफेरे हुक्सो एत्तेमे ताडे एत्तेमे
ए पेली सातेमे पाला सातेमे
ए पेलीपात्लो पालापात्लो
ए आन्देन साम्याडवाचइतिन
ए साग मेलारु सक्मा मेलारु
ए साँगु मेलासेन सक्मा मेलासेन
ए पेली मेसातु पाला मेसातु
ए पेली मेबारेन पाला मेबारेन
ए थो सेवा सेन्धु चोक्से मेवे
ए आन्देन युन्छोन लरे खामाक लरेवे
ए थो अयातेम्बे थोकपन तेम्बे
ए सेमिक्ला थुक नेसे पक्मिक्ला थुक नेसे
ए खेम्ओ इप्नाइक्पुड मेदेरे
ए सेमिक्लाथुकियो मेन्छाम मेबारे
ए तान्छो सक्नामतारेल्ले यो
ए तागेरानिडवाभु मेत्तु पेली मेगेतु
ए तागेरा तातारा निडवाभु माडले
ए पेली र पातु पाला र पातु

ए सेमिकलाथुक्कीयो पामिकलाथुक्कीयो
ए मेन्छाम मेबारे कर याप्पी मेबारे कर
ए सेमिकलाथुक्किनहुक्सोले लेखेम्मे
ए फक्ताडलेग पडसाम तेरेस्मे
ए सवानामफेतेम्मे येप्नाम नाम फेतेम्मे
ए सेमिकला हेले पमिकला हेले
ए मुकुमलादेमे सेमिलादेमे आर
ए सेमिकला हेले पकमिकला हेले
ए हुक्सो फुखेम्मे ताडे फुखेम्मे
ए वाहित्नामेन्नु खाप्पुनामेन
ए हुक्सो सेरेमे ताडे सेरेमे
ए मेन्छाडरे चइतयाप्पीरे चइत
ए हुक्सो नेसेम्मे ताडे नेसेमे
ए यो तेमेनेमेयो वरक नेमेयो
ए सुरीयाक केजडयाक
ए हुक्सो फोखेस्मे ताडे फोखेम्मे
ए साँगु लारेम्मे सक्मालारेम्मे
ए साँगु लामेन सक्मालामेन
ए माकचीरी पिप्मेरे फेजिरी फे पिप्मेरे
ए साँगु लारेमे सक्मालारेमे
ए साँगु लासिड सक्मालासिड
ए पेली मेसातु पाला मेसातु
ए पेली पारे पालापारे
ए हेने साम्याडवारे युप्पावारे
ए मेन्छाड याप्पी चोक्सीगेल्ले
ए पेली केम्बारेन पाला केम्बारेन
ए खाप्पनामेन्नु वाहित्ना मेल्ले
ए मेन्छाड केबोडमा याप्पी केबोडबा

ए थिकतामा सारक केबोखे
ए निदाम्सा केम्बोखेन
ए थिकतामा सारक केबोखे ।

गायक : स्व. लालप्रसाद बेघा

ठेगाना : बुद्धशान्ति ३, भापा

नेपालीमा भावार्थ

सृष्टिसम्बन्धी गीत

ए आदरणीय पञ्चभलादमीका ज्येष्ठज्यूहरू हो
ए आदरणीय भद्रभलादमीका
ए पूजनीय पिताभन्दा जेठाहरू हो
ए दुःख पाएकी स्नेही चेलीहरू हो
ए तरुनीतन्देरी भेला भएकाहरू हो
ए भेला भएका मानवहरू हो
ए दौतरी साथीहरू हो
ए आफूभन्दा ज्येष्ठहरू हो
ए बुवाभन्दा जेठा दाजु आमाभन्दा जेठी दिदीहरू हो
ए मौरीको जस्तो आवाज यस्तो भाषा प्रसारण भयो
ए बोली भाषाहरू के हो भने है
ए सोधीखोजी गर्दै जाँदा के भने है
ए पहिला सुरुमा शब्द आवाजहरू जोडिँदै जाँदा है
ए हिमालमा गुन्जेको आवाज है
ए यसरी भाषाको उत्थान भयो है
ए यस्तै आवाज भाषाअनुसार है
ए पृथ्वीको सृष्टि भयो (पृथ्वी थियो) है
ए तमोर खोला जस्तो ठाउँमा है
ए नदी समुन्द्रको किनारमा है ।
ए जीवजन्तुको सृष्टि भयो है
ए तल हाक्पाराबाट मुन्धुमको उत्पत्ति भयो है

ए तलदेखि नाम आयो है
ए उसको नाम भएको है
ए हामी दश किराँतीवंशीहरूले है
ए हातले लेखेका अक्षरहरू
ए सुहाउँदो भाषाको उत्थान ग्यौ है
ए हाम्रो भाषाबाट भन्दै छु है
ए किराँतीफूल टिप्नेले है
ए हाम्रो भाषा टिप्नेले
ए अजम्बरी फूल टिप्नेको जस्तै हो है
ए बोलिने भाषाको सुरुआत गरेको हो
ए नआउने पानी केलाई है अनि है
ए यस्तै कुरा गरौं है
ए सर्वश्रेष्ठ प्राणी मानिस थिएन है
ए यस्तो कुरा थिएन है
ए सर्वश्रेष्ठ प्राणी मानिस बनायो है
ए हो सर्वशक्तिमान ईश्वर भगवान्हरूले है
ए हात अन्जुली मिलाएर उठायो है
ए यसरी बटुली अग्निजल उत्थान भएको सन्तानहरू बनायौं है
ए सृष्टि भएकाहरूको नाम लगाउँदै है
ए उहिल्यै जीवजन्तु उत्पत्ति हुँदा अगाडि है
ए केही थिएन दुलो ढ्वाङ दुलो मात्र थियो
ए अग्निजलहरू थियो हैन
ए जलवायु थुन्ने उठायो है
ए सृष्टिकर्ता ईश्वर देवताले है
ए उज्यालो ज्योति दिन देवताहरूले
ए हात अन्जुलीले उठायो है
ए दुलो टाल्यो है
ए मान्द्रे ढुङ्गाहरू उठायो है

ए मनले बोलने देवताहरूले है
ए अग्निजलवायु छुट्यायौ है
ए तल दुलो भएको ठाउँमा है
ए हात अन्जुली राख्यो है
ए तल दुलो थुनेर आयो है
ए दुलो थुने पनि
ए पञ्चतत्त्व आयो
ए उसको सुहाउँदो नाम आयो है
ए जलवायु थिएन है
ए केले हो केले भन्ने हो
ए जलवायु उब्जायो है
ए मनमा विवेक आएर सोच्यो
ए जलदेवता नागदेवता है
ए हात अन्जुलीले उठायो है
ए बोलने काम देवताहरूले
ए जल नागदेवताहरूले
ए जलवायु सृष्टि गर्न लगायो
ए मान्द्रोजस्तो चेप्टो ढुङ्गामाथि
ए पानी जमेर पोखरी भयो
ए जलबाट थल भयो
ए जलमाथि थल बस्यो
ए खास पानी छेक्ने नागदेवता उठायो है
ए भगवान्‌ले राम्ररी पानी छेक्यो
ए भगवान्‌ हो है
ए पानी थुन्नु लाग्यो है
ए समुद्र पोखरी जम्यो है
ए पोखरी जमेर आयो है
ए पोखरी जमेर आयो है ।

ए सुहाउँदो भएर आएन है
ए नसुहाउने भएर आएन है
ए त्यो के भने यो के भने
ए समुद्र र पोखरीमा सम्बन्ध मिल्यो
ए हातमा अन्जुलीले लगायो है
ए पुकार गर्न सोध्न जाऊँ है
ए समुद्र र पोखरी साथीहरू मिल्यो
ए माछाहरू थियो
ए त्यही तल पोखरीमाथि यो
ए तिते माछाहरू थियो
ए ती माछाहरू आमा थियो
ए माथि देवताले
ए अनुरोध गर्‍यो
ए माछाका आमाहरूलाई खोज्न
ए तिते डेडा माछा खोज्न
ए तल पोखरी समुन्द्रमा
ए तितो डेडा माछाहरू थियो
ए उनीहरूको आमा थियो (छ) है
ए हातले समातेर ल्याऊ है
ए तल पोखरी समुन्द्रमा
ए हात हाल्नु/लगाउनु
ए हातमा तिते माछा पस्दा
ए उसका आमाहरू पस्दा
ए पोखरी समुन्द्र सुहायो
ए धर्ती पृथ्वी भएन भने
ए सुहाउँदो नभएकाले
ए खै केले धर्तीलाई तान्यो
ए पृथ्वी माटो तान्यो

ए देवतालाई
ए हात जोडेर सोध्न गयो
ए कालो नागदेवताले तान्छ
ए त्यो तल पोखरीमा
ए कालो नागदेउतालाई
ए हातले अन्जुली लगाऊ
ए दायौँतिर तान
ए त्यसो गर्दा माटो निस्कन्छ
ए गिलो माटो निस्कन्छ (गड्यौलाको जस्तो)
ए गएर देब्रेपट्टि तान
ए ढुङ्गा बालुवा निस्कन्छ
ए धर्ती पृथ्वी थाम्ने
ए धर्ती उठाउँदा, पृथ्वी उठाउँदा
ए त्यसैले पनि सुहाउँदो भएन
ए धर्ती पृथ्वी अडिने ठाउँ
ए थलथल मात्र छ
ए माथि देवतालाई भन्न
ए अनुरोध गर्दै सोध्न आए
ए देवताले भन्यो
ए अनुरोध गर्नु
ए उत्तरपट्टि ठाउँमा
ए माथि थल भएको ठाउँमा
ए पृथ्वी समाउने फूल छ ।
ए त्यो हात अन्जुलीले ल्याऊ
ए सबै भएको ठाउँमा हातले रोप
ए त्यसले माटो धर्ती समाउँछ
ए त्यो चाहिँ सुहाउने फूल हो
ए धर्ती माटो समाउनेले

ए धर्ती माटो समाउँछ
ए त्यसो भए पनि
ए उसलाई सुहाउँदो थिएन
ए सुहाएन भएन किनभने
ए सुहाउँदो फूल भएन (थिएन)
ए खै केले केले
ए फूल ल्यायो
ए देवतालाई भन्नु
ए नमस्कार गर्दै सोध्न गयो
ए देवताले
ए अनुरोध गर्‍यो कुरा गर्‍यो
ए उत्तरपट्टि ठाउँमा
ए एउटा स्थान रहेछ है
ए त्यो स्थानमा फूल छ है
ए त्यो हातले ल्याऊ है
ए धर्तीमाथि माटोमाथि
ए हातले रोप्न
ए अघि हातले ल्यायो
ए धर्तीमाथि हातले रोप
ए अघि हातले रोप्यो
ए सुहाउँदो फूल बस्यो है
ए तर पनि सुहाउँदो भएन
ए सुहाउने केही भएको छैन
ए त्यो बोटबिरुवा रुखपात छैन
ए माथि देवतालाई भन्न
ए अनुरोध सोध्न पुग्यो
ए रुखपातबिना
ए सुहाउँदो हुँदैन

ए खै केले रुखपात ल्यायो
ए त्यो माथि देवतालाई
ए अनुरोध गर्दै सोध्न जाऊ
ए अधि अनुरोध गर्दै सोध्न पुग्यो
ए देवताले
ए भन्नुभयो
ए माथि उत्तरमा भन्यो
ए रुखपातको बिरुवा छ
ए रुखपातको बिरुवा लैजाऊ
ए धर्ती माटोमाथि
ए हात अन्जुलीले रोप
ए रुखपात उम्रिन्छ
ए अधि हातले ल्याएको
ए धर्ती माटोमाथि
ए हातले रोप
ए रुखपात उम्रियो
ए धर्ती पृथ्वी सुहायो
ए सुहाएन चरा छैन
ए माथि देवतालाई
ए सोध्न गयो (पुग्यो)
ए देवताले
ए कुरा गयो भन्यो
ए माथि उत्तरमा
ए रुखपात भारजङ्गल छ
ए चराचुरुङ्गी छ
ए त्यो हातले लगेर (ल्याएर)
ए हातमा राख
ए अधि चरा हातमा पस्यो
ए रुखपात सुहायो
ए अब फेरि सुहाउँदो नभई आयो

ए के भएन
ए त्यो के भने सर्वश्रेष्ठ प्राणी छैन
ए मान्छे छैन
ए फेरि देवतालाई भन्न
ए सोध्न गयो ए खै केले
ए सर्वश्रेष्ठ मानिस बन्छ
ए देवताले
ए कुरा गयो भन्यो
ए भएको गिलो माटोले
ए सर्वश्रेष्ठ प्राणी मानिसको नक्सा
ए हातले राख (बनाऊ)
ए हातले उठाऊ अन्जुलीले उठाऊ है
ए श्वासप्रश्वास छाडी देऊ (लगाई देऊ)
ए अधि श्वास पस्यो
ए बोल्न थाल्यो
ए खुट्टाको बिचमा (भिन्न)
ए खुट्टाको छेपारीमा बच्चा पाउने
ए खुर्सानीको बोटलाई भटारो हान्ने थियो
ए उनीहरूको बोटलाई बन्चरोले लडाउने मान्छे
ए इलामे विरुवाको भन्याड भुन्डाउने थियो है
ए तिनीहरू मान्छे ए साह्रै नसुहाउने भयो (थियो)
ए फेरि माथि हात जोडी सोध्न गयो
ए सुहाउँदो भएन भनी सल्लाह गरे
ए आँसु बगाउने कुरा भयो (मार्ने कुरा)
ए अधि सखाप पायो
ए हात जोडी सोध्न गयो
ए अब के गर्नु कसो गर्नु
ए मानिसबिना
ए धर्ती पृथ्वी सुहाउँदैन
ए माथि देवतालाई भन्नु

ए अनुरोध गर्दै सोध्यो
 ए देवताले अब
 ए सुन र चाँदीको नक्सा
 ए मानिसको नक्सा हातले बनाऊ
 ए श्वासप्रश्वास भरिदेऊ
 ए श्वास उठाइदेऊ हावा उठाइदेऊ
 ए पङ्खाजस्तो हातले हम्काऊ
 ए बोलाई हेर
 ए बोल्छ
 ए अधि सुनचाँदीको नक्सा
 ए हड्स पस्यो छोड
 ए हड्स पस्यो पसेन
 ए बोलाई हेर
 ए बोलेन
 ए माथि अनुरोध गर्दै सोध्न गयो
 ए अधि राती अँध्यारो भई गयो
 ए माथि उत्तरपट्टि
 ए मालिङ्गोको जङ्गलमा बास बस्यो
 ए त्यहाँ सुत्नु लाग्यो
 ए देउनिगाली बाँसमा मान्छे बोल्यो
 ए सुनौलो बिहान (विदा नभएर) भगवान्कोमा कुरा गयो
 ए देवताले/भगवान्ले
 ए कुरा भन्यो
 ए मालिङ्गाको जग्गामा
 ए मान्छे बोलेको तर
 ए मालिङ्गो काटेर
 ए काँधमा बोकेर लैजाऊ
 ए आठनौ दिन सुकाऊ
 ए मालिङ्गोको खरानी
 ए हातले उठाऊ

ए हातले उठाऊ
ए हातले खरानी र पानी मिसाऊ
ए हातले मुछामुछ पार
ए मानिसको चित्र (आकार)
ए हातले बनाएर राख तल पोखरी भएको ठाउँमा
ए हावापानी
ए हातले उठाऊ
ए सास लगाइदेऊ
ए सास नपसे
ए चौँरीको पुच्छरले हम्काएर
ए सास लगाइदेऊ
ए सास पसेपछि
ए बोलाइहेर
ए बोल्न थाल्यो (बोल्थे)
ए तिमी सुनचाँदीले
ए मान्छे बनाउँदा
ए बोलाउँदा पनि बोलेनौ
ए पानी र खरानीले
ए मान्छे बनेको
ए एकदिने मान्छे मात्र भयो
ए दुईदिने भएनौ
ए एकदिने मान्छे मात्र भयो है

भावार्थ : पूर्ण चेम्जोङ

वर्ष : ४३

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

७. फुवा चा.इमा: साम्लो

ए तुत्तुगेन गर तम्याहाड सासे
ए याक्लागेनगर सुहाडमा सासे
ए फुडजिरि फुडग फुङ्गाप्पो फुडलो ।
ए फुडजिरि फुडग फुडकाप्ला फुडलो ।
ए पासाइ फुडलोमा साई फुडलो।
ए नेत्ति मु लिडे फुडवा मु लुडई ।
ए इक्साआइ खेम्दु खाम्वेकआड खेम्दु ।
एचिल्लिआइ थाःन्दु नाराआइ थाःन्दु।
ए - मा - ए
ए हे? ना खेयुन्छो यन्छो युन्छोदा माङ्ग ।
ए हूक्सोमु नेसिड ताडेमु नेसिड मु ।
ए फुडगक्कोमा : ल्ले फुडबित्माल्ले
ए नेत्ती मु लेतु फुडनुमा लेतु।
ए फुडगक्कोमा ल्ले फुडअम्लामाल्ले
ए चफत्रक केत्तु थुडवारक केत्तु
ए - ओरिलो.....
ए - ओरिला ।

गायक : स्व. लालप्रसाद बेघा

ठेगाना : बुद्धशान्ति, भापा

नेपालीमा भावार्थ

फूल फुलाउने गीत

ए.... आदरणीय भद्रभलादमी हो
ए....आदरणीय महान् मान्यवर हो
ए.... फूलहरूका जेठा सर्वोत्तम फूल,
ए.... जोडी फूल-भाले फूल, पोथी फूल
ए....जीवनले फूलहरू उम्रिए।
ए.... धरतीको सौन्दर्य बढ्यो ।

ए.... सुन्दर अनि राम्रो देखियो ।
ए.... पर खेयुन्छो युन्छोदा देवी त
ए...फूलबारीमा प्रकट भइन्
ए...फुडलेतीले ती फूलहरू रोपिन्
ए... फुडबित्तामाले ती फूलहरू गोडिन्
ए.... फुडअम्लामाले ती फूलहरू भिजाइन्
ए.... जीवनको फूलबारी (गोड्दागोड्दै) बाट
ए.... फूलको बिजन उछिट्टियो ।
ए... पहाड र डाँडामा छरिएर
ए...सिल्लरीका फल भएर उम्रियो ।
ए.... अहो मनुष्यको प्रतीक फूल हो त्यो ।

भावार्थ : पूर्ण चेम्जोङ

वर्ष : ४२

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

८. फुडनावा साम्लो

ए तेन्दाम केजोख मेखिम कोजोख
ए थक्पु कुभुमेवये कुभुमु मेवये
ए तेन्धाम मेखिम केखोरख्या
ए मेन्धाम ल आवावामु
ए सोदुगेल लेप्पुहाड आतुरा कुसा
ए पावाइतेन्दुडहाडवेन
ए तेन्दुड चोकाफाड याकचिरी आडमेयो
ए यो तेन्धामलक्सेवे याचिरी याक्का ।
ए पाइजाइतेन्दुडहाडवेयेलोक्फा सिडधिममेने ।
ए सेगेलुड थेने तेन्धाम केचोख मेखिमचोख ।
ए तेन्धामलोक्फामेने सिडधिम मेने।
ए एभानखेयो आन्देनपेलिवाकेसे ।
ए लाइकुमखम्बुहाडगमेन्नाड ।
ए तेन्धामलाप्पे मेखिमलाप्पे ।
ए अजिपेआङ्गलाडधेङ्गपेआड ।
ए तेन्धामलाप्पे मेखिमलाप्पे
ए खम्बुहाङ्गमेन्नाड मेखिम मेदेन्देन ।
ए पेलिवापाजा केसेले खेन्नाडसे ।
ए पेलिपारेरो पालापारेरो
ए पाचइतेन्धुमहाडवये।
ए लोक्फा केहोपा सिडहिम केहोपा ।
ए लोक्फा मेन्नेए सिडखिम मेन्ने ।
ए सेगेलुङ्ग थेल्ले येगेलुङ्ग थेल्ले ।
ए तेन्धामकेचोक्पे मेखिम केचोक्पे ।
ए पोलिवाहुप्तु पालावाहुप्तु ।
ए थो सिङ्गयुकहाङ्गमेथोमुदेनहाङ्गमेथो।
ए अजिक केरे लाडथड केरे

ए थोहाङ्गसे सिडयुक मुदेनहाङ्ग मेन
 ए तेन्धामलाप्तु मेखिमलाप्तु ।
 ए खेन्नाडसे पेलीपारे पालापारे ।
 ए पाचाइतेन्धुमहाडवेये खेनेसिङ्गखिम मेने ।
 ए सेगेलुङ्ग थेने येगेलुङ्ग थेने ।
 ए तेन्धाम केचोक्पे मेखिम केचोक्पे ।
 ए पेलिपारे पालापारे।
 ए कुसिककुम्मये कुनिडवा मयेरो।
 ए थो तागेर तातारा माङ्गेथो ।
 ए सेवा केरे सेन्दो केरे
 ए यचुमचोक्मेवे आफानचोक्मावे ।
 ए तेन्धामलक्कावे मेखिमलक्कावे ।
 ए पोलिवापान्जा केसेल्लो ।
 ए निवाभुमाङ्गेले पेली र पालाहुप्तु।
 ए पाचाइतेन्धुमहाडवेये लोकफा।
 ए सिडसरामेन लोकफा चोगे।
 ए सिडसामेन अयामेथे।
 ए लोकफा चोगेसिडहिम चोगे।
 ए आजिकयुङ्गे लाडथेनयुडे ।
 ए याम्सो आर तन्धामतामेन ।
 ए लुपलिसो अदन्तामेन ।
 ए लोकफा केदका सिडधिमकेदक ।
 ए लोकफा मेपोक्नेसिडधिम मेपोक्ने ।
 ए यो लोकफा लेप्मोन सिडखिमलेप्मेन ।
 ए इक्सा मेपागे खम्वेकमेपागे ।
 ए लोकफालापिफाआङ्ग ।
 ए सिडखिमलापिफाआङ्गा।
 ए यो चिल्ली केसु नारा केसुल्ले ।

ए यो साक्परी पेन्परी मथेआङ्ग ।
 ए यो हुक्सो लासेरो ताडे लासेरो ।
 ए सागु सक्मा केफाह ।
 ए सक्मा केफाहारे मुरुम इनाछे।
 ए हुक्सो लछेए ताडगेलछे ।
 ए अजिकलासे लाडथडलासे ।
 ए आन्देनमुरुम केतखारे।
 ए मुरुमइनामेरेरु मुरुमले।
 ए इनारे हागुआङ्ग सेन्दाड चेखु ।
 ए थिपोङ्ग सारे याक्थुम सारे ।
 ए कुहिडवा सोघा अक्वानामेन्लो।
 ए एओरितलो साख्खा।
 ए याक्लाकुम्बानुयाकुम्मानु ।
 ए आवु पिरुमसिमलो साइ।
 ए आवु केधा सेइकेधासियुकमाङ्गी ।
 ए थो मुदेन माङ्गीवीथो।
 ए साबु माङ्गीनतुडदुडगेमाङ्गीथो।
 ए आवु नाक्तुम्लो सेइनाक्तुम्लो।
 ए उन्छेनसियकमाङ्गे मुदेनछो माङ्गे ।
 ए चिप्लीकेथात नारा केथात ।
 ए नेम्वाङ्गआवु केवेरु सेइ केवेरु ।
 ए इसिकाड सागासो माडमुहाङ्गओ।
 ए हाडवापिरुडलो माडवापिरुडलो।
 ए हाडवाआधासुडलो माडवाआधासुडलो।
 ए हाडवाथामेनमाडवाथामेन ।
 ए आवर थेरो सेइल थेरो।
 ए आवु मेडघेखे सेइ मेडघेके ।
 ए पाथाकले कप्सीडलवासिरो।

ए माथाकले कुप्साडलवासिरे ।
ए मेरिड माडगेना मेम्नासि ।
ए तिदिडमेन्दुमेहेम मेन्दुमे ।
ए आलेको लेछाम मेन्दुमे ।
ए खाप्पोलुङ्गनुसुगु मेन्दुमे ।
ए इदोको साम्सोघा मेन्दुमे ।
ए हाडफामेन परेलगमाडभालरमेन ।
ए मुल्लामेन ल परेरो कम्भार लेरेरो।
ओ ए आरिल्लो साख्या।

गायक :स्व. लालप्रसाद बेघा

ठेगाना : बुद्धशान्ति, भ्रापा

नेपाली भावार्थ

विवाहमा गाइने हाक्पारे

ए चराचुरुङ्गीको बिहे गरेको
ए सबैभन्दा पहिले थियो रे ।
ए जोडी नबाँधिएको ओ ।
ए मान्छे मात्रै थियो रे ।
ए पाजाइ आदिम मान्छे थियो ।
ए पाजाइले बिहे गर्छु भनेर
ए याक्खाको छोरीकोमा गयो रे ।
ए बिहेका लागि फकाउन थाल्यो रे ।
ए तिम्रो घरद्वार नै छैन भन्यो रे ।
ए घरबिनाकाले कसरी फकाउँछौ ।
ए तिम्रो घर नै छैन याक्खानीले भन्दै छ ।
ए विवाहको कुरा गर्न पाजाइ
ए राईनीकोमा विवाहको कुरा गर्न गयो ।
ए राईनीसँग विवाहको कुराकानी भयो ।
ए तिम्रो घरद्वार नै छैन भन्यो ।

ए घरबिनाकोले कसरी फकाउँछौ ।
ए तिम्रो घर नै नभई मलाई बिहे कसरी गछौ भन्छे ।
ए उत्तर भोटेनीकोमा गयो
ए हिँड्दैडुल्दै भोटेनीकहाँ पुग्यो ।
ए पाजाइले भोटेनीसँग
ए बिहेको बारेमा कुराकानी भयो ।
ए बिहेका लागि फकाउन थाल्यो रे ।
ए तिम्रो घरद्वार नै छैन भन्यो
ए घर बिनाकाले कसरी फकाउँछौ ।
ए तिम्रो घर नै छैन भोटेनीले भन्दै छ ।
ए अन्धाधुन्ध छक्क पाचइ भयो ।
ए माथि पाचइ देउताकहाँ गयो ।
ए मैले केटी पाइन भनी भन्यो
ए कसरी केटी फकाउनु भनी सोध्यो ।
ए देउताले पाचइलाई जवाफ दियो ।
ए देउताले पाचाइलाई घर बनाउन भन्यो
ए देउताले घर बनाउनका लागि
ए बिम सराहरू तेसै राखेर घर बनाऊ
ए घरको खम्बा उठाउनका लागि
ए लुपलिसो अदन्नामेनले मात्र सक्ने
ए अरूले खम्बा उठाउन नसक्ने
ए खम्बा नउठाई घर नै बन्दैन ।
ए पाचइलाई देउताले भन्यो है
ए खम्बा रोप्नका लागि खाडल खन्न थाल्यो ।
ए खम्बा रोपिन्छ, रोपिँदैन तल हेर्नो
ए तल हेर्दा काइँयो खाल्डोमा खस्यो
ए केटी निकाल्छु भनी तल घोप्टियो
ए अन्य खम्बा गाड्ने साथीहरूलाई

ए केटीले काइँयो निकाल्छु भनी
ए केटीले खम्बा थामिदेऊ भन्यो ।
ए अब म काइँयो निकाल्छु
ए मद्दत गर्ने साथीहरूले
ए खम्बा थाम्न नसकी खम्बा छाड्यो ।
ए अनि केटीलाई खम्बाले किच्यो ।
ए खम्बाले केटीलाई मान्यो ।
ए लिम्बूहरूको घरमा सेहे छ ।
ए जिउँदो सेहे छ ।
ए अब बेहुलाबेहुलीलाई ।
ए नवदम्पतीलाई आशीर्वाद दिऊ ।
ए भोटको देउताले छोरी जन्माउन ।
ए देउताले दुडुदुडुगो दियो है ।
ए कुलदेउताले वरदान दियो है ।
ए कुलदेउतालाई छोरी मागौं है ।
ए अस्ति भोटेको देउताले
ए वरदान दियो आशीर्वाद दियो ।
ए नेम्वाङलाई आशीर्वाद दियो ।
ए छोराछोरी दियो है
ए माङमुहाङलाई पञ्चभलादमीले
ए आशिष् दियो आशीर्वाद भारौं है
ए छोराछोरी होस् भनी
ए आशीर्वाद दियो है
ए अब छोराछोरी पायो
ए नानीहरूलाई बाबुले बेरेर
ए नानीहरूलाई आमाले अथारी
ए नानीहरूलाई माया गरी
ए बेहुलाबेहुलीको शिर उठायौ है

ए आँखी डाही नलागोस्
ए सेहेसेन्डी नलागोस्
ए भालुबाँस भएको भए
ए साह्रै पड्कने थियो ।
ए मलबाँस मात्र पड्क्यो
ए यति मात्र भयो है ।

भावार्थ :स्व. लालप्रसाद बेघा

ठेगाना : बुद्धशान्ति ३, भापा

९. माडगेना साम्लो

ए तुत्तुगेन गर तुम्याहाड सासे
ए याक्लागेनगर सुहाडमा सासे
ए मागाइइधुक साम्मुइयेवेछे ।
ए मेन्छाम याप्पीचइतखोसेछे
ए वाभोकलुङ्गचइतानारा येवेछ ।
ए साम्जीइसिकयाप्पी नारा।
ए नेम्वाडचइतमिडसो केरेछे ।
ए आडगासरी केजड ताडमारे
ए आइडघड सेप्सेछे नुलामनारा ।
ए मेन्छाम याप्पीकुडखेछ ।
ए नो सिक्कुम नारा पोसेछे ।
ए खाम्वेक केसुसुले माडवा
ए हाडवाचयीपोर
ए माडमुइचयीपोर तम्मुइ।
ए यडमुइलोकफाहम्मोओ
एआप्लुड ताडसेपचयी कुडघेछ ।
एआइडनाड थो सुसुनेने दुड मेन्जेपु
ए मेनथुडपुदुड मेन्दोके लाओपमाइसिक
ए नामओपमाइसिक सेनीवा सेसे
ए तामनिवाताम्दाड फोनिवाफोओ
ए तामनिवारे ताम्दाड मोगत्लुड
ए ताक्फामाडले ताम्दाड कतेसे
ए आनीमुहाडलिड माडसे
ए मुसुन्ने माडसे खेसुन्ने माडसे
ए मुजोकमीखीजोकमी माडसे
ए साम्जीइसिकमुन्धुमइसिक
ए तुम्दुड इसिकताजेड इसिक

ए फेन्छाड लाडदेन सेवाचुगेरे
ए चुवापेली ताजेड सेवा चोगेम्मे
ए आइनाड थो मेधुडमिराक मेन्दीतते
ए लासे निम्मा माडसेनखाहुननिमा
ए नेम्वाडहाडले खेसेम्मो
ए अकेवा इडघम सुरुडलो
ए पेलीहुक्फाक सेवा सेन्दिरो
ए नुनीवानु सिकुमवइरो
ए इडगाउतारे तमाखे लासोनेप्ना
ए निडवामेम्बेने नेम्वाडहाड याडदेम्बा
ए तुम्बामाड आरो कुसिडआनि तेम्मेओ
ए अकेवा आइडघड कम्भरकलो ।

गायक : चुरस नेम्वाड

वर्ष : ४३

जन्म स्थान : पाँचथर, थाक्तेप

नेपालीमा भावार्थ

शिर उठाउँदा गाइने हाक्पारे

ए पाङ्ग्रा लहराको शरीर लीला भई उभी
ए मनुष्यको लीला पाउनु
ए शिलापत्थरको अङ्ग बनी
ए शास्त्रअनुसारको विधिविधान
ए नेम्वाड रूप लीला
ए मनुष्य हुनु है
ए हावाको रूप भएको
ए मैले भनेको वचन सुन है
ए सुन्दर मान्छेको लीला पाउनु है
ए राम्रो मन ज्ञान पाऊ है ।
ए माटो छुँदा अन्नधनको सह पाऊ है

ए घरमा गरेको सेवा वरदान पाऊ
एए.....ए.....ओ.....रिल्लो ।
ए आजदेखि दुःखविराम नलागोस्
ए जून घामको प्रकाशजस्तो ज्योति दिनु
ए ज्ञानको विस्तार गर्दै अधि बढाउनु
ए शुद्ध पवित्र मनले संरक्षण गरी
ए जङ्गली देउताले बचाऊ है ।
ए शिरपाउ अङ्गकी धनी
ए धर्ती आकाश माताकी धनी
ए महारानीको नियमवचनअनुसार
ए भेटघाट भई बोलीवार्ता भयो है
ए दाइने हात उठाई युमालाई सेवा गर है
ए आजदेखि आगोको ज्वालो नउठी
ए मैनाम उठाई आशीर्वाद
ए देउतालाई मागौं है
ए यो मेरो वचन सुन है
ए मेरो कुरा सकाएँ है
ए दुबै हात जोडी
ए बिन्ती विसाई नमस्ते गर्दै छुटौं है
ए राम्रो विचार ज्ञानले बसौं है

गायक : चुर्स नेम्वाङ

वर्ष : ६३

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

१०. सेअक्लुडअक्वानामा साम्लो

ए सरीताडमारे केजडताडमारे
ए थामेन्दिडमारे कुइडघड इसिका
ए थोनिमानहोप्लो थेथामाहोप्लो
ए मेन्छाम सारे थकथामव सारे
ए उन्छोन्मा उन्छोन युन्छोरे खेम्माथेवारे
ए युन्छोरे खेम्माथुमारे खेम्मा हुन्छी
ए साम्फी इडघड खेम्नावाइसिक
ए इक्सामु होप्तेमु खाम्बेकमु होप्तेमु
ए मुसुन्नेसा खेसुन्नेसा
ए अहिनामायाडसिडबुड कन्छवा पोखेम ।
ए खाप्पना मानक चेलीपोखेम् ।
ए सडवाचेलीतादीमाड इडघड इडघडइसिक
ए माडगले कुदाजेडइसिक
ए फेन्छाड लाडदेन चुगेरे ।
ए चुवापेलीताजेड सेवाचोगममो।
ए आइनाड थो मेधुडमिराक मेन्दीते
ए लासेननिम्मामाङ्गसेन खाहुननिम ।
ए नेम्वाङ्गहाङ्गले खेसेम्मो
ए अखेवा इडघडसुरुडलो।
ए पेलिवा काफ्फा सेवा सेन्दिरो ।
ए इडगाउतारे तमाखे लासोनेला
ए निडवामेम्बेने नेम्वाड हाडयाडदेम्बा
ए तुम्वामाड आरो कुसिडआनी तेम्मेओ
ए अकेवा आइडघड कम्भरकलो
ए तुम्दुड हेनाताजेड चागेछी ।
ए आल्लयाडसिडबुड सङ्गवा चेलीरे ।
ए खेसमखिवे थिडघे कन्छडवाले

ए आल्ल साम्याडवाथकनार ।
ए थामासिङ्गे लोकफा सिङग हिमनार ।
ए सङ्गवा चेलीरे थकनारा यम्नेछ ।
ए साम्याडवाथक केन्छडगवावान मुदाक्लुड थान्छीङ्ग ।
ए चेलीमा परीरे खोछिडनारा ।
ए थान्छीडवे केन्छडगवावान मुदाप्लुड थान्छीङ्ग ।
ए नावाथस्पे याम्बेखोछीम थान्छीडवे ।
ए खाम्बोलुड मगल्लुङ्ग लाक्फा यप्पिल्ले
ए चेली हाडमान मुदात्लुङ्ग लाक्फा नेसेओ
ए खासिक मेल्लवे खसाङ्ग मेल्लवे
ए नोनिडवा येवे थाडओ चेली
ए यडघजमा तादिक थक मुरुङ्ग
ए अस्वमा माड मिडसो मेन्ने
ए सेवा चोग्ने लोकफा सिङघिम हिम्मो ।
ए तेन्दाम केजोख मेखिम केजोख ।
ए थक्पु कुभूमेवये कुभूमु मेवये ।
ए तेन्धाम मेखिम केखोप्पा
ए मेन्छाम ल आवावामु
ए सोदुगेल लेप्पुहाड आवुरा कुसा
ए पाचाड तेन्दुड हाडवेना

गायक : चुर्स नेम्वाड

वर्ष : ६३

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

नेपालीमा भावार्थ

नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा गाइने हाक्पारे

ए तिम्रो माइती धर्तीमाथि उभिँदा

ए तिम्री तिम्री चेली धर्ती भई बस्नु है

ए धर्तीमाथि नरिसाउनु है

ए मन नदुखानु है
ए राम्रो मनले उभिआउनु
ए चेलीज्यू भोलि घरको खम्बा
ए जिउसरी भई आउनु है
ए घरको खम्बामा वासुकी देवी
ए म सेवा प्रार्थना गर्नेछु ।
ए म केही नजान्नेलाई
ए सुरक्षा दिई बचाउनु है
ए पछिमा सपना नबिगोस्
ए भोलि सपना बिग्रियो भने
ए जून घाम साक्षी राखी
ए पाँच पञ्चको वाचाअनुसार
ए वाचा बन्धन बाँधेको है ।

गायक : चुर्स नेम्वाङ

वर्ष : ६३

ठेगाना : चुलाचुली १, इलाम

परिशिष्ट- (ख)
स्रोतव्यक्तिको नामावली

लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारेमा मिथक शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि पूर्वका विभिन्न जिल्लाका हाक्पारे गाउन जान्ने स्रोत व्यक्तिहरूको नामावलीलाई वर्णानुक्रम तालिकामा राखिएको छ ।

क्र.सं.	नाम	उमेर (वर्षमा)	ठेगाना	गीत सङ्कलन मिति
१	कुल बहादुर राई	६०	लुङरूपा ५ पाँचथर	२०७८-१२-४
२	चुर्स नेम्वाङ	६३	चुलाचुली १ इलाम	२०७५-९-२०
३	नरेशकुमार नेम्वाङ	६३	चुलाचुली १ इलाम	२०७८-१०-७
४	पञ्चसिं राई	७२	मिक्लाजोङ ४ मोरङ	२०७८-१२-६
५	पूर्ण चेम्जोङ	४३	चुलाचुली १ इलाम	२०७६-१२-११
६	भीमप्रसाद जवेगु	५९	चुलाचुली १ इलाम	२०७८-१२-४
७	राजेन्द्र राई	५३	चुलाचुली १ इलाम	२०७८-१२-४
८	स्व. लालप्रसाद बेघा	८३	बुद्धशान्ति ३ भ्पापा	२०७५-९-१७

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- आडुदेम्बे, प्रकाश, (२०७६), “यी ३ पुस्तक”, *नयाँ पत्रिका*, वर्ष ४, अङ्क ४, पृ. २० ।
- काइँला, बैरागी, (२०७५), “हाक्पारे गीतसम्बन्धी कार्यपत्र”, काठमाडौँ, *कान्तिपुर*, वर्ष २५, अङ्क ९, पृ. १० ।
- गड्तौला, नारायण, (२०६४), *नेपाली महाकाव्यको मिथकीय अध्ययन*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, त्रि.वि. ।
- गौतम, कृष्ण, (२०५०), *आधुनिक समालोचना अनेक रूप अनेक पठन*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- चेम्जोड, इमानसिंह, (सन् १९८२), *किराँत मुन्धुम खाहुन*, ललितपुर : याक्थुम चुम्बुड केन्द्रीय विभाग ।
- चोडवाड, खेनछेडहाड हरि, (२०७४), *सङ्क्षिप्त हाक्पारे गीत*, भाषा : गुमानसिंह सम्बाहाम्फे ।
- जैन, सीमा, (सन् २०१८), “मिथक अवधारणा, स्वरूप और विकास”, भारत, *एडभान्स जर्नल*, अङ्क १, वर्ष १, पृ. ७९९ ।
- तुम्बाहाड, अमर, (२०७२), “ख्याली, पालम र हाक्पारे प्रयोगको अवस्था र उपादेयता”, *सुनसरी, धरान लाइक जर्नल*, अङ्क ८, वर्ष ५, पृ. ६६ ।
- तुम्बाहाड, गोविन्दबहादुर, (२०६८), *लिम्बू जातिको चिनारी*, सुनसरी : विश्व याक्थुम चुम्बुड समाज ।
- पोखेल, भानुभक्त, (२०५५), *मिथक साहित्य र मिथकीय समीक्षा*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पुरी, उषा, (सन् १९८६), *भारतीय मिथक कोश*, दिल्ली : नेशनल पब्लिकेशन हाउस ।
- बराल, कृष्णहरि, (२०६५), *मिथक र साहित्य*, काठमाडौँ: प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०५८), *नेपाली लोकसाहित्य*, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।

भट्टराई, हरिराज, (२०६८), *मिथक काव्य नरसिंह अवतारमा युग सन्दर्भ*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

माबुहाड, अर्जुनबाबु, (२०६९), *लिम्बू जातिको मुन्धुम र इतिहास*, सुनसरी : हरिश्चन्द्र माबुहाड ।

मेन्याडबो, लक्ष्मण, (२०६९), *याक्थुम मुन्धुम*, सुनसरी : सिरिजङ्गा डेस्कटप पब्लिसिङ ।

याक्थुम्बा, हाडवासड, (२०५८), *हाक्पाया लिम्बू छन्द*, पाँचथर : रूपनारायण लावती ।

राई, जमुना, (२०६३), *किराँत क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

लावती, येहाड, (२०६२), *आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय*, काठमाडौँ : दिलबहादुर लावती ।

लिम्बू, भुमा, (२०७५), *नेपाल र राष्ट्रिय साप्ताहिक*, वर्ष ८, अङ्क ७ ।

लिम्बू, भुमा, (२०७६), “सृष्टि ब्युँझाउने आवाज”, *कान्तिपुर*, माघ ११ गते, पृ. ५ ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, (२०६३), *पूर्वीय र पाश्चात्य सिद्धान्त*, काठमाडौँ: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, (२०६३), *लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य*, काठमाडौँ: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शेर्मा, चन्द्रकुमार, (२०७१), *यालाक्मा मुन्धुम*, काठमाडौँ : अमरदीप छापाखाना ।

सिंह, विरेन्द्र, (सन् २०१५), *मिथक दर्शनका विकास*, न्यू दिल्ली : नेशनल पब्लिकेशन हाउस ।

सुब्बा, चैतन्य, (२०७५), “हाक्पारे गीतसम्बन्धी कार्यपत्र”, *कान्तिपुर*, पुस १९ गते, पृ. १० ।

सुब्बा, धनहाड, (२०७४), *लोकवार्ता*, काठमाडौँ : कञ्चन प्रिन्टिङ प्रेस ।

